

INGRID ARNESDOTTER

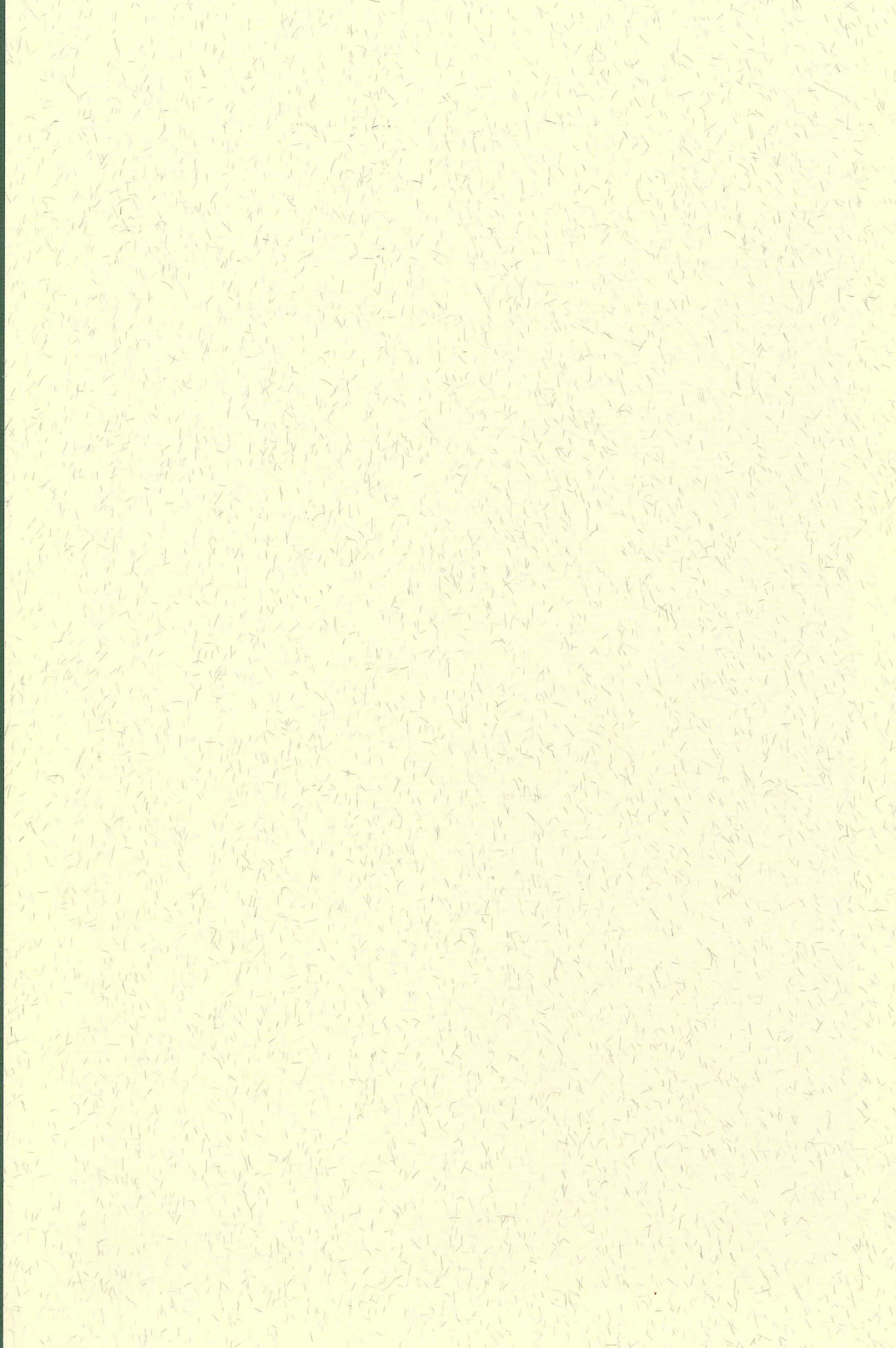

Moderna
betalningsmetoder

N & S BIBLIOTEKET

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

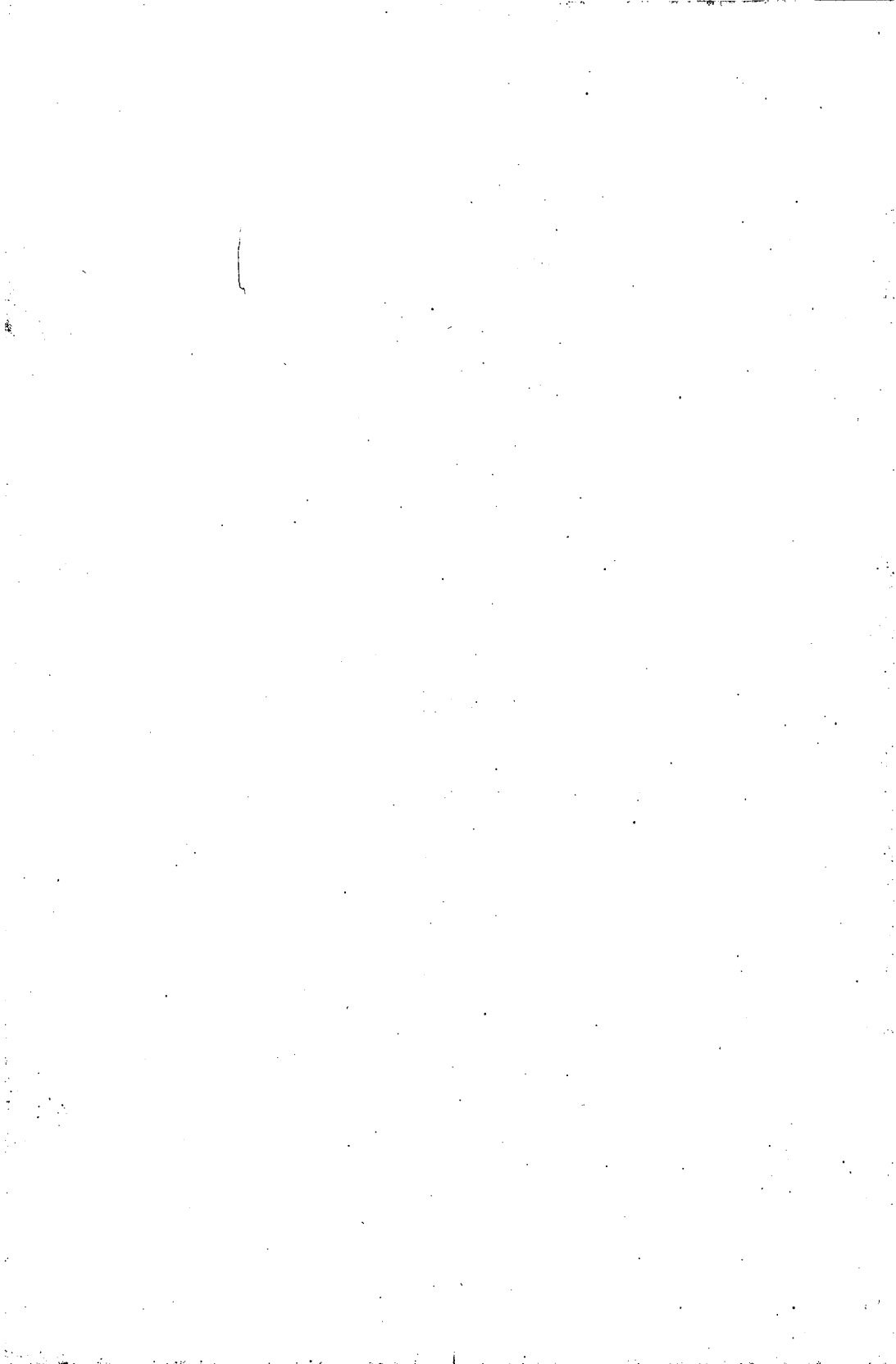
Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Moderna betalningsmetoder

INGRID ARNESDOTTER

Moderna
betalningsmetoder
– betalning och girering

N & S BIBLIOTEKET

NERENIUS & SANTÉRUS FÖRLAG

Det är förbjudet att, helt eller delvis, mångfaldiga innehållet i denna bok enligt Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, såvida inte skriftligt tillstånd lämnats av Nerenius & Santérus Förlag AB, Stockholm. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryckning, kopiering, bandinspelning, upptagning i digital form etc.

ISBN 91-648-0105-5

© 1996 Ingrid Arnesdotter/Nerenius & Santérus Förlag AB

Omslagets form: Karl-Erik Forsberg

Inlagans utformning: Maj-Britt Pamp, Malmö

Nerenius & Santérus Förlag ger ut böcker inom juridik,
ekonomi, statsvetenskap/politik samt historia.

Adress till förlaget: Box 6287, 102 35 Stockholm, telefon 08-34 44 74

Order via e-mail: info.order@nersan.se

Tryck: Graphic Systems AB, Göteborg 1996

INNEHÅLL

INLEDNING 11

KAPITEL 1

INLEDNING 13

- 1.1 Bokens syfte 13
- 1.2 Metodfrågor 14
- 1.3 Bokens disposition 16

AVD I: EN ANALYS AV RÄTTSHANDLINGEN BETALNING 17

KAPITEL 1

BETALNING – ETT ORD MED FLERA INNEBÖRDER 19

- 1.1 En dialog 19
- 1.2 Betalning – rättshandling respektive faktiskt handlande 19
  - 1.2.1 *Definitioner* 19
  - 1.2.2 *Sambandet mellan betalningstransaktionen och betalningsrättshandlingen* 20
- 1.3 Infriande betalning, befriande betalning och rättidig betalning 21
  - 1.3.1 *Förhållandet mellan infriande betalning och befriande betalning* 21
  - 1.3.2 *Rättidig betalnings förhållande till infriande betalning respektive befriande betalning* 23
  - 1.3.3 *Sammanfattning* 25
- 1.4 Betalningsmedel och betalningsinstrument 26

KAPITEL 2

DEN AVTALADE PRESTATIONEN 29

- 2.1 Frågeställningen – Varmed skola vi betala? 29
- 2.2 Att prestera A kronor 29
  - 2.2.1 *Inledning* 29
  - 2.2.2 *Penningfordringen enligt Olivecrona* 30

Innehåll

- 2.2.3 *Penningfordringen enligt Lindskog* 34
  - 2.2.4 *Min egen uppfattning* 34
  - 2.3 Vilka är betalningsmedlen? 40
    - 2.3.1 *Min uppfattning* 40
    - 2.3.2 *Diskussion av motargument* 41
  - 2.4 Valet av betalningsmedel 55
    - 2.4.1 *Avtal om betalningsmedlet* 55
    - 2.4.2 *Lagreglerade fall* 56
    - 2.4.3 *Övriga fall* 57
- KAPITEL 3
- NÄR HAR EN FORDRAN INFRIATS ELLER VAR LIGGER INFRIELSEPUNKTEN? 59
- 3.1 Inledning 59
  - 3.2 När har borgenären fått betalt då betalningsmedlet är sedlar och mynt? 60
  - 3.3. När har borgenären fått betalt då betalningsmedlet utgörs av fordran mot ett penninginstitut? 61

- KAPITEL 4
- NÄR HAR GÄLDENÄREN BETALAT MED BEFRIANDE VERKAN ELLER VAR LIGGER BEFRIELSE- OCH DRÖJSMÅLSPUNKTERNA? 63
- 4.1 Inledning 63
  - 4.2 Vilka risker är förknippade med betalningstransaktionen? 63
  - 4.3 Hur ser riskfördelningen mellan gäldenär och borgenär ut? 68
    - 4.3.1 *Huvudregeln* 68
    - 4.3.2 *När kan/bör borgenären anses som vållande?* 70
    - 4.3.3 *Undantag från huvudregeln* 72
    - 4.3.4 *Några särskilda spörsmål* 84

- KAPITEL 5
- ÅTERKALLELSE AV BETALNING 87
- 5.1 Vad är återkallelse av betalning? 87
  - 5.2 Betalningstransaktionens "point of no return" 89
  - 5.3 Upphör återkallelserätten innan betalningstransaktionen nått "the point of no return"? 90

Innehåll

- 5.4 Avtal om återkallelserätt 91
- 5.5 Återkallelse hos betalningsmottagaren 92

KAPITEL 6

NÄR HAR BETALNING SKETT MED VERKAN MOT BETALARENS BORGENÄRER? 93

AVD II: ALLMÄNT OM KONTOBASERADE BETALSYSTEM 95

KAPITEL 1

GRUNDTYPER 97

KAPITEL 2

BETALNING VIA KONTON – EN FRÅGA OM TRANSPORT? 99

- 2.1 Några citat från 1995 respektive 1953 99
- 2.2 Två mycket olika beskrivningar 100
- 2.3 Vad är transport? 101
- 2.4 Sammanfattning 103

KAPITEL 3

VAD ÄR ETT KONTO? 105

- 3.1 Konto – ett mångtydigt ord 105
- 3.2 Kontoförhållandets rättsliga natur 106
- 3.3 Kontots saldo – ett uttryck för en fordran/skuld eller flera
fordringar/skulder? 110
  - 3.3.1 *Inledning* 110
  - 3.3.2 *Vad är det som skapar en fordrings identitet?* 111
  - 3.3.3 *Diskussion och slutsats* 111

KAPITEL 4

BOKFÖRINGSÅTGÄRDERNA 113

- 4.1 Bokföringsåtgärdernas juridiska relevans 113
- 4.2 När sker bokföringsåtgärden? 114
- 4.3 Korrigering av verkställd bokföringsåtgärd 116
  - 4.3.1 *Preliminär och oförbindande bokföringsåtgärd –
finns det?* 116
  - 4.3.2 *På vilka grunder får en verkställd kreditering
korrigeras?* 118

Innehåll

KAPITEL 5

KONTOHÅLLARENS KVITTNINGSRÄTT 124

KAPITEL 6

ÅTERVINNING AV INFRIANDE AV KONTOHÅLLARENS FORDRAN 126

AVD III: BETALNING VIA GIRERINGSSYSTEM 129

KAPITEL 1

TRANSAKTIONSTYPER 131

KAPITEL 2

GIRERING 135

2.1 Hur girering går till 135

2.1.1 *Postgiro* 135

2.1.2 *Bankgiro* 139

2.1.3 *Blankett- eller datarutin – spelar valet någon roll för gireringstransaktionens rättsliga natur?* 144

2.2 Girerings rättsliga natur 144

2.2.1 *Inledande positionsbestämningar* 144

2.2.2 *Modellen gäldenärsbyte* 146

2.2.3 *Modellen borgenärsbyte* 153

2.2.4 *Modellen betalning till tredje man för mottagarens räkning* 158

2.2.5 *Modellen anvisning* 160

2.2.6 *Modellen novation* 162

2.2.7 *Mellanstick* 163

2.2.8 *När uppkommer betalningsmottagarens banks bundenhet mot betalningsmottagaren?* 164

2.2.9 *När har fordringsökningen ställts till betalningsmottagarens disposition?* 174

2.2.10 *Fall där bokföringsåtgärden inte är avgörande för när betalningsmottagarens bank blir bunden mot betalningsmottagaren* 175

2.2.11 *Hur förklaras förändringen av saldot i kontoförhållandet mellan betalaren och dennes bank?* 176

2.2.12 *Girerings rättsliga natur – mina slutsatser* 177

2.2.13 *Konfrontation mellan modell och verklighet* 185

Innehåll

KAPITEL 3

GIROUTBETALNING 196

- 3.1 Hur giroutbetalning går till 196
  - 3.1.1 *Transaktionsmomenten* 196
  - 3.1.2 *Blankettrutin* 198
  - 3.1.3 *Datarutin* 199
- 3.2 Giroutbetalnings rättsliga natur 199
  - 3.2.1 *Giroutbetalningskortets rättsliga typdrag* 199
  - 3.2.2 *Uppdraget* 201
  - 3.2.3 *Infrielsepunkten, befrielsepunkten och dröjsmålspunkten* 203
  - 3.2.4 *När har betalning skett med verkan mot betalarens borgenärer?* 203

KAPITEL 4

GIROINBETALNING 205

- 4.1 Hur giroinbetalning går till 205
  - 4.1.1 *Transaktionsmomenten* 205
  - 4.1.2 *Dokument* 207
- 4.2 Giroinbetalnings rättsliga natur 207
  - 4.2.1 *Uppdraget* 207
  - 4.2.2 *Infrielsepunkten, befrielsepunkten, dröjsmålspunkten och förhållandet till betalarens borgenärer* 209

KAPITEL 5

VISSA FRÅGOR ANGÅENDE UPPDRAGSFÖRHÅLLET MELLAN BETALAREN OCH DET AV HONOM ANLITADE PENNINGINSTITUTET 210

- 5.1 Varför fokusera avtalsförhållandet mellan betalaren och dennes penninginstitut? 210
- 5.2 Varifrån får uppdragsavtalet sitt innehåll? 211
- 5.3 Institutets rätt och skyldighet att avvisa uppdrag 215
  - 5.3.1 *På vilka grunder har institutet rätt att avvisa ett uppdrag?* 215
  - 5.3.2 *Hur skall institutet agera om kontobehållningen inte räcker för alla men för något/några av uppdragen?* 216
  - 5.3.3 *Har institutet en skyldighet att avvisa ett betalningsuppdrag?* 217

Innehåll

- 5.4 Vem skall bära förluster som orsakats av ett obehörigen givet uppdrag? 225
  - 5.4.1 *När har ett uppdrag givits obehörigen?* 225
  - 5.4.2 *Den obehöriges ansvar* 225
  - 5.4.3 *Kontohavarens ansvar* 225
- 5.5 Institutets ansvar för hur uppdraget utförs 227
  - 5.5.1 *Vid vilka moment i betalningstransaktionen börjar respektive upphör institutets ansvar?* 227
  - 5.5.2 *Ansvaret för att rätt belopp krediteras rätt konto* 229
  - 5.5.3 *Ansvaret för att uppdraget slutförs i rätt tid* 230

LITTERATUR 233

SAKREGISTER 238

INLEDNING

KAPITEL 1

INLEDNING

1.1 Bokens syfte

Det var frågor av typen *när har betalning skett, när föreligger betalningsdröjsmål, hur länge kan betalning återkallas eller när vinner betalningsmottagaren skydd gentemot betalarens övriga borgenärer* som väckte min nyfikenhet och som ledde mig in på det mycket spännande forskningsfältet "moderna betalningsmetoder". Väl där fann jag snart att det var förenat med påtagliga svårigheter att orientera sig inom området utan tillgång till vare sig kompass eller fixpunkter! Grundproblemet utgörs av det faktum att de fåtaliga lagstadganden som alls berör betalning så uppenbart är skrivna med betalning med sedlar och mynt för ögonen, medan de moderna betalningsmetoderna bygger på att sedlar och mynt **inte** skall behöva användas. **Huvudsyftet** med denna bok är därför att fixera utgångspunkterna och ta ut kompassriktningen för mitt fortsatta arbete inom det nämnda projektets ram.¹ Detta gör jag genom att bygga upp en *generell modell* för vad betalning egentligen är för något – d.v.s. en modell som är oberoende av vilket betalningssätt och vilket betalningsmedel som kommer till användning. **Ett andra syfte** är undersöka *kontobegreppet* för att klargöra kontoförhållandets rättsliga natur och bokföringsåtgärdernas rättsliga relevans. **Ett tredje syfte** är att med hjälp av resultaten från undersökningen av rättshandlingen betalning respektive kontobegreppet genomföra en rättslig analys av *betalning via gireringssystem*.

¹ Avsikten är att min forskning inom detta projekts ram skall resultera i två eller tre böcker. Den första är den Du just nu håller i din hand. Den/de följande boken/böckerna skall ta upp betalning via kontokort, utnyttjande av kontotillgodohavande via uttagskort, betalning med hjälp av s.k. smart cards samt via datanät såsom Internet.

1.2 Metodfrågor

Här ovan har jag påstått att såväl fixpunkter som kompass idag fattas den som vill utforska de juridiska frågor som är knutna till betalning av penningfordringar med annat än sedlar och mynt. Är detta verkligen ett korrekt påstående? Svaret härpå är avhängigt av vilken vetenskapssyn den har som besvarar frågan.

Utgår man från uppfattningen att juridiken är ett slutet system där de använda begreppens innebörd uteslutande bestäms av systemet självt, och att rättsvetenskapen har att kartlägga och beskriva detta system inifrån och med hjälp av juridiken själv uppställda begrepp och modeller och med argument hämtade uteslutande ur vad som betecknas som rättskällorna – ja, då är mitt påstående inte korrekt. Med ett sådant synsätt utgörs fixpunkterna av de ganska fåtaliga lagstadganden och rättsfall som finns angående betalning och av den inte särskilt rikhaltiga doktrinen. Kompassriktningen skulle bestämmas av möjligheterna till tolkning av dessa rättskällor. Utifrån dessa utgångspunkter står det klart att frågan om vad rätten att erhålla "A kronor" egentligen innebär är en skäligen ointressant fråga. Eftersom det är i lag faställt att av Riksbanken utgivna och fortfarande gångbara sedlar och mynt utgör lagligt betalningsmedel, består penninggäldenärens förpliktelse i att förse borgenären med dylika sedlar och mynt till ett sammanlagt belopp av A kronor. För att gäldenären skall kunna fullgöra sin förpliktelse med något annat betalningsmedel än sedlar och mynt måste gäldenären ha stöd härför i sedvanerätt eller i ett avtal med borgenären. På motsvarande sätt har man att hämta svaret på frågor som "när har gäldenären betalat med befriande verkan, vem står faran för genomförandet av betalningstransaktionens olika led etc" ur en tolkning av i lagen använda uttryck som "gäldenärens bostad" eller "hos säljaren". Ett sådant tillvägagångssätt är närmast att karaktärisera som rättspositivistiskt.

Mitt eget synsätt är ett annat – och därmed den metod jag använder. Jag uppfattar inte juridiken som ett slutet system utan närmast som ett tolkningsmönster, som läggs över en juridiken förutan existerande verklighet. Företeelser som gäldenärer, borgenärer, fordringar och betalningsmedel är inte enbart juridiska begrepp utan i första hand faktiska företeelser. Det är inte juridiken som förlänar en person egenskapen av att vara borgenär, men

Inledning

det är juridiken som definierar vilken maktposition – i förhållande till gäldenären eller andra pretender till fordringen – den har som är borgenär. Lika litet är det juridiken som ger upphov till betalningsmedlen – det är människors behov av att kunna effektivisera handeln som är pengarnas moder. Juridikens roll är istället att understödja människors tilltro till betalningsmedlens användbarhet och därmed underlätta uppnåendet av de effektivitetsvinster som är förknippade med en penningekonomi i jämförelse med en bytesekonomi.²

Detta synsätt leder till att frågan om vad penningfordringens innehåll egentligen är blir betydligt mer problematisk. Det blir inte längre juridiken ensam som avgör vad som är betalningsmedel. Utgångspunkten blir istället vilka funktioner det som kallas pengar fyller i en penningekonomi, och forskarens uppgift blir ej att tolka en rättsregel om vad som är betalningsmedel utan att undersöka vad för något som – vid sidan av sedlar och mynt – har de egenskaper (penningegenskaper) som krävs för att kunna fungera som pengar. Inte heller kan forskaren stanna vid att tolkningsvis försöka fastställa innebörden av "betalningen skall erläggas i borgenärens bostad" eller "hos säljaren". Regleringen gäller betalningsmedel som har en *rumslig befintlighet* och som därför kan transporteras, vara i någons besittning, överlämnas på en särskild plats etc. Att genom en tolkning av uttryck som "hos säljaren", "i borgenärens bostad" försöka ge mening åt dylika rumsliga bestämmelser, när betalningsmedlet är något som över huvud taget inte har någon rumslig befintlighet, är enligt min uppfattning att tänja begreppet tolkning alltför långt. Och kan ett uttalande av typen "den som öppnar ett girokonto får därigenom anses ha samtyckt till att betalning till vederbörande får ske genom girering istället för genom överlämnandet av sedlar och mynt" verkligen anses vara vetenskapligt underbyggt? Rättspositivismens krav på en rent "inomjuridisk" argumentation leder lätt till starkt uttänjda tolkningar av ord och uttryck och till att människors handlande tolkningsvis anses ge uttryck för en vilja som kan te sig utpräglad konstruerad snarare än verklig.

Min metod innebär att jag istället undersöker **dels** beskaffen-

² En penningekonomi är i och för sig också en bytesekonomi, ett specialfall, där det finns ett generellt bytesobjekt med ett värde som är (relativt) oberoende av aktörernas preferenser.

heten hos den rättsliga maktposition borgenären erhåller genom att gäldenären är skyldig att – då betalning sker med sedlar och mynt – leverera dessa sedlar och mynt i borgenärens bostad etc, **dels** vilka ändamål som främjas genom att borgenären ges en sådan maktposition, **dels ock** vad som krävs för att borgenären skall uppnå samma maktposition i förhållande till det faktiskt använda betalningsmedlet då detta är något annat än just sedlar och mynt.³ Mitt perspektiv är således rättsrealistiskt och min analys grundas på ett ändamålsresonemang.

1.3 Bokens disposition

Boken är uppdelad i tre avdelningar som korresponderar med de tre syften jag inledningsvis angivit. **Avdelning I:** ägnas åt betalning såsom rättshandling. Läsaren får följa min ibland rätt vindlande tankefärd alliffrån funderingar kring innebörden av ordet betalning, vidare till frågorna om vad en penninggäldenärs prestationsskyldighet egentligen går ut på, när betalning har skett med infriande respektive befriande verkan, när dröjsmål föreligger och hur länge återkallelse kan ske. **Avdelning II:** behandlar kontobegreppet. Vad är ett konto egentligen? Är kontots saldo ett uttryck för en fordran eller flera fordringar och motfordringar och vilken rättslig betydelse har bokföringsåtgärderna? Vad händer vid betalning via konton – är det fråga om transport av pengar? I **Avdelning III:** följer en analys av betalningstransaktionerna girering, giroutbetalning och giroinbetalning. Vad för slags rättshandlingar är det egentligen fråga om? Analysen leder fram till att jag **dels** förkastar ett flertal hitintills i juridisk litteratur förespråkade förklaringsmodeller, **dels** bygger upp en delvis ny modell. Vad gäller girering konfronterar jag den modell min analys leder fram till med verkligheten i form av tre rättsfall från Högsta domstolen, för att testa vilket förklaringsvärde modellen har och om den är ett bra analysverktyg. Avdelningen avslutas med vissa frågor angående uppdragsförhållandet mellan betalaren och det penninginstitut denne anlitar.

³ Tillvägagångssättet beskrivs ytterligare i Avd. I., kapitel 2, avsnitt 2.2.4.1 och 2.2.4.3, den tredje konklusionen.

AVD I
EN ANALYS AV
RÄTTSHANDLINGEN BETALNING

KAPITEL 1

BETALNING

– ETT ORD MED FLERA INNEBÖRDER

1.1 En dialog

Borgenären: Hör nu, i dag är det den 25:e. Jag skulle ju ha fått betalt redan den 20:e, men än har jag inte sett till några pengar!

Gäldenären: Det här förstår jag inte! Jag har ju betalat. Jag postade girokuvertet redan för två dagar sedan.

Borgenären: Det är möjligt, men betalningen har hur som helst inte kommit fram. Så jag vill ha mina pengar, här och nu!

1.2 Betalning – rättshandling respektive faktiskt handlande

1.2.1 Definitioner

Gäldenär och borgenär har begripligt nog olika perspektiv på den rättsliga relationen dem emellan. Det som för den ene är en skuld är för den andre en fordran. Gäldenären strävar efter att befria sig från sin skuld, medan borgenären vill få sin fordran infriad. Det primära sättet för gäldenären att nå skuldbefrielse är att erlägga "den avtalade prestationen".¹ Gäldenären sägs då **ha betalat**.

¹ Utrycket "den avtalade prestationen" är naturligtvis inte helt rättvisande. Penningfordringar uppkommer inte bara genom avtal varför läsaren ombedes att i ordet "avtalade" inläsa även de övriga grunderna för en penningförpliktelses uppkomst som t.ex. skattemyndighets taxeringsbeslut, domstols dom eller ett bindande gävolöfte. Infriandet av ett icke bindande gävolöfte avseende pengar är – som rättshandling betraktad – ej betalning. En annan sak är att detta infriande sker genom samma slags faktiska åtgärder som de med vilka betalning genomförs!

Betalning – ett ord med flera innebörder

På motsvarande sätt sägs borgenären **ha fått betalt** när denne har erhållit "den avtalade prestationen" och därmed har fått sin fordran infriad. I båda fallen sägs **betalning** ha skett och ordet används som beteckning på såväl *rättshandlingen* (befrielsen från skulden respektive infriandet av fordringen) som *de rent faktiska åtgärderna*. Jag kommer därför att i fortsättningen använda uttrycken *rättshandlingen betalning* respektive *betalningstransaktionen*, när jag har behov av att särskilja de båda betydelseerna av ordet betalning från varandra.

1.2.2 Sambandet mellan betalningstransaktionen och betalningsrättshandlingen

I sin allra enklaste form består betalningstransaktionen av att gäldenären tar fram sedlar och mynt ur sin plånbok, räcker över dessa till borgenären som i sin tur lägger dem i en kassalåda eller sin plånbok. Visserligen genomförs fortfarande det alldeles övervägande **antalet** betalningar på detta sätt men ser man till *betalningsvolymerna* dominerar andra tillvägagångssätt stort.² I flertalet fall innebär dessa alternativa tillvägagångssätt att gäldenären begagnar sig av någon form av betalningsförmedling, d.v.s. att gäldenären uppdrar åt en eller flera mellanhänder att utföra vissa av eller alla de faktiska åtgärder som tillsammans utgör betalningstransaktionen. Samtidigt gäller att den fullbordade betalningstransaktionen innebär att en betalningsrättshandling kommit till stånd.

Betalningstransaktionen

Gäldenär → Mellanhand → Mellanhand → Borgenär

Betalningsrättshandlingen

Gäldenär → Borgenär

Detta samband medför att det blir nödvändigt att närmare analysera betalningstransaktionen, oavsett om det juridiska problem

² Se t.ex. SOU 1995:69 s. 77–78.

som skall lösas är hänförligt till betalningstransaktionen som sådan eller till betalningsrättshandlingen, d.v.s. till infriandet av den underliggande skulden. Till den förra kategorien hör t.ex. problem rörande de i transaktionens genomförande involverade parternas rättigheter och skyldigheter mot varandra med avseende på de åtgärder som ingår i transaktionen. Exempel på frågeställningar som istället gäller det bakom betalningstransaktionen liggande skuldförhållandet är följande: när har borgenären fått sin fordran infriad, när har gäldenären betalat med befriande verkan och har betalning erlagts i rätt tid? Det är således av vikt att kartlägga vilka åtgärder som ingår i en viss betalningstransaktion, i vad mån dessa inte bara är rent faktiska åtgärder utan också utgör rättshandlingar och i så fall *vad* för slags rättshandlingar. Härvid är de agerande mellanhandernas rättsliga ställning av vitalt intresse. Handlar de för egen eller för någon annans räkning? Är denne andre i så fall betalaren, någon annan mellanhand eller betalningsmottagaren? Detta är frågor som jag återkommer till såväl i Avd II (generellt om betalning via konto) som i Avd III (betalning via gireringssystem).

1.3 Infriande betalning, befriande betalning och rättidig betalning

Betalningsrättshandlingens rättsverkningar har ovan sagts vara att borgenären får sin fordran infriad och gäldenären blir befriad från sin skuld. Om betalningsrättshandlingen dessutom företagits i rätt tid, medför den även befrielse från dröjsmålspåföljder av olika slag. Hur förhåller sig dessa rättsverkningar till varandra? Kan någon av dem ha uppkommit utan att de övriga två uppkommit samtidigt?

1.3.1 *Förhållandet mellan infriande betalning och befriande betalning*

Hur förhåller sig gäldenärens skuldbefrielse till infriandet av borgenärens fordran – är det alltid två sidor av samma sak eller kan det vara två olika saker? Svaret på den frågan är avhängigt av

vilken betydelse man lägger i uttrycken skuld, skuldbefrielse, fordran och fordrans infriande.

Om man anser att skuld är detsamma som *en av rättsligt tvång sanktionerad skyldighet att betala*, så uppnår gäldenären skuldbefrielse i samma ögonblick som borgenärens rätt till tvångsåtgärder mot gäldenären upphör. Detta innebär att gäldenären kan uppnå skuldbefrielse inte bara genom att betala, utan också genom att hans skuld blir preskriberad. Härtill kommer att s.k. naturliga fordringar över huvud taget inte är indrivningsbara ens innan de uppnått "preskriptionsåldern".

Om man anser att en skuld föreligger, så länge som *borgenären ges något som helst rättsligt skydd för sitt anspråk* mot gäldenären, så uppnår gäldenären skuldbefrielse först när den eller de omständigheter föreligger, som enligt rättsordningen medför att borgenären inte längre ges något som helst rättsskydd.

Det vanliga synsättet i svensk rätt är att "även fordringar som ej kan genomdrivas tvångsvis – t. ex. sådana 'hedersskulder' som grundas på spel, preskriberade fordringar och andra s.k. naturliga fordringar – har vissa rättsverkningar, som motiverar beteckningen fordring även för dem".³ Sådana rättsverkningar är rätten att få behålla en betalning som gäldenären frivilligt har erlagt (gäller alla de uppräknade typerna av fordringar) och rätten att använda fordringen för kvittning respektive att använda en pant för betalning av fordringen trots att denna är preskriberad (se 10 § och 11 § Preskriptionslagen). Det vore föga adekvat att använda uttrycket "fordringens infriande" som beteckning på det förhållandet att borgenärens rätt till tvångsåtgärder mot gäldenären har upphört men fordringen i andra avseenden fortfarande kan göras gällande. För den som anser att begreppet skuld bör reserveras för de fall där borgenären har rätt att tvinga fram *betalning*, uppstår härigenom den situationen att gäldenären – i vart fall rent teoretiskt – kan ha uppnått skuldbefrielse, samtidigt som borgenärens fordran inte har infriats. Den som istället utgår ifrån att en skuld föreligger, så länge som borgenären har något som helst rättsskydd för sin fordran, möter ändå ett semantiskt problem, *om* det förhåller sig så att borgenärens skydd för sin fordran kan upphöra helt, även om borgenären inte har erhållit den avtalade prestatio-

3 Hugo Tiberg: Fordringsrätt, 7 u, Stockholm 1996, s. 9.

nen. Det semantiska problemet består då i om det är rimligt att beteckna fordringen som infriad, trots att borgenären aldrig erhållit den avtalade prestationen. Det förefaller mig riktigare att säga att fordringen upphört på något annat sätt än genom att ha blivit infriad. I så fall uppstår återigen den situationen att gäldenären har uppnått skuldbefrielse, utan att borgenärens fordran har infriats.

Om man reserverar uttrycket *infriande betalning* för en betalning, som lett fram till att borgenären erhållit den avtalade prestationen, kan således en *betalning* vara *befriande* för gäldenären utan att samtidigt vara en infriande betalning. För att detta skall vara möjligt, krävs att man *antingen* ger begreppet skuld den snäva innebörden, att borgenären skall ha en rättsligt sanktionerad rätt att driva fram betalning *eller* att det förhåller sig så att borgenärens skydd för fordringen kan upphöra helt, även om borgenären inte erhållit den avtalade prestationen. Det förra uppfattar jag som stridande mot gängse juridisk begreppsbildning, och det senare bör vara en relativt sällsynt företeelse. Svensk rätts ståndpunkt är att avtal skall hållas (liksom att myndighets beslut och domstols dom skall fullgöras) – vilket leder till att borgenärens rätt mot gäldenären normalt inte utsläcks helt och hållet, förrän borgenären verkligen har kommit i åtnjutande av den avtalade prestationen. Detta innebär att rättsverkningarna *borgenärens fordran är infriad* respektive *gäldenären är befriad från sin skuld* normalt följs åt, men att detta inte är logiskt nödvändigt utan en följd av mina definitioner av "fordrans infriande" och "skuldbefrielse" i kombination med vad som enligt gällande rätt normalt erfordras för att borgenärens fordringsrätt helt skall upphöra.

1.3.2 Rättidig betalnings förhållande till infriande betalning respektive befriande betalning

Skulle då borgenärens påstående i dialogen i avsnitt 1.1 att han ej fått betalt i normalfallet vara helt oförenligt med gäldenärens påstående att han har betalat? Det beror på vad gäldenären egentligen menar. Om avsikten är att framhålla att gäldenären gjort vad han kan för att få till stånd en betalningstransaktion, som leder till att borgenären erhåller den avtalade prestationen, och att gäl-

denären därför inte har något ansvar för att borgenären ännu inte har erhållit betalningen, går de två ståndpunkterna att förena. Så snart som betalningstransaktionen innefattar andra åtgärder än att gäldenären överlämnar sedlar och mynt direkt till borgenären (betalning över disk), finns det utrymme för att särskilja "betalning har skett" i bemärkelsen *gäldenären är fri från ansvar för betalningsdröjsmål* från "betalning har skett" i bemärkelsen *borgenären har fått betalt* (infriande betalning). Genom att hålla isär dessa båda aspekter av "betalning har skett" blir det möjligt att föra en diskussion om hur faran för betalningstransaktionens "lyckliga genomförande" bör fördelas mellan gäldenär och borgenär. Genom att anknyta rättsföljden *befrielse från dröjsmålsansvar* till ett tidigare moment i betalningstransaktionen än det, till vilket rättsföljden *borgenären har erhållit den avtalade prestationen* är anknuten, uppnår man att borgenären får bära risken för förseningar som inträffar efter det på detta sätt utpekade momentet.

Huruvida borgenären också bär ansvaret för att betalningstransaktionen aldrig blir fullbordad (t.ex. därför att någon av de inblandade mellanhänderna blir försatt i konkurs innan transaktionen fullbordats), beror däremot på vilket transaktionsmoment som utgör anknytningsmoment för rättsföljden *gäldenären är fri från sin skuld*. Som ovan sagts bör det normala vara att ett och samma moment medför såväl att gäldenären uppnår skuldbefrielse som att borgenären får sin fordran infriad. Om man anser det vara önskvärt att gäldenären kan uppnå befrielse från dröjsmålspåföljder, trots att borgenären inte erhållit den avtalade prestationen vid den tidpunkt som utgör "rätt tidpunkt" vid bedömning av huruvida betalning skett i rätt tid, leder det sagda till att man har att godta *antingen* att gäldenären själv bär risken för att betalningen aldrig fullbordas, trots att han saknar dröjsmålsansvar, *eller* att gäldenären uppnår skuldbefrielse trots att borgenären inte fått sin fordran infriad.

Om nu gäldenären kan ha betalat (i tid) utan att borgenären ännu har fått betalt – gäller också det omvända? Det gör det. Någon annan än gäldenären, t.ex. en medgäldenär eller en borgensman, kan ha infriat fordringen, utan att gäldenären samtidigt har befriats från sin skuld. En annan sak är att gäldenärens förpliktelser inte riktar sig mot samma person som tidigare.

1.3.3 Sammanfattning

I fortsättning kommer jag att använda uttrycket *infriande betalning* om en betalningstransaktion, som lett till att borgenären erhållit den avtalade prestationen, uttrycket *infrielsepunkten* om det moment i transaktionen, som medför att fordringen infrias, samt uttrycket *infrielsetidpunkten* om den tidpunkt, då infrielsepunkten uppnås.

På motsvarande sätt använder jag uttrycken *befriande betalning*, *befrielsepunkt* och *befrielsetidpunkt*. Därvid gäller, att jag med befriande betalning avser, att gäldenären uppnått, att borgenären i fortsättningen helt saknar rätt mot gäldenären i anledning av fordringen, d.v.s. inte bara rätten att begagna rättsligt tvång för att förmå gäldenären att betala utan även kvittningsrätt, rätt att utnyttja eventuell panträtt och rätt att behålla betalning som gäldenären av något skäl erlägger.

En *rätttidig betalning* är en betalning, som leder till att gäldenären är fri från dröjsmålspåföljder, och det moment i betalningstransaktionen som måste ha genomförts "i rätt tid" benämner jag *dröjsmålspunkten*.⁴

Normalt sammanfaller infrielsepunkten med befrielsepunkten. Om dröjsmålspunkten är eller önskas vara ett tidigare transaktionsmoment än det som utgör infrielsepunkten (d.v.s. att risken för förseningar inte bärs av gäldenären ensam utan fördelas mellan gäldenär och borgenär med hänsyn till när under transaktionsens förlopp som förseningen uppstår), uppkommer frågan om även befrielsepunkten kopplas loss från infrielsepunkten.

Innebörden av att skilja de sistnämnda båda punkterna från varandra är att gäldenären ges möjlighet att bli befriad från sin skuld, trots att borgenären inte erhållit den avtalade prestationen. Detta innebär i sin tur att borgenären bär risken för att transaktionen aldrig fullbordas (en risk som i första hand är förknippad med konkursutbrott hos någon av de involverade mellanhänderna). En sådan lösning bör medföra att befrielsepunkten sammanfaller med dröjsmålspunkten. Skälen härför är följande. Befrielsepunkten kan ej vara ett tidigare transaktionsmoment än

⁴ Jfr Ds Ju 1993:56 Moderna betalningsmetoder. En beskrivning och probleminventering, s. 82 och Olav Torvund: Betalingsformidling i et rettslig perspektiv. Oslo 1993, s. 156 ff. Torvund använder orden *betaling* respektive *oppgjør* i samma betydelse som jag använder *infrielse* respektive *rätttidig betalning*.

dröjsmålspunkten, eftersom gäldenären rimligen inte kan vara i dröjsmål med sin prestation under tid som infaller efter det att befrielsepunkten uppnåtts. Om befrielsepunkten skall utgöras av ett senare transaktionsmoment än dröjsmålspunkten, är det enligt min mening svårt att motivera, varför detta moment skulle vara något annat än det som också utgör infrielsemomentet.

Om man inte skiljer infrielse- och befrielsepunkterna från varandra, trots att dröjsmålspunkten tidigare lagts, blir resultatet att gäldenären befrias från ansvaret för att transaktionen försenas efter det att den nått det moment som utgör dröjsmålspunkten men inte från ansvaret för att transaktionen inte fullbordas.

1.4 Betalningsmedel och betalningsinstrument

Borgenären i den inledande dialogen säger inte bara att han inte fått betalt, utan påpekar också att "betalningen har . . . inte kommit fram". Uppenbarligen avser borgenären varken rättshandlingen eller transaktionen betalning. Ingetdera är något som kan "komma fram"! Vad borgenären har i tankarna är istället betalningen i betydelsen "det som borgenären har rätt att erhålla", d.v.s. den "avtalade prestationen". Själv talar borgenären om pengar, men av skäl som jag kommer att utveckla i kapitel 2, anser jag att **betalningsmedel** är ett lämpligare ord. Med betalningsmedel avser jag således "det som skall presteras" och inte de hjälpmedel (**betalningsinstrument**) betalaren begagnar för att kunna utföra prestationen (d.v.s. för att kunna tillföra borgenären den avtalade prestationen = betalningsmedlen).

Noteras bör att betalningsmedel härigenom har fått sin betydelse genom en definition och inte genom en beskrivning av vad som i vardagligt språkbruk eller inom andra discipliner, t.ex. inom nationalekonomin, brukar betecknas som betalningsmedel! Den definition jag valt ger uttryck för min uppfattning att en förpliktelse att prestera "A kronor" är en förpliktelse, vars innehåll är bestämt med avseende på såväl kvantitet (mängd) som kvalitet (sort/slag), d.v.s. att "kronor" inte enbart är en måttenhet utan också en kvalitativ bestämning – nämligen egendom som kan fullgöra penningfunktionen att utgöra ett bytesmedel. Denna uppfattning grundar jag på en analys av penningförpliktelsens innehåll

– en analys som genomförs i kapitel 2.

Betalningsinstrument är således sådant som gör det möjligt att disponera över betalningsmedel.⁵ Hit hör t.ex. checkar, giroblanketter, kontokort och koder. Denna åtskillnad mellan betalningsmedel och betalningsinstrument får till konsekvens att borgenären inte har fått sin fordran infriad genom att gäldenären överlämnat en check eller undertecknat ett debiteringsgodkännande på en "kontokortsslip" (kontokortsavdrag) eller på ett i kassaterminal framställt debiteringsunderlag. Härigenom har gäldenären "bara" försett borgenären med ett betalningsinstrument, inte med den utlovade prestationen.

Observera att jag därmed inte har sagt att det är uteslutet att gäldenären skulle kunna befria sig från skulden i och med överlämnandet av betalningsinstrumentet. Förhållandet att borgenären genom tillgången till betalningsinstrumentet **själv** kan slutföra betalningstransaktionen skulle kunna motivera, att faran för detta slutförande helt eller delvis överflyttas på borgenären. Om all fara överflyttas – inklusive risken för att betalningstransaktionen aldrig blir slutförd, t.ex. därför att betalarens bank går i konkurs eller därför att borgenären råkar förstöra checken etc – skulle överlämnandet av betalningsinstrumentet innebära att gäldenären har betalat, d.v.s. att befrielsepunkten passerats, trots att infrielsepunkten ännu ej uppnåtts. Denna skuldbefrielse kan villkoras av att ett slutförande av betalningstransaktionen inte är omöjligt p.g.a. ett förhållande som beror på gäldenärens agerande, t.ex. att gäldenären återkallar checken eller att det saknas täckning för det aktuella beloppet på gäldenärens konto. Fareövergången kan också begränsas på så sätt, att man vid bedömningen av huruvida borgenären **fått betalt i tid** utgår från tidpunkten för överlämnandet av betalningsinstrumentet och inte från tidpunkten för överlämnandet av betalningsmedlet, d.v.s. att dröjsmåls-punkten skulle skiljas från infrielsepunkten.

Påpekas kan att distinktionen mellan betalningsmedel och betalningsinstrument faller bort, om man utgår från uppfattningen att penningprestationen enbart är kvantitativt bestämd, d.v.s. att kronor uteslutande är en måttenhet. I så fall är t.o.m. sedlar och mynt ingenting annat än betalningsinstrument – d.v.s.

⁵ Se t.ex. Torvund s. 25.

Betalning – ett ord med flera innebörder

något som gör det möjligt att utföra prestationen att tillföra borgenären det som penningprestationen går ut på, vilket enligt det nu aktuella synsättet är ett visst antal av måttenheten kronor. Sedlarna och mynten tjänar då som symboler för denna måttenhet.

KAPITEL 2

DEN AVTALADE PRESTATIONEN

2.1 Frågeställningen – Varmed skola vi betala?

Hitintills har det varit tillfyllest att använda uttryck som "gäldenären skall erlägga/borgenären skall erhålla *den avtalade prestationen*". Det säger sig dock självt att det är omöjligt att ge mera precisa svar på sådana för betalningsrättshandlingen grundläggande frågor som "när har betalning skett" eller "när vinner betalningsmottagaren skydd mot betalarens övriga borgenärer", om det inte är helt klart vad det är som skall presteras. Med andra ord – det är nu dags att ställa den från visan om halta Lottas krog välkända frågan: "Varmed skola vi betala?" eller med den terminologi jag valt att använda – vilka är betalningsmedlen? Påpekas bör att vad jag avser att diskutera är vad som gäller, när parterna inte har tagit någon uttrycklig ställning till *med vad* betalning skall ske, d.v.s. det i särklass vanligaste fallet. *Läget är således det att inget annat är utsagt än att gäldenären skall prestera A kronor.*

2.2 Att prestera A kronor

2.2.1 Inledning

Jag har bara kunnat finna två svenska juridiska författare, som under de senaste 50 åren har intresserat sig för vad en penningfordran närmre besett innebär. Karl Olivecrona har analyserat frågan i tre arbeten från åren 1950–1953, medan Stefan Lindskog "utan anspråk på självständigt tänkande"¹ diskuterar saken i ett inledande avsnitt till sin doktorsavhandling.

¹ Stefan Lindskog: Kvittning. Om avräkning av privaträttsliga fordringar. Upplaga 2:1, Göteborg 1993, s. 34.

2.2.2 Penningfordringen enligt Olivecrona

2.2.2.1 Olivecrona år 1950

Efter att ha konstaterat att den vanligaste uppfattningen om penningfordringens innehåll är, att det är fråga om en rätt att erhålla sedlar och mynt, påpekar Olivecrona att denna uppfattning dock inte var den enda inom dåtidens juridiska doktrin. Det fanns företrädare även för ett synsätt som utmärktes av "att penningsskulden i motsats till varuskulden icke anses ha ett materiellt innehåll".² Därvid anknöt man till tanken att pengar representerar *en abstrakt förmögenhetsmakt* – en formulering som man hämtat från Savigny. Tanken utvecklas enligt följande. "Penningen kan, skriver Savigny, företräda värdet av vilka förmögenhetsföremål som helst. Äganderätten till pengar förlämnar därför samma makt som de av pengarna representerade ägodelarna. En penningförpliktelse innebär alltså en förpliktelse att överföra ett visst kvantum abstrakt förmögenhetsmakt eller ett värde, d.v.s. någonting immateriellt".³ Myntens och sedlarnas roll blir då "att framställa den abstrakta förmögenhetsmakten".⁴

Olivecrona återger den kritik som riktats mot denna avmaterialisering av penningfordringen, nämligen att "den abstrakta förmögenhetsmakten blott är ett uttryck för de ekonomiska möjligheter som innehavet av pengar innesluter men icke är något juridiskt begrepp".⁵ Han finner – utan närmare angivande av skäl – att man kan instämma i den kritiken, men ifrågasätter om det verkligen "i allt fall under nutida förhållanden, är riktigt att karakterisera penningsskulden såsom nödvändigtvis avseende prestation av några 'tangibles'",⁶ och går därför vidare i sin undersökning av penningfordringens innehåll.

Han gör detta genom att jämföra varuskuuld och penningsskuuld med avseende på **dels** vad som krävs för uppfyllelse av fordringsanspråket, **dels** vilka påföljder som blir aktuella vid bristande uppfyllelse. I det senare hänseendet finner han att de två skuld-

² Olivecrona: Om skillnaden . . . , s. 396.

³ Olivecrona a.a. s. 396.

⁴ Olivecrona a.a. s. 397.

⁵ Olivecrona a.a. s. 397.

⁶ Olivecrona a.a. s. 397.

typerna står varandra nära. Däremot är skillnaderna betydande när det gäller sättet för uppfyllelse. "En varuskuld kan uppfyllas endast genom att den utlovade varan levereras i bestämd kvalitet och kvantitet".⁷ "I fråga om penningkulder har man att skilja mellan uppfyllelse som sker genom överlämnande av lagliga betalningsmedel till erforderligt belopp och annan uppfyllelse. Man kan m.a.o. skilja mellan *kontantbetalningar* och *kontantfria betalningar*".⁸ Den kontantfria betalningen beskriver Olivecrona med orden "betalningen sker genom att ett penninginstitut på anmodan av gäldenären gottskriver borgenären ett belopp till fullgörande av förbindelsen".⁹ Han påpekar att "de kontantfria betalningarna kunna sägas ske *bokföringsvägen*, eftersom den centrala åtgärden är penninginstitutets bokföringsåtgärd",¹⁰ men framhåller också att han därmed inte tagit ställning till "det relevanta momentets beskaffenhet"¹¹ och att bokföringsåtgärder har rättslig betydelse "blott som led i en händelsekedja av viss typ".¹²

Det är i detta sammanhang som Olivecrona föreslår uttrycket bokpengar och därefter tar upp frågan om endast kontantbetalningar utgör äkta uppfyllelse av penningfordringar eller om bokbetalningar likaledes utgör korrekt uppfyllelse och inte bara surrogatuppfyllelse, som skulle kräva särskild rättsgrund för att kunna räknas som uppfyllelse av gäldenärens betalningsförpliktelse. Han pekar på att uppfattningen att bokpengar endast är surrogat för sedlar och mynt tycks grunda sig på två andra föreställningar, nämligen att borgenären skulle ha rätt att vägra att ta emot annat än sedlar och mynt (lagliga betalningsmedel) respektive "att bokpengarna i verkligheten blott skulle vara fordringar *på kontanta pengar*".¹³ Genom att peka på att bankfordringars användbarhet som betalningsmedel *inte är logiskt betingad* av att bankfordringar kan omvandlas till sedlar och mynt – teoretiskt vore det helt kontantfria samhället fullt tänkbart – punkterar Olivecrona föreställningen att kontanta pengar är en förutsätt-

7 Olivecrona a.a. s. 399.

8 Olivecrona a.a. s. 400.

9 Olivecrona a.a. s. 401.

10 Olivecrona a.a. s. 401–402.

11 Olivecrona a.a. not 1 s. 402.

12 Olivecrona a.a. not 1 s. 402.

13 Olivecrona a.a. s. 403.

ning för penningväsendet. De kontanta pengarnas supremati över bokpengar är istället en följd av lagstiftningen. "Om å andra sidan vår lagstiftning ändrades därhän, att bokpengarna även formellt ställdes vid sidan av kontanterna såsom likvärdiga, skulle förmodligen litet märkas i det praktiska livet. Åtgärden skulle huvudsakligen medföra att reglerna om lagliga betalningsmedel komme i närmare kontakt med de faktiska betalningsvanorna."¹⁴ Inte heller påståendet att borgenären alltid skulle ha rätt att kräva lagliga betalningsmedel visar sig hålla. Således kan inte bokpengar påstås vara surrogat för sedlar och mynt.

Olivecronas slutsats blir att man inte kan säga att penningfordran är en rätt att erhålla sedlar och mynt och att borgenären genom att istället få bokpengar skulle ha fått något annat än vad han har rätt att fordra. "Uttrycket att han har 'rätt att fordra' någonting är endast en omskrivning för vad som krävs för att rättsgiltig uppfyllelse skall anses ha ägt rum",¹⁵ och sådan uppfyllelse kan normalt uppnås likaväl genom en bokbetalning som en kontantbetalning.

2.2.2.2 Olivecrona år 1952

I uppsatsen "Penningen i civilrättens system" (SvJT 1952 s. 675–684) återkommer Olivecrona till penningfordringens innehåll. Han konstaterar där att penningskuldens innehåll måste ses mot bakgrund av vad pengar är, nämligen något som från att en gång ha varit av materiell natur "i våra dagar (har) blivit immaterialiserad".¹⁶ Penningenheten är en ideell eller nominell enhet. "Man bestämmer skulder i ideella kronor och betalar med de *symboler* för dessa enheter som sedlar och mynt utgöra. Men man betalar också medelst överförande till borgenären av en fordran på ett penninginstitut".¹⁷ En penningfordran har bara ett kvantitativt innehåll – den avser en rent nominell prestation, nämligen ett visst antal ideella penningenheter! Hur en sådan prestationsskyldighet kan infrias får bestämmas av rättsregler och rådande uppfattning.

¹⁴ Olivecrona a.a. s. 404.

¹⁵ Olivecrona a.a. s. 407.

¹⁶ Olivecrona: Penningen . . . , s. 677.

¹⁷ Olivecrona a.a. s. 678.

2.2.2.3 Olivecrona år 1953

I "Penningenhetsens problem" (Lund 1953) vill Olivecrona ge en för såväl jurister som nationalekonomer tillgänglig framställning angående "vad är egentligen det vi kallar pengar?"¹⁸ Det är alltså fråga om ett tidigt tvärvetenskapligt arbete – kanske en bidragande orsak till att det tycks ha fått liten uppmärksamhet! Här utvecklar Olivecrona de tankegångar som han redan mera kortfattat presenterat i de båda tidigare skrifterna. Skillnaden mellan pengar som **räkneenhet** (st av enheten kronor) och pengar som **betalningsmedel** (förmögenhetsobjekt som pga av lag eller rådande uppfattning godtas som uppfyllelse av skyldigheten att prestera A kronor) är fundamental för Olivecrona.¹⁹ Han prövar ingående i vilken betydelse penningenheten kronor används i utfästelser av typen "Jag förpliktigar mig att betala 1.000 kronor". Hans slutsats blir återigen att det faktiskt är fråga om en enbart kvantitativ bestämning, d.v.s. kronor som räkneenhet.²⁰ "Utfästelsen är faktiskt ställd i ideella enheter: så och så många 'kronor' eller 'dollar' etc. Mynten och sedlarna förutsätta, som vi veta, den ideella enheten. De äro alltså något annat än denna. Därför blir det oriktigt att omskriva utfästelsen att betala 1.000 kronor till en utfästelse att leverera sedlar och mynt till detta belopp. En sådan omskrivning skulle i själva verket innebära, att man *identifierade* de fysiska betalningsmedlen med den ideella enheten, vilket uppenbarligen är oriktigt".²¹ Pengar i betydelsen betalningsmedel blir aktuella först i samband med uppfyllelsen av förpliktelsen att prestera ett visst antal räkneenheter. Objektivt sett är en uppfyllelse omöjlig, eftersom utfästelsen avser något imaginärt. Detta hindrar inte att man ändå talar om uppfyllelse! Sedlar och mynt fungerar som symboler för de ideella kronorna och "överförandet av symboler tänkes verka överförande av det symboliserade, alltså av de ideella kronorna".²² "Vid bokbetalningar är icke symboltan- ken med i spelet. Man förutsättes här istället omedelbart laborera med de ideella enheterna. Till grund härför ligger det föreställ-

18 Olivecrona: Penningenhetsens . . . , s. 5.

19 Se t.ex. Olivecrona a.a. s. 28.

20 Se framför allt Olivecrona a.a. s. 51–70, 142–147.

21 Olivecrona a.a. s. 144.

22 Olivecrona a.a. s. 148–149.

ningssättet, att man 'har' pengar i banken när man har ett tillgodo-havande i denna. Vad kontoinnehavaren 'har' är icke några betal-ningsmedel i bankens förvar utan en summa ideella enheter".²³

2.2.3 Penningfordringen enligt Lindskog²⁴

Även Lindskog utgår från att man har att skilja mellan pengar i betydelsen räkneenheter (pengars funktion som värdemätare) och pengar i betydelsen betalningsmedel (pengars funktion som nytto-förmedlare). Han påpekar att pengars nyttoförmedlande funktion inte grundas på något annat än just förhållandet att de *godtas* som betalningsmedel – i sig själva saknar de värde. Egenskapen av betalningsmedel är en **immateriell** egenskap – ett förhållande som möjliggör att betalning kan ske med annat än materiella ting!

Likasa ansluter sig Lindskog till uppfattningen att använd-ningen av ordet kronor i samband med penningfordringar enbart avser att bestämma fordringens innehåll i *kvantitativt* avseende. Han uttrycker det så att "vad X skall gottgöras är köpkraftslegiti-mation svarande mot fordringsbeloppet i dess betydelse av räkne-pengar". Enligt hans uppfattning är det innehav av sedlar och mynt som ger köpkraftslegitimation. Därför är betalning med sedlar och mynt en *direkt betalning*, medan betalning med bok-pengar endast utgör *indirekt betalning*. Genom att omvandla de erhållna bokpengarna till sedlar och mynt kan borgenären skaffa sig det som fordringen egentligen gick ut på, nämligen att erhålla köpkraftslegitimation. Som synes har Lindskog i denna del en annan uppfattning än Olivecrona. Denne förkastar ju tanken att bokbetalning endast är ett slags surrogat för kontant betalning.

2.2.4 Min egen uppfattning

2.2.4.1 Är detta vägs ände?

Den fråga jag förelagt mig att försöka besvara är vad skyldigheten att prestera A kronor egentligen går ut på för att därigenom få klarhet i vilka betalningsmedlen är. Med hänsyn härtill måste jag konstatera att genomgången av Olivecronas och Lindskogs analys

²³ Olivecrona a.a. s. 149.

²⁴ Se Stefan Lindskog. Kvittning. Om avräkning av privaträttsliga fordringar, s. 36–41.

av penningfordringens innebörd i förstone kan synas ha mynnat ut i ingenting. Båda hävdar eftertryckligt att bestämmningen *kronor* enbart är en kvantitativ bestämning och att det är rättsordningen som avgör med vad en sådan prestation kan fullgöras. Problemet är att rättsordningen enligt min mening förhåller sig ganska tyst på denna punkt!

Går man till doktrinen finner man att författarna vanligen nöjer sig med att konstatera att borgenären har rätt att erhålla *pengar* eller *annat betalningsmedel*, i det senare fallet ibland med tillägg av bestämmningen *lagligt*. I detta hänseende förefaller ganska litet ha hänt alltsedan Karl Olivecrona år 1950 gav följande lägesbeskrivning: "I obligationsrättsliga framställningar finner man vanligen penningsskulden karakteriserad som en särskild sorts förpliktelse till prestation av generiskt bestämda saker. Penningsskulder fattas alltså såsom en förbindelse att leverera vissa materiella föremål, varvid man har lagliga betalningsmedel i tankarna".²⁵ Problemet är att pengar, betalningsmedel och lagligt betalningsmedel inte har ett så precist betydelseinnehåll att detta utan vidare kan läggas till grund för en juridisk detaljanalys. Vad är egentligen pengar? Och betalningsmedel förefaller användas som en synonym till "allting som kan användas till betalning" – vilket ju är ett skäligen intetsägande svar på frågan om vilka betalningsmedlen är. *Lagligt* betalningsmedel kan te sig som ett mera substantiellt begrepp, enär det finns ett uttryckligt lagstadgande om saken.²⁶ Av detta framgår att "sedlar och mynt som utges av riksbanken är lagligt betalningsmedel". Innebörden härav är "att var och en är skyldig att ta emot sedlar och mynt som betalning".²⁷ Det sägs ingenting om huruvida denna skyldighet att ta emot konstanter som betalning, också medför en rätt att avvisa andra slags betalningsmedel. Olivecrona framhöll redan för 45 år sedan att det "torde vara uteslutet"²⁸ att en borgenär skulle ha rätt att återvända ett belopp som genom gäldenärens försorg krediterats bor-

²⁵ Karl Olivecrona: Om skillnaden mellan penningsskuld och varusuld. Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Stockholm 1950, s. 396.

²⁶ Se 5 § 2 st. i lag (1988:1385) om Sveriges riksbank och detta stadgandes föregångare avseende mynt, 1 § i lag 17 dec. 1970 om rikets mynt (nr 1028) respektive sedlar, 9 kap. 6 § RF.

²⁷ SOU 1986:22 Riksbanken och riksgäldskontoret, s. 249.

²⁸ Olivecrona: Om skillnaden . . ., s. 405.

genärens girokonto och sedan göra dröjsmålspåföljder gällande. Ett sådant beteende ter sig definitivt inte mera rättsenligt idag! Tydligt är att gäldenären inte alltid måste betala med lagliga betalningsmedel, d.v.s. med sedlar och mynt. Men vad är det då som – förutom sedlar och mynt – utgör betalningsmedel? Eftersom detta är just den fråga jag startade med tycks jag ha vandrat i cirkel och nu befinna mig exakt där jag började! Men är detta verkligen den enda möjliga vägen? Erbjuder inte Olivecronas och/eller Lindskogs texter någon punkt som tillåter ett annat vägval? Låt oss pröva!

Innan jag gör det vill jag dock gå något närmare in på varför jag inte anser det vara tillräckligt att konstatera, att det rent faktiskt förhåller sig så att man sedan länge accepterat inte bara sedlar och mynt som betalningsmedel utan också kortfristiga bankfordringar (inklusive fordringar mot Postgirot). Låt mig belysa problemet på följande sätt.

Betalning sker genom att borgenären *erhåller den avtalade prestationen* (se avsnitt 1.2). Vad innebär det att borgenären skall *ha erhållit* prestationen? Ja, om denna utgörs av sedlar och mynt – d.v.s. fysiska föremål –, så skall dessa ha kommit i borgenärens besittning med äganderätt för denne. Men denna karaktäristik kan inte överföras direkt på betalningsmedel som inte är fysiska ting – t.ex. fordringar mot penninginstitut. Det är enligt min uppfattning inte meningsfullt att tala om besittning till en fordran²⁹ (till skillnad från besittning till ett fordringsbevis, t.ex. ett skuldebrev). För att kunna diskutera och helst också fastställa, vad som kan sägas konstituera "borgenären har erhållit prestationen", då denna utgörs av en bankfordran, behöver man förstå **varför** besittning krävs ifråga om sedlar och mynt. Vet man vilket ändamål besittningen är avsedd att tjäna, kan man också finna ut vad som krävs för att uppnå detsamma vid betalning med bankfordringar. Men för att förstå, varför besittning krävs ifråga om sedlar och mynt, behöver man veta på vad sätt besittningen bidrar till uppfyllandet av skyldigheten att prestera **A kronor**. Och därmed är jag tillbaka till behovet av en analys av vad en sådan prestations-skyldighet går ut på. Eftersom Olivecronas och Lindskogs uppfattning inte leder framåt utan enbart tillbaka till den ursprung-

²⁹ Jfr Suzanne Wennberg i Juridisk Tidskrift 1994–95 nr 3, s. 529 och 533–534.

liga frågeställningen, finner jag det väl värt att pröva om det inte finns grund för en annan uppfattning om vad bestämningen kronor betyder.

2.2.4.2 Kronor – inte bara kvantitet utan också kvalitet!

Min uppfattning är att det är föga meningsfullt att uppfatta kronor som en enbart kvantitativ bestämning. Varför skulle någon avstå från äganderätten till t.ex. en bil i utbyte mot en rätt att erhålla något så föga användbart som *A st. räkneenheter*? För att vederbörande vet att rättsordningens innehåll är sådant att rätten att erhålla A st. kronor uppfylls, enbart genom att han erhåller något som han i sin tur kan använda för att erhålla t.ex. en ny bil? Det vore att hävda, att det är rättsordningen som ger upphov till fenomenet bytesmedel. Att så inte är fallet är välkänt.³⁰ Det som enligt lag utgör bytes-/betalningsmedel kan i tider av hyperinflation inte fungera som sådana, samtidigt som sådant som *inte* utpekats av lagen tvärtom allmänt godtas som – och därför fungerar som – bytes-/betalningsmedel. Även under normala förhållanden fungerar av lag utpekade betalningsmedel sida vid sida med andra betalningsmedel.

Enligt min uppfattning använder sig ekonomiska aktörer av bestämningen kronor inte bara för att ange kvantitet utan också kvalitet – nämligen egendom som kan fullgöra pengars funktion inte bara som värdemätare utan också som bytesmedel. "Pengar tages i byte, inte för sin egen skull, utan i avsikt att så småningom bytas ut mot någon annan vara. För att ett sådant bytessystem skall fungera krävs att alla hyser förtroende för pengars gångbarhet som betalningsmedel".³¹ Att diskutera vilket som är det primära – räkneenheten pengar eller bytesmedlet pengar – förefaller att vara detsamma som att diskutera om det var hönan eller ägget som kom först. Det är helt enkelt så att det är kombinationen av funktionerna värdemätare och bytesmedel, som är den stora fördelen med det som kallas pengar.³²

³⁰ Se härom t.ex. Olivecrona: Penningenhetsens . . . , s. 80–81, 90–91.

³¹ Lars Jonung: Penningmängd och penningpolitik under efterkrigstiden, Svensk Ekonomi, red. Bo Södersten, 1982, s. 117.

³² Se t.ex. i föregående not anmärkt artikel eller Martin Andersson: Kontroll av bankernas betalningssystem, s. 14–15.

Står mitt synsätt i absolut motsättning till Olivecronas och Lindskogs? Jag anser att svaret i vart fall inte är ett oreserverat ja. Lindskog definierar ju föremålet för penningfordringen såsom "köpkraftslegitimation". Så vitt jag förstår måste allt som i praktiken allmänt accepteras som bytesmedel anses ge köpkraftslegitimation. Att som Lindskog utgå ifrån att endast lagliga betalningsmedel, d.v.s. sedlar och mynt, ger köpkraftslegitimation menar jag vara ett för snävt synsätt som tycks basera sig på den av Olivecrona kritiserade och punkterade föreställningen, att konstantfria betalningssystem logiskt sett måste vara baserade på möjligheten att omvandla tillgodohavanden till sedlar och mynt. Vad gäller Olivecrona är det avgjort svårare att finna någon gemensam nämnare. Några iakttagelser tycker jag dock är av intresse.

Olivecrona talar om penningmakt och förstår därmed den position "som förvärfvas genom betalningen".³³ Med detta kan knappast förstås annat än den "ekonomiska makt" som innehavet av "pengar" ger. Men det är viktigt att observera att Olivecrona menar att det inte är pengar "i en och samma bemärkelse som är både 'värdemätare' och 'betalningsmedel'".³⁴ Räkneenheten pengar är **en** slags penning, medan betalningsmedlet pengar är **en annan**. Penningfordringen är enligt honom uteslutande en fordran avseende räkneenheten. Resultatet blir att en fordran avseende räkneenheten pengar infrias genom att borgenären erhåller betalningsmedlet pengar och att så har skett när borgenären nått en viss bestämd maktposition. Det är således besittningens inverkan på möjligheterna att utöva penningmakt, som ligger bakom kravet på besittning, då betalningsmedlet pengar utgörs av sedlar och mynt. Invändningen att abstrakt förmögenhetsmakt enbart ger uttryck för ekonomiska realiteter men inte är ett juridiskt begrepp, kan inte gärna vara relevant. När frågan om vad en naturaförpliktelse går ut på analyseras är det ingen som avvisar påståendet att förpliktelsen innebär att borgenären skall erhålla t.ex. 5.000 m³ dieselolja med hänvisning till att dieselolja inte är ett juridiskt begrepp.

³³ Olivecrona: Penningmaktens . . . , s. 176.

³⁴ Olivecrona a.a. s. 191.

2.2.4.3 Konklusioner

För det första: Skyldigheten att infria en fordran om A kronor är en skyldighet att tillföra borgenären de ekonomiska möjligheter som innehavet av allmänt accepterade bytesmedel till ett värde av A kronor innesluter, d.v.s. *borgenären skall försättas i en viss bestämd maktposition.*

För det andra: Prototypen för denna maktposition utgörs av den position som följer med innehavet av sedlar och mynt. I den mån innehavet av något annat ger upphov till en maktposition med samma karaktäristika, som de som kännetecknar denna prototyp, är detta andra också betalningsmedel i den mening jag använder detta begrepp (se avsnitt 1.4). Vad som är betalningsmedel är således något som förändras över tiden och rummet.

För det tredje: För att kunna avgöra vad som krävs för att innehav av andra betalningsmedel än sedlar och mynt skall vara likvärdigt med innehav av just sedlar och mynt, måste man börja med att analysera vad som utmärker det innehav av sedlar och mynt, som rättsordningen kräver för att borgenären skall anses ha fått sin fordran infriad. Därefter måste man faställa *vilka* av dessa kännetecken som är relevanta. Detta kan göras genom att analysera i vad mån kännetecknet – t.ex. besittning till sedlarna/mynten – är nödvändigt för att borgenären skall ha fått en minst lika skyddad position avseende sin rätt till betalningsmedlet som till sin rätt till det han avstått ifrån i utbyte mot betalningsmedlet. Sådan likställighet är nödvändig för att bytesmedelsfunktionen skall kunna upprätthållas. Vem skulle frivilligt byta en ägd sak mot en fordran på A kronor, om detta leder till en osäkrare position än vad som skulle följa med ett byte av sak mot sak?

För det fjärde: Kvittning är inte betalning utan en annan sorts rättshandling, varigenom ett fordran-skuld-förhållande kan upplösas.³⁵ Eftersom borgenären inte erhåller den avtalade prestationen utan någonting annat – nämligen befrielse från egen skuld – är gäldenärens möjligheter att mot borgenärens vilja använda kvittning beroende av att rättsordningen tillerkänner honom en sådan rätt.

³⁵ Här sammanfaller min uppfattning med Olivecronas och sannolikt även med Lindskogs. Se Olivecrona: Penningenshetens . . . , s. 70 respektive Lindskog: Kvittning s. 29 vid not 10, jfr dock s. 41 vid not 50.

2.3 Vilka är betalningsmedlen?

2.3.1 *Min uppfattning*

Inledningsvis vill jag erinra om att jag med betalningsmedel avser "det som gäldenären enligt avtalet har att prestera" (se avsnitt 1.4). Analysen av innebörden av skyldigheten att infria en fordran om A kronor ledde fram till att det är en skyldighet att tillföra borgenären de ekonomiska möjligheter som innehavet av allmänt accepterade bytesmedel till ett värde av A kronor innesluter. Således skall borgenären försättas i en viss bestämd maktposition, närmre bestämt den som följer med innehavet av sedlar och mynt. I den mån innehavet av något annat ger upphov till en maktposition med samma karaktäristika som de som kännetecknar denna prototyp är således detta andra också betalningsmedel. Med detta synsätt är svaret på rubrikens fråga: *Giltiga sedlar och mynt samt andra allmänt accepterade bytesmedel*.

Som jag redan tidigare framhållit är egenskapen *allmänt accepterat bytesmedel* inte något som för evigt återfinns hos visst slags egendom men inte hos annan. Vilket slags egendom som vid envar tidpunkt utgör allmänt accepterade bytesmedel bestäms av ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden. Utvecklingen kännetecknas av en tilltagande immaterialisering – från guldstycken, till präglade mynt, till sedlar som kunde lösas in, till sedlar som inte kunde lösas in, till bokpengar, till vad som oegentligt kallas elektroniska pengar!

Det går därför inte att på teoretiska grunder fastställa vad som utgör allmänt accepterade bytesmedel. Istället får man utgå från vad som rent faktiskt har tilldelats denna egenskap i det samhälle och under den tid som frågan avser.³⁶ Med tillämpning av den metoden med avseende på nutida förhållanden i länder med ett väl fungerande banksystem blir svaret: **Sådana fordringar mot penninginstitut som är förfallna till betalning vid anfordran och som inte måste infrias i sin helhet vid ett och samma tillfälle samt inte är knutna till något fordringsbevis.**³⁷ Det handlar således om sådana fordringar som inom nationalekonomin

³⁶ Jfr Torvund s. 153.

³⁷ Jfr Olivecrona: Penningenshetens . . . , s. 93, Torvund s. 153–154.

brukar inkluderas i begreppet penningmängd.³⁸ När jag i fortsättningen talar om betalningsmedlet "fordran mot penninginstitut" är det fordran av nu angivet slag som avses.

2.3.2 Diskussion av motargument

2.3.2.1 Fordringar mot penninginstitut utgör endast surrogat för kontanter

Ett argument är att kontobaserade betalningssystem vilar på och förutsätter att kontobehållningen kan omvandlas till sedlar och mynt, varför den avtalade prestationen alltid ytterst avser just sedlar och mynt. Som redan Olivecrona visat är den angivna förutsättningen inte logiskt nödvändig – ett kontosystem kan mycket väl fungera även i ett samhälle helt utan kontanter.³⁹

Ett andra argument är att det endast är – av riksbanken utgivna – sedlar och mynt som utgör lagliga betalningsmedel. Innebörden härav är emellertid bara "att var och en är skyldig att ta emot sedlar och mynt som betalning" och inte att borgenärer ges en rätt att avvisa andra betalningsmedel (i betydelsen egendom som är ägnad att uppfylla pengars bytesmedelsfunktion) som erbjuds dem.⁴⁰ Ändamålet med regeln är snarare att understödja människors tilltro till de av staten utgivna betalningsmedlen för att därigenom underlätta uppnåendet av de effektivitetsvinster som är förbundna med en penningekonomi i jämförelse med en bytesekonomi. Behovet av sådant stöd accentueras av att sedlar och mynt i sig själva (som fysiska föremål) i stort sett saknar värde och inte heller är förbundna med någon rätt att få dem inlösta i guld (eller något annat av eget värde).

³⁸ En s.k. M 1-definition på penningmängden inkluderar mynt, sedlar samt postgiromedel och tillgodohavanden på check- och giroräkningar i affärsbankerna och övriga bankinstitut, se t.ex. Lipsey, Courant, Purvis, Steiner: *Economics*, 10 uppl Harper Collins College Publishers, s. 603 f, Ruiger Dornbusch – Stanley Fischer: *Macroeconomics*, 6 uppl International edition, s. 370 ff, Lars Jonung: *Penningmängd och penningpolitik under efterkrigstiden* (Svensk Ekonomi, red Bo Södersten, 1982), s. 117 ff.

³⁹ Se innevarande kapitel vid not 13.

⁴⁰ Se innevarande kapitel, not 26 och 27.

2.3.2.2 Fordringar mot penninginstitut är förknippade med andra risker än vad kontanter är

Har det någon betydelse för borgenären om han får sedlar och mynt eller fordran mot ett penninginstitut? Som bytesmedel betraktade är de likvärdiga. Däremot finns det skillnader i fråga om risken att förlora det värde som betalningsmedlen representerar.

För att kunna tillgodogöra sig det värde som sedlar och mynt representerar måste borgenären kunna överlämna dem till någon som i gengäld överlämnar en vara eller utför en tjänst. Förlorar borgenären besittningen till kontanterna har värdet gått förlorat – för gott om besittningen aldrig återfås. Besittningsförlusten kan bero på t.ex slarv från borgenärens sida, en vådahändelse, ett tillgreppsbrott eller annat brott som bedrägeri eller skadegörelse.

Vidare kan borgenären förlora äganderätten till kontanterna. Eftersom borgenären erhållit dessa med ovillkorlig och sakrättsligt skyddad äganderätt⁴¹ kan förlusten uppkomma bara genom att någon gör ett extinktivt godtrosvärv – vanligen genom att i god tro ta emot sedlarna/mynten som betalning från den som själv stulit eller genom annat brott tillägnat sig dem.

Slutligen kan kontanternas värde givetvis minskas genom inflation eller helt gå till spillo genom att de upphör att vara giltiga som betalningsmedel.

Hur förhåller det sig om borgenären istället fått en fordran mot ett penninginstitut? Ja, här finns ingen besittning att förlora, inte ens besittningen till ett fordringsbevis, eftersom det här endast är fråga om enkla fordringar.⁴² Det finns heller ingen risk för att förlora äganderätten genom att någon annan gör ett extinktivt godtrosvärv av fordringen, eftersom sådant förvärv ej är möjligt då det gäller enkla fordringar. Däremot är fordringen utsatt för samma inflationsrisk som sedlar och mynt. Härtill kommer tre slags risker som inte finns ifråga om kontanter. För det första löper borgenären risken att det kontoförande penninginstitutet kommer på obestånd, för det andra finns det viss möjlighet för penninginstitutet att med befriande verkan betala till någon annan än borgenären, särskilt om kontot kan disponeras via

⁴¹ Se Avd. I., kapitel 3, avsnitt 3.2.

⁴² Se Avd. I., kapitel 2, vid not 42.

checkar eller kontokort. Det är vanligen en ringa tröst för kontohavaren att denne i så fall får ett motsvarande anspråk mot den som erhöll beloppet. För det tredje, slutligen, kan fordringen mot penninginstitutet preskriberas.

Kan man hävda att riskbilden är entydigt ogynnsammare ifråga om betalningsmedlet fordran mot penninginstitut än vid betalningsmedlet sedlar och mynt? Inflationsrisken är densamma för båda. Risken för att sedlar och mynt förklaras som icke längre gångbara respektive att fordringen preskriberas är fullt kontrollerbar för borgenären. Riksbanken meddelar i god tid ifall visst slags mynt eller sedel skall upphöra att vara betalningsmedel och borgenären kan enkelt avbryta preskriptionstid. Vad som återstår att väga mot vartannat är å ena sidan risken för förlust av besittningen och/eller äganderätten till sedlar och mynt och å andra sidan risken för att penninginstitutet kommer på obestånd eller gör en betalning med befriande verkan till någon annan än kontohavaren. Enligt min mening framstår den förra risken som avgjort mer besvärande än den senare.

2.3.2.3 Lagstiftningen om betalning

A. Aktuella lagstadganden

Det finns några lagstadganden angående betalning, men endast ett av dem framträder otvetydigt som en reglering av betalningsmedlet (d.v.s. med *vad* betalning skall ske). I övrigt är det platsen för betalning (*var* betalning skall ske) eller typen av betalningstransaktion (*hur* betalning skall ske) som behandlas.

Det stadgande som otvetydigt är en föreskrift om betalningsmedel är 7 § 1 st. skuldebrevslagen. Där anges att om skuldebrev är ställt att betalas i myntslag som inte är gångbart på betalningsorten har gäldenären, in dubio, rätt att istället betala "i ortens mynt efter värdet å betalningsdagen". Regeln speglar på ett instruktivt sätt att gäldenärens prestationsskyldighet inte är inriktad på mynten i sig, utan på att det som presteras dels skall ha ett visst värde (penningens funktion som måttenhet för värde), dels skall kunna användas som bytesmedel (penningens bytesmedelsfunktion). Det senare framgår av att gäldenären inte behöver ta på sig kostnader och besvär för att anskaffa den avtalade valutan,

så länge som det som gäldenären istället presterar kan användas som bytesmedel på den ort där gäldenären har skäl att anta att borgenären avser att använda den erhållna prestationen. Däremot ger stadgandet ingen ledning för frågan huruvida fordringar mot penninginstitut är jämställda med kontanter såsom betalningsmedel eller endast är surrogat för sådana. Vilka betalningsmedel som kan anses vara omnämnda i paragrafen bestäms av hur man tolkar ordet mynt i ". . . må, . . . skulden gäldas i ortens mynt", något som i sin tur styrs av den uppfattning man har om vad som utgör betalningsmedel!

Till kategorien "bestämmelser rörande betalningsplatsen" hör 3 § 1 st. skuldebrevslagen (fordringar generellt), 48 § 1 st. köplagen (köpeskilling), 12 kap. 20 § 3 st. första meningen jordabalken (hyra) och 7 kap. 15 § 1 st. första meningen bostadsrättslagen (avgifter för bostadsrättslägenhet) som alla är olika varianter på temat att betalning skall erläggas i borgenärens bostad respektive i hans affärslokal försä vitt borgenären bedriver rörelse. Hit hör även 4 § skuldebrevslagen som anger vissa fall där betalningen istället får fullgöras i gäldenärens affärslokal (betalning av skuld enligt obligationer och andra s.k. masspapper samt banks utbetalning avseende konto med bok). Regler angående betalningssättet finner man i 12 kap. 20 § 3 st. andra meningen jordabalken, 7 kap. 15 § 1 st. andra meningen bostadsrättslagen samt i ett antal stadganden avseende olika skatter.⁴³ Enligt de två förstnämnda stadgandena gäller att "Betalning får alltid ske genom postanvisning, postgiro eller bankgiro". Ifråga om inbetalning av skatt stadgas att "Betalning skall göras genom insättning på särskilt konto" eller att "Inbetalning . . . skall ske till särskilt konto hos skattemyndigheten" eller att "Skatt . . . skall betalas in . . . genom insättning på särskilt konto hos skattemyndigheten".

Frågan är om denna reglering – om inte direkt så i vart fall indirekt – även avser betalningsmedlet. Jag börjar med frågan i vad mån utpekandet av betalningsplats också är en medveten bestämning av betalningsmedlet för att därefter behandla samban-

⁴³ 52 § 1 st. uppbördslagen, vartill 12 § 1 st. lag (1984:668) om uppbörd av socialavgifter från arbetsgivaren hänvisar, 53 § 2 st. lagen om arvsskatt och gåvoskatt, 16 kap. 3 § mervärdesskattelagen, 19 § 1 st. kupongskattelagen, 5 kap. 2 § 1 st. lag om punktskatter och prisregleringsavgifter, 58 § 1 st. fordonsskattelagen, 8 § lagen om skatt på ränta på skogskontomedel.

det mellan betalningsplatsen, betalningssättet och betalningsmedlet.

- B. Är bestämmelserna om betalningsplats *avsedda* att också reglera vad som är betalningsmedel?

Föreställningen om en betalnings*plats* är svår att förena med andra betalningsmedel än sådana som har fysisk form. Detta skulle kunna tas till intäkt för slutsatsen att lagstiftaren – genom att kräva att betalningen erläggs på viss plats – velat utpeka sedlar och mynt som det (in dubio) enda existerande betalningsmedlet, d.v.s. att en penningförpliktelse är en förpliktelse att överlämna sedlar och mynt. För att en sådan slutledning skall vara berättigad, krävs dock först och främst att lagstiftaren alls uppmärksammat möjligheten av att en penningförpliktelse skulle kunna ha ett vidare innehåll än en skyldighet att leverera kontanter.

I förarbetena till de aktuella stadgandena återfinns ingen som helst diskussion av vad en penningförpliktelse har för innehåll. Det förefaller som om man tagit för givet att "A kronor" betyder sedlar och mynt till ett värde av A kronor och att alla typer av betalningstransaktioner syftar till att borgenären skall erhålla sedlar och mynt eller i vart fall en möjlighet till detta som det står vederbörande fritt att utnyttja eller inte utnyttja. Den senare uppfattningen kan förefalla baserad på en ren iakttagelse av de faktiska förhållandena. När betalning sker genom postanvisning eller giroutbetalningskort (gäldenären har ett girokonto men det har inte borgenären), erhåller borgenären ett betalningsinstrument med vars hjälp han, hos ett penninginstitut som medverkar i det aktuella betalningssystemet, kan få sedlar och mynt utlämnade till sig.⁴⁴ Vid girering eller inbetalning till girokonto (borgenären, men inte gäldenären, har ett girokonto) föranleder krediteringen av borgenärens konto att borgenären ges möjlighet att erhålla kontanter genom att infinna sig hos det kontoförande penninginstitutet eller ett med detta samarbetande institut. Effekten att krediteringen skapar denna möjlighet säger dock ingenting om

⁴⁴ Jag vill redan här påpeka att det inte är fråga om en ren transport av kontanter från gäldenären till borgenären. De sedlar och mynt som borgenären får utlämnade till sig är inte samma sedlar och mynt som gäldenären lämnade på sitt postkontor i samband med att postanvisningen tillställdes borgenären respektive i samband med att gäldenären (eller någon annan) gjorde en insättning på gäldenärens postgirokonto.

Den avtalade prestationen

huruvida det är just denna effekt som åsyftas eller om det är en bieffekt. "Kontantmöjligheten" framstår som den åsyftade effekten först om man utgår ifrån att borgenären inte har fått betalt genom att ha fått en fordran mot ett penninginstitut försävt inte denna fordran kan omvandlas till kontanter, d.v.s. att utgångspunkten är att penningförpliktelser är förpliktelser att "leverera" sedlar och mynt.

Lagstiftaren har synbarligen inte problematiserat frågan om vad som utgör betalningsmedel. Detta framstår som ett rimligt förhållningssätt med tanke på den situation som rådde vid tiden för skuldebrevslagens respektive regleringens av hyresbetalning tillkomst, d.v.s. tidsperioden 1923–1935.

Före 1 januari 1925, då postgiro infördes, var postanvisning och check de alternativ som stod till buds. Utvecklingen för postgirot gick dock snabbt – år 1945 utgjorde postgirobetalningarna 28 % av landets totala betalningsvolym i kronor räknat. Samtidigt uppgick betalning genom överföring mellan banker till endast några procent. Betalning via check introducerades redan före år 1900. Sverige antog sin första checklag år 1898. År 1945 utgjorde checkbetalningarna hela 40 % av den totala betalningsvolymen. Vid samma tid uppgick kontantbetalningarna till 27 %. Det är dock väsentligt att ha i minnet att om man istället ser till antalet betalningstransaktioner så dominerade kontantbetalningarna stort – ett förhållande som gäller än i dag; man räknar med att kontanter används vid åtminstone 80 % av alla betalningstransaktioner.⁴⁵

Det är således först i och med postgirots tillkomst 1 januari 1925 som betalning genom kreditering av borgenärens konto hos ett penninginstitut blev ett verkligt alternativ till betalningssystem där betalningsmedlet fortfarande utgjordes av sedlar och mynt, om än inte just de sedlar och mynt som gäldenären lämnat till det förmedlande penninginstitutet. Men fordran mot penninginstitut blev inte betalningsmedel i här avsedd mening förrän postgirosystemet blivit så etablerat att fordran mot postgirokontohållaren kommit att utgöra *ett allmänt accepterat bytesmedel*.⁴⁶ Jag finner det ändå i viss mån förvånande att nyheten "betalning genom

⁴⁵ Källor: Löfstrand – Kellgren: Växel och checklära, Stockholm 1954, s. 39–40, Olivecrona: Penningenshetens problem, Lund 1953 (dessa båda hänvisar i sin tur till samma källa, nämligen Ekonomisk Revy 1945 s 89 ff) samt SOU 1995:69 Betaltjänster, s. 77–78.

⁴⁶ Se innevarande kapitel, avsnitt 2.3.1.

kreditering av konto" aldrig uppfattades som en nyhet i fråga om med *vad* gäldenären betalar. Lagstiftaren hade redan 1928 anledning att begrunda frågan om vad som egentligen sker vid girering. Då tog generalpoststyrelsen initiativet till en ändring i 8 § av 1923 års lag med vissa bestämmelser rörande hyra.⁴⁷ Enligt denna paragraf hade hyresgäster alltid rätt att – oavsett vad som avtalats därom – erlägga hyran genom postanvisning istället för hos borgenären. Nu ville generalpoststyrelsen utöka hyresgästens betalningsalternativ med dem som den några år gamla postgiroörelsen erbjöd. Dessa alternativ beskrevs enbart som nya betalningssätt – trots att man uttryckligen påpekar att inbetalning till girokonto och girering leder fram till att beloppet "gottskrives betalningsmottagarens postgirokonto" och inte "kontant utbetalas till adressaten". Departementschefen kommenterar detta som en fråga om *till vem* gäldenären betalat och inte som en fråga om *med vad* betalning skett. "En olikhet består dock däri att beloppet i stället för att kontant utbetalas till hyresvärden insättes å dennes girokonto . . . Emellertid torde den som öppnat postgirokonto få anses hava medgivit att belopp som inbetalas *till* hans girokonto, är att anse såsom betalat till honom själv"⁴⁸ (min kursivering).

Om fordran mot penninginstitut inte hade hunnit bli ett allmänt accepterat bytesmedel år 1928, så var läget tveklöst det motsatta under slutet av 1980-talet, tiden för den nuvarande köplagens tillkomst. Ändå ger själva lagtexten inte ens en antydning om existensen av andra betalningssätt än sådana där borgenären erhåller sedlar och mynt. Däremot påpekas i förarbetena att "Ofta förekommer andra betalningsmedel än reda pengar, s.k. bokbetalning".⁴⁹ Men inte heller nu gör man någon skillnad mellan betalningssätt som ger upphov till en bokbetalning (d.v.s. girering och giroinbetalning) och betalningssätt som, utan att vara en transport av kontanter mellan gäldenär och borgenär, innebär att borgenären erhåller sedlar och mynt (d.v.s. postanvisning och giroutbetalning). Alla diskuteras de enbart som en fråga om betalningsplats och inte alls som en fråga om med vad gäldenären uppfyller sin prestationsskyldighet. Därmed kommer inte heller

⁴⁷ Prop. 1928:191, se särskilt s. 3–7.

⁴⁸ Prop. 1928:191, s. 6.

⁴⁹ SOU 1988/89:76, s. 154.

frågan om vad en penningförpliktelse egentligen innebär upp på dagordningen. Intressant att notera är att det argumentet återkommer, att den som öppnar girokonto får anses ha givit sitt samtycke till att betalning till vederbörande sker genom girering etc, men att detta nu tycks ses som en fråga om *var* betalning erläggs och inte – som 1928 – en fråga om *till vem*. Sålunda framhålls att "Vad särskilt gäller post- och bankgiroinbetalning torde enligt allmänna principer gälla att innehav av post- eller bankgirokonto in dubio får anses innefatta en förklaring att betalning kan ske *på* kontot"⁵⁰ (min kursivering).

Förhållandet att lagstiftaren uppenbarligen inte tagit medveten ställning till vad en penningförpliktelse egentligen går ut på, d.v.s. – enligt min terminologi – vad som utgör betalningsmedel, medför att det saknas grund för att tolka bestämmelserna om betalningsplats som en reglering av frågan huruvida borgenären, genom att erhålla en fordran mot ett penninginstitut, har fått sin fordran infriad på ett korrekt sätt eller blott fått ett surrogat, som inte befriar gäldenären från dennes förpliktelse med mindre än att borgenären samtyckt till surrogatuppfyllelsen. Därmed är det dock inte uteslutet att bestämmelserna ändå har betydelse för frågan om vad som utgör betalningsmedel.

- C. Medför bestämmelserna om betalningsplats att endast sedlar och mynt (in dubio) kan betraktas som korrekt uppfyllelse av penningförpliktelser?

Regleringen av **var** betalning skall ske kan tänkas ha betydelse för **hur** betalning kan göras (transaktionstypen), vilket i sin tur har ett samband med betalningsmedlet. Tankegången är följande.

Enligt lagen skall betalning erläggas hos borgenären. Härav följer att betalning som inte erläggs hos borgenären inte heller utgör korrekt uppfyllelse av borgenärens fordran med mindre än att borgenären samtyckt till valet av betalningsplats. Eftersom betalningssätten postanvisning, giroutbetalningskort eller giroinbetalningskort liksom girering leder till att betalning inte erläggs hos borgenären, krävs dennes samtycke. Om betalningsmedel definieras som "det som skall presteras till uppfyllelse av en penningförpliktelse då inget annat är avtalat än att gäldenären skall erläg-

⁵⁰ SOU 1988/89:76, s. 154.

ga A kronor", kan inte sådant som förutsätter betalningssätt som kräver borgenärens samtycke, kallas för betalningsmedel. Således utgör inte fordran mot penninginstitut något betalningsmedel i här avsedd bemärkelse, utan är enbart ett uppfyllelsesurrogat.

Är denna slutsats ofrånkomlig – finns det inget "glapp" någonstades i tankekedjan? Enligt min mening vilar slutsatsen på ytterligare en – men enbart underförstådd – förutsättning, nämligen att föreskriften om betalningsplats skall förstås bokstavligt och inte som en, till vad som uppfattats som det primära betalningssättet, anpassad beskrivning av hur risker och kostnader förknippade med betalningstransaktionen skall fördelas mellan borgenär och gäldenär.

Var erläggs betalning när denna sker genom att borgenären erhåller en fordran mot ett penninginstitut? För att komma fram till att den inte sker hos borgenären måste man antingen anse att den sker på någon annan plats eller ingenstades. Ett sätt är att ta fasta på förhållandet att borgenären inte kan omvandla fordringen till kontanter utan att infinna sig hos det kontoförande penninginstitutet eller ett med detta samarbetande institut och därav dra slutsatsen att betalningen sker på det aktuella bank/postkontoret. Men en sådan slutsats innebär, att man utgår ifrån att borgenären inte har fått betalt genom att ha fått en fordran mot ett penninginstitut utan först när denna fordran omvandlas till kontanter, d.v.s. att utgångspunkten är att endast sedlar och mynt är betalningsmedel – vilket var det som skulle bevisas.

En annan möjlighet är att anse att betalningen sker på kontot – en uppfattning som följande citat förefaller att ge uttryck för. "Vad särskilt gäller post- och bankgiroinbetalning torde enligt allmänna principer gälla att innehav av post- eller bankgirokonto in dubio får anses innefatta en förklaring att betalning kan ske på kontot".⁵¹ Rimligen kan inte "betalning kan ske på kontot" vara avsett att förstås bokstavligt, men skulle det till äventyrs vara det är påståendet uppenbart felaktigt. Betalningen har skett genom att borgenären erhållit en fordran mot kontohållaren – inte genom att kontohållaren erhållit sedlar och mynt som sedan förvaras för kontohavarens räkning. En fordran är inte något materiellt, den kan inte sägas finnas någonstans i rumslig betydelse.

⁵¹ SOU 1988/89:76 s. 154.

Lika litet är ett konto något rumsligt, försåvitt man inte menar konto i bemärkelsen "den plats i kontohållarens bokföring på vilken förändringar i skuldförhållandet till kontohavaren bokförs".⁵² Sådana konton finns rent fysiskt på ett eller flera papper som i sin tur finns någonstans och/eller på en minnesenhet i en dataanläggning (på diskett, skiva, band etc).

En tredje möjlighet är att konstatera att betalning som sker genom kreditering av ett konto över huvud taget inte kan lokaliseras i rummet och att detta står i strid mot lagföreskrifterna om att betalning skall ske hos borgenären, varför betalning via kreditering av konto kräver borgenärens samtycke. För att komma till den slutsatsen måste man ha uppfattningen att föreskriften om betalningsplats skall förstås bokstavligt och inte som en, till vad som uppfattats som det primära betalningssättet anpassad, beskrivning av hur risker och kostnader förknippade med betalningstransaktionen skall fördelas mellan borgenär och gäldenär. Här stöter vi således på den underförstådda förutsättning som jag nämnt ovan. Enligt min mening föreligger inte denna förutsättning emedan regleringen av betalningsplats inte motiveras av att det finns ett egenvärde i att betalningen sker hos borgenären, utan av behovet att ställa upp en norm för hur de risker och kostnader som är förbundna med betalningstransaktionen skall fördelas mellan gäldenär och borgenär. Frågan om betalningsplats är i så fall en fråga om vad som bör utgöra befrielsepunkt och/eller dröjsmåls punkt. Finns det stöd för en sådan uppfattning?

I detta sammanhang är det av intresse att föreskrifterna i jordabalken och bostadsrättslagen om betalningssätt **dels** givits en sådan placering att de framstår som undantag från regeln om att betalning skall ske hos borgenären, **dels** kompletterats med regler om när betalningen i dessa fall skall anses ha fullgjorts. Enligt 12 kap. 20 § 3 st. jordabalken gäller att "om hyresgästen betalar hyran på post- eller bankkontor, anses beloppet ha kommit hyresvärden till handa omedelbart vid betalningen. Lämnar hyresgästen ett betalningsuppdrag på hyran till bank-, post- eller girokontor anses beloppet ha kommit hyresvärden till handa när betalningsuppdraget togs emot av det förmedlande kontoret". En bestämmelse om *var* betalning skall ske har alltså ansetts kunna ersättas med en

⁵² Angående kontobegreppet, se Avd. II:, kapitel 2.

bestämmelse om *när* betalning skall anses ha fullgjorts. Varför det? Rimligen därför att det bara är två olika sätt att föreskriva hur de risker och kostnader som är förbundna med betalningstransaktionen skall fördelas mellan gäldenär och borgenär.

En liknande iakttagelse kan göras ifråga om bestämmelserna om inbetalning av skatt. Här är det inte fråga om att etablera en huvudregel angående platsen för betalning utan om att skapa ett undantag från regeln att en borgenär alltid är skyldig att acceptera sedlar och mynt som betalningsmedel.⁵³ Föreskriften att betalning **skall** ske till ett visst konto följs i sex av de sju aktuella stadgandena av tillägget att "skatten anses betald den dag när inbetalningskort eller gireringshandlingar kom in till Posten Aktiebolag eller, om staten ingått avtal om förmedling av skatteinbetalningen med en bank, till banken".⁵⁴ I det sjunde fallet sägs istället att "Betalningen anses ha skett den dag då den har bokförts på det särskilda kontot".⁵⁵ Återigen har lagstiftaren funnit det väsentligt att uttryckligen ange *när* betalning skall anses ha skett. Varför det? Rimligen därför att man vid betalning genom kreditering av ett konto inte kan tala om någon betalningsplats. Den önskade risk- och kostnadsfördelningen måste sålunda preciseras utan att man begagnar bestämmelser om *var* betalning skall ske som förmedlande länk.

Att betalningsplatsen inte är av intresse i sig, utan används som ett instrument för att reglera risk- och kostnadsfördelningen mellan betalare och betalningsmottagare, framgår även av några uttalanden i förarbetena. När ett första undantag från regeln att hyra skall erläggas hos borgenären introduceras i svensk rätt, sker det efter överväganden om hur detta kan tänkas förändra fördelningen av risker och kostnader för hyresgäst och hyresvärd.⁵⁶ Undantaget gällde betalning via postanvisning (giro fanns ej ännu). Utredningen konstaterar att regeln om betalning hos hyres-

⁵³ Se innevarande kapitel, not 26 och 27.

⁵⁴ 52 § 4 st. uppbördslagen, 53 § 2 st. lagen om arvsskatt och gåvoskatt, 16 kap. 3 § mervärdesskattelagen, 19 § kupongskattelagen, 58 § fordonsskattelagen, 8 § lagen om skatt på ränta på skogskontomedel Dessa lagrum fick nuvarande lydelse genom SFS 1993:1703–1708 som en följd av bolagiseringen av Postverket. Av någon anledning gjordes inte någon motsvarande följdändring i JB 12:20 och någon ändring har – så vitt jag kunnat finna – fortfarande inte vidtagits (februari 1996).

⁵⁵ 2 § 1 st. lagen om punktskatter och prisregleringsavgifter.

⁵⁶ 8 § lag (1923:31) med vissa bestämmelser om hyra.

värden utsatte hyresgästen för problemet att kunna infinna sig "just på den plats och vid den tid på dagen, som hyresvärden kan bestämma".⁵⁷ Den påpekar även att det förekom att hyresvärdar avsiktligt höll sig borta för att förhindra att en viss hyresgäst skulle kunna betala i tid, vilket tvingade denne att "nedsätta hyran hos notarius publicus på platsen". Hyresgäster borde därför kunna betala via postanvisning vilket "med hänsyn till den säkerhet med vilken postverket i regel fungerar" inte ansågs "ägnat ingiva sakliga betänkligheter". Vidare framhålls att undantaget endast gällde postanvisning, vilket innebar att hyresvärden skulle erhålla kontanta pengar och inte "checker eller andra för hyresvärden eventuellt obekväma betalningsmedel".⁵⁸

Nästa steg tas 1928, genom att hyresgästers möjligheter att använda andra betalningssätt än betalning hos hyresvärden utökas med de sätt som det den 1 januari införda postgirot erbjöd, d.v.s. girering, inbetalning till hyresvärdens girokonto respektive utbetalning från hyresgästens girokonto.⁵⁹ Departementschefen framhöll att en förutsättning för ändringen var att de nya betalningssätten inte medförde andra eller större olägenheter för hyresvärden än vad betalning via postanvisning gjorde. Han konstaterade att om utbetalningskort kom till användning var hyresvärdens situation alldeles den samma som om hyresgästen begagnat postanvisning. Ifråga om girering och inbetalning till girokonto var hans omdöme att "torde detta i det stora hela gestalta sig på enahanda sätt som vid betalning med postanvisning. En olikhet består dock däri att beloppet i stället för att kontant utbetalas till hyresvärden insättes å dennes girokonto . . . Emellertid torde den som öppnat postgirokonto få anses hava medgivit, att belopp, som inbetalas till hans girokonto, är att anse såsom betalat till honom själv".⁶⁰ Slutsatsen blev att betalning via postgirosystemet "för hyresvärden icke utgör en ofördelaktigare anordning, än om

⁵⁷ För detta och följande citat angående här aktuell lagändring, se Prop. 1923:31, s. 46–47.

⁵⁸ Utredningen använder här ordet betalningsmedel även för sådant som jag benämner betalningsinstrument – ett språkbruk som inte är ovanligt även i nutida sammanhang.

⁵⁹ Prop. 1928:191 och lag (1928:100) om ändrad lydelse av 8 § i lagen den 10 mars 1923 (nr 31) med vissa bestämmelser rörande hyra.

⁶⁰ Prop. 1928:191, s. 6.

hyresgästen insänder beloppet med postanvisning”.⁶¹

De ovan nämnda reglerna om hyresbetalning inarbetades ett tiotal år senare i lagen den 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom och fick sin plats i 3 kap. 21 §.⁶² Denna förändring föranledde inga förarbetsuttalanden som kastar ljus över den fråga som här diskuteras. Detsamma gäller senare vidtagna ändringar.

Även i lagberedningens förslag till skuldebrev m.m framskymtar här och var att det är betalningsplatsens inverkan på risk- och kostnadsfördelningen som är av intresse. Sålunda framhålls att huvudregeln om betalning hos borgenären ”har ansetts böra gälla även då borgenären ändrat bostad eller affärslokal och då skuldebrevet övergått till ny borgenär. Man har nämligen antagit att en sådan regel, som bäst tillgodoser borgenärsintresset, icke i allmänhet är ägnad att, genom ökade kostnader för betalningens verkställande eller dylikt, väsentligen försämra gäldenärens ställning” och att undantagsregeln avseende betalning utanför Sverige motiveras av att ”genom en sådan förändring gäldenärens kostnad och risk för betalningens verkställande i allmänhet skulle undergå en icke helt oväsentlig ökning”.⁶³ Vidare grundas rätten för borgenären att anvisa ny betalningsort på att ”möjligheterna att försända penningar inom ett land, snabbt, säkert och billigt, numera i allmänhet äro sådana, att en förändring av betalningsorten till en annan ort inom ett och samma land i allmänhet icke är i nämnvärd grad betungande för gäldenären”.⁶⁴ I samma riktning pekar ett fåtal tidiga uttalanden i doktrinen. I den av Marks von Würtemberg och Sterzel – som båda ingick i Lagberedningen, den förre för övrigt som ordförande – författade kommentaren till skuldebrevslagen sägs t.ex. att ”Huruvida en penningeprestation . . . skall fullgöras å den ena eller andra orten kan i och för sig betraktas såsom ett spörsmål av underordnad betydelse i ett land där möjligheterna av billig, snabb och säker postbefordran av värdeförsändelser äro så stora som i Sverige. Men vad som är av vikt, särskilt för en gäldenär, är att tvekan ej behöver råda om huruvida efter lag den ena eller andra orten är rätt betalningsort. Ett misstag i detta hänseende kan understundom – t.ex. när utebliven likvid av en

⁶¹ Prop. 1928:191, s. 7.

⁶² Prop. 1939:166.

⁶³ SOU 1935:14, s. 51.

⁶⁴ SOU 1935:14, s. 52.

ränte- eller amorteringspost kan medföra omedelbar uppsägning av kapitalet – leda till betänkliga konsekvenser för den betalnings-skyldige”.⁶⁵ Vidare framhålls att uttrycket ”bostad” inte alltid skall tolkas bokstavligt. ”Om beloppet under borgenärens adress ankommit till vederbörande postanstalt, får betalningen anses fullgjord även om försändelsen måste där avhämtas”.⁶⁶ Härefter synes doktrinen upphöra att intressera sig för vilken funktion regleringen av betalningsplatsen kan tänkas ha och diskussionen om hur regler om betalningsort bör tolkas förs med andra argument, såsom vad som kan anses skäligt, utgöra sedvänja eller vad borgenären – mer eller mindre fingerat – kan anses ha samtyckt till.⁶⁷

Min slutsats blir att det finns goda skäl för uppfattningen att regleringen av betalningsorten inte är avsedd att förstås bokstavligen, utan som en reglering av fördelningen mellan gäldenär och borgenär av de risker och kostnader som är förenade med betalningstransaktionen. I så fall medför bestämmelserna om att betalning skall ske hos borgenären *inte* ovillkorligen att varje betalningssätt, som leder till att betalning erläggs annorstädes eller ingenstädes kräver borgenärens samtycke. Det avgörande blir istället huruvida ett visst betalningssätt medför större risker och/eller högre kostnader för borgenären, än det av lagstiftaren utpekade bealningssättet. Vid betalning genom kreditering av borgenärens girokonto, kan borgenären enkelt, billigt och i stort sett varhelst han befinner sig, disponera över beloppet för egna betalningar. Enligt min uppfattning är borgenären härvidlag minst lika väl ställd som om han erhållit kontanter i sin bostad/affärslokal.

⁶⁵ E. Marks von Würtemberg – F. Sterzel: Lagen om skuldebrev. Stockholm 1937, s. 36.

⁶⁶ A.a s. 38, not 1. En fråga som inställer sig är om författarna här enbart haft försändelse av sedlar och mynt som assurerat brev i tankarna, eller om även t.ex. postanvisning och giroutbetalning avses. De använda ordalagen passar ej väl in på de senare betalningssätten, eftersom i dessa fall ingen transport av pengar förekommer, d.v.s. att inget belopp ”anländer till postanstalten” och ingen ”försändelse” finns att ”avhämta”.

⁶⁷ Se t.ex. Knut Rodhe: Obligationsrätt § 10, Gösta Walin: Lagen om skuldebrev, Lund 1977, s. 38 ff, Hugo Tibergh – Dan Lennhammer: Fordringsrätt, 7 u, Stockholm 1996, s. 48–50.

- D. Slutsats angående lagstiftningens om betalning betydelse för svaret på frågan om *vad* en penninggäldenär är skyldig att prestera.

Ovan har jag konstaterat **dels** att det saknas grund för att anta att de i rubriken angivna lagföreskrifterna skulle vara *avsedda att utgöra en reglering av vad som är betalningsmedel*, **dels** att innehållet i dessa föreskrifter inte ovillkorligen utesluter att – in dubio – något annat än sedlar och mynt utgör korrekt uppfyllelse av en penningförpliktelse. Motsatt ståndpunkt kräver att lagföreskrifterna kombineras med föreställningen att "A kronor" betyder "sedlar och mynt till ett värde av A kronor". Den som i likhet med mig menar att det är en förpliktelse att tillföra borgenären *sådana ekonomiska möjligheter som följer* med innehavet av sedlar och mynt och *inte* just sedlar och mynt, kommer fram till att lagens bestämmelser om betalningsplats och betalningssätt inte hindrar att fordran mot penninginstitut utgör betalningsmedel. Den som anser att en penningförpliktelse är en förpliktelse att prestera kontanter finner att de nämnda bestämmelserna hindrar att något annat än kontanter utgör betalningsmedel. Som man ropar i skogen får man svar! Det går således inte att ur lagstiftningen härleda vad "A kronor" betyder.

2.4 Valet av betalningsmedel

2.4.1 Avtal om betalningsmedlet

Till en början bör framhållas att det står parterna fritt att avtala om med vilka slags betalningsmedel gäldenären har att infria fordringen. Därvid kan även annat än vad som ovan angetts vara betalningsmedel komma till användning.⁶⁸ Oftast behandlas valet mellan betalning med kontanter och betalning via kreditering av konto inte alls som ett val av betalningsmedel utan som ett val av betalningssätt. Frågan huruvida något avtal om betalningsmedlet/betalningssättet föreligger mellan parterna får avgöras enligt av-

⁶⁸ Detta förhållande medför inte att den av mig använda definitionen av betalningsmedel har visat sig vara för snäv. Definitionen lyder: Med betalningsmedel förstås "det som gäldenären enligt avtalet har att prestera".

talsrättens principer. Om borgenären först efter avtalsslutet – t.ex. i samband med att faktura skickas ut till kunden – ger instruktioner om hur betalning skall erläggas, förtar detta i princip inte kunden rätten att välja betalningssätt. Ett redan ifyllt inbetalningskort som bifogats fakturan är ett förslag om hur betalningen kan erläggas, inte mer.⁶⁹ En särskild fråga gäller dock vilken verkan det har att borgenären i fakturor och kravbrev uppger sitt bank- och/eller postgirokontonummer.

Min uppfattning är att sådana uppgifter normalt inte är bindande för gäldenären. Utgångspunkten är gäldenärens lagstadgade rätt att betala med sedlar och mynt. Vill borgenären inte acceptera kontanter, måste han vara tydlig på den punkten – annars finns det inte grund för att anse att gäldenären avstått från sin rätt. Detta innebär att först om uppgifterna framstår som en bestämmelse om att betalning *skall* ske via girering eller inbetalning till kontot finns det grund för att – med stöd av 47 § köplagen – anse fakturauppgifterna utgöra bevisning om att parterna avtalat om att gäldenären är skyldig att betala via kreditering av borgenärens girokonto. Enbart förhållandet att borgenärens kontonummer finns angivet på fakturan kan näppeligen ses som något annat än en ren upplysning i service-syfte eller för att framhålla att borgenären föredrar betalning via kontot framför betalning i kontanter.⁷⁰

2.4.2 Lagreglerade fall

För vissa typer av fordringar är valet av betalningsmedel uttryckligen reglerat i lag. Som framgått av innevarande kapitel, avsnitt 2.3.2.3 gäller detta betalning av hyra, bostadsrättsavgifter och skatter (samt, vad avser valet av valuta, fordringar som enligt avtalet skall betalas på ort där den avtalade valutan ej utgör gångbart mynt). I fråga om hyra och bostadsrättsavgifter är det dock betalningssättet som är det direkta föremålet för regleringen, men indirekt innebär bestämmelserna även att gäldenären ges rätt att alltid – oavsett vad som kan ha avtalats härom – betala genom kreditering av borgenärens girokonto. Lagföreskrifterna om skattebe-

⁶⁹ Se Kai Krüger Pengekrav, Bergen 1978, s. 256–257.

⁷⁰ Jfr Jan Hellner: Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 2 häftet. Allmänna ämnen. 2 u, Stockholm 1993, s. 49.

talning har rakt motsatt innebörd – de tillförsäkrar inte gäldenären en valfrihet, utan ålägger honom att alltid betala genom att föranstalta om att skatteborgenären erhåller en fordran mot visst penninginstitut och att denna fordran bokförs på ett visst bestämt konto.

2.4.3 Övriga fall

I fall där valet av betalningsmedel inte är explicit reglerat i avtal eller lag, har gäldenären rätt att välja mellan att betala med sedlar och mynt eller genom att förskaffa borgenären en fordran (av i avsnitt 2.3 i innevarande kapitel angivet slag) mot ett penninginstitut via kreditering av ett borgenärens konto hos institutet. Att detta är gällande rätts ståndpunkt synes det råda enighet om. Så är däremot inte fallet ifråga om grunderna för denna ståndpunkt.

Den som accepterar uppfattningen att skyldigheten att prestera A kronor är en skyldighet att tillföra borgenären de ekonomiska möjligheter som innehavet av allmänt accepterade bytesmedel till ett värde av A kronor innesluter, extraherar gäldenärens valrätt direkt ur det innehåll gäldenärens prestationsskyldighet har.

Den som anser att skyldigheten att prestera A kronor är en skyldighet att överlämna sedlar och mynt till ett nominellt värde av A kronor, kan däremot inte hänvisa till innehåll i gäldenärens prestationsskyldighet som stöd för en valrätt. Det i juridisk litteratur vanliga sättet att motivera en sådan valrätt för gäldenären är att hänvisa till ett medgivande från borgenären eller till att handelsbruk föreligger. I takt med betalningssystemens utveckling synes författarna ställa upp allt lägre krav på vad som krävs för att sådant borgenärssamtycke skall anses föreligga. Så överges med tiden t.ex. kravet att borgenären skall ha uppgivit sitt kontonummer på fakturan eller liknande; i stället menar man att den som öppnar ett girokonto därmed också accepterar girering som betalningssätt⁷¹ – även om man inte är ense om huruvida samtycket gäller betalningsplatsen eller till vem betalningen erläggs.⁷² Nu-

⁷¹ Se Hugo Tiberg: Fordringsrätt 7 u. s. 50, Karl Olivecrona: Om skillnaden mellan penningskuld och varuskuld ur Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Stockholm 1950, s. 404 f och Penningenshetens problem s. 68, Rodhe: Obligationsrätt § 4 vid not 25, Leif Sevón a.a. s. 506–507 samt i dessa arbeten anmärkt litteratur.

⁷² Se Avd. I, kapitel 2, vid not 50.

mera har betalning via giro, kontokort o.s.v. vunnit en sådan utbredning att man helt tycks ha övergivit tanken att borgenärens samtycke krävs och därmed har man ej längre behov av att på detta sätt tänja samtyckesbegreppet. "På grund av ett handelsbruk som blivit alltmer etablerat anses gäldenären numera, om inte annat sägs i avtalet, ha rätt att betala till konton som borgenären håller tillgängliga för betalning".⁷³ "Rättsläget får alltså anses klart. Vill borgenären ha kontant betalning måste han ange detta särskilt. Detta gäller i varje fall om han i övrigt håller konton tillgängliga för inkommande betalningar."⁷⁴

Vari ligger egentligen skillnaden mellan att grunda gäldenärens valrätt på att fordran mot penninginstitut – genom att utgöra "ett allmänt accepterat bytesmedel" – är pengar i samma mening som sedlar och mynt är pengar, respektive på att borgenären genom att öppna ett girokonto får anses ha samtyckt till att hans gäldenärer betalar "till" eller "på" kontot, eller på att sådan betalning får anses utgöra handelsbruk? I samtliga fall utgörs den yttersta grunden av "hur det i praktiken går till" och likaledes i samtliga fall ges detta *faktiska förhållande* **rättslig** relevans med hjälp av en avtalskonstruktion. Det faktiska förhållandet så att säga "lyfts in" i parternas avtal och får därigenom, såsom avtalsinnehåll, rättslig relevans. Kvar står "bara" den skillnaden att enligt mitt synsätt handlar det om avtalets innehåll ifråga om prestationsobjektet – *vad* som skall presteras – medan de alternativa förklaringsmodellerna pekar ut avtalets innehåll ifråga om prestationssättet – *var* och/eller *hur* prestationen skall ske.

Spelar denna skillnad någon som helst roll? Jag vill hävda att den spelar stor roll! Det senare synsättet har lett till att förhållandet att betalningssätt som bygger på kreditering av konton innebär att det som borgenären erhåller är en fordran (mot ett penninginstitut) och inte sedlar och mynt, aldrig kommit i fokus. Därmed har bilden av betalning som någon form av transport av kontanter, kunnat fortsätta att forma det rättsliga tänkandet. Att detta har försvårat, eller rent av förhindrat, en mera djupgående behandling av de juridiska problem som är förknippade med kontobaserade betalningssystem, förefaller mig ligga i öppen dag.

⁷³ Ds 1993:56 s. 76.

⁷⁴ Ds 1993:56 s. 77.

KAPITEL 3

NÄR HAR EN FORDRAN INFRIATS ELLER VAR LIGGER INFRIELSEPUNKTEN?

3.1 Inledning

I kapitlet "Den avtalade prestationen" letade jag mig fram till en beskrivning av den prestation borgenären har rätt att erhålla. Jag avser nu att gå vidare från denna "fixpunkt" för att kartlägga terrängen närmast intill. Instruktionen för hur detta arbete bör läggas upp gav jag mig själv i det förra kapitlet, avsnitt 2.2.4.3 – närmare bestämt i den tredje konklusionen. Den första steget blir således att beskriva vad rättsordningen kräver ifråga om borgenärens maktposition vis à vis betalningsmedlet sedlar och mynt. Därefter gäller det att urskilja i vad mån de karaktäristika som utmärker den beskrivna maktpositionen alltid måste föreligga, för att borgenären skall ha fått en minst lika skyddad position i förhållande till sedlarna/mynten som i förhållande till det han avstått ifrån i utbyte mot fordringen (en vara, en finansiell produkt, eget arbete etc). En sådan likhet är – som jag redan poängterat – nödvändig för att sedlarnas och myntens bytesfunktion skall kunna bevaras. I en sista etapp skall jag så försöka nå det hägrande målet – att med en betydande precision ha bestämt infrielsepunktens läge. Här vill jag erinra om att jag med infrielsepunkten menar det moment i betalningstransaktionen som medför att borgenären har erhållit just det som avtalet gick ut på (och alltså inte "bara" att borgenärens rätt mot gäldenären helt utslocknat).¹

¹ Se vidare Avd. I., kapitel 1, avsnitt 1.3.

3.2 När har borgenären fått betalt då betalningsmedlet är sedlar och mynt?

Det är helt klart att en betalningstransaktion som består i överlämnande av sedlar och mynt till borgenären har nått infrielsepunkten i och med att borgenären fått sedlarna och mynten i sin besittning med ovillkorlig äganderätt.² Varför dessa krav uppställs är inte heller svårt att förstå. Den som med ovillkorlig äganderätt besitter fysiska föremål har en stark maktposition i förhållande till föremålet – en position som kännetecknas av

- a) att ägaren–besittaren har faktisk möjlighet att disponera över föremålet
- b) att ägaren–besittaren har rätt att disponera över föremålet
- c) att ägaren–besittaren ej riskerar att förlora dispositionsrätten p.g.a. innehållet i ett villkor
- d) att föremålet inte får återtas av tidigare ägare och/eller besittare
- e) att föremålet inte får utmätas för tidigare ägares skuld
- f) att föremålet inte ingår i tidigare ägares konkursbo
- g) att föremålet inte kan fräntas ägaren–besittaren av en tredje man som förvärvat rätt till föremålet från tidigare ägare–besittare eller från någon som hade förfogandelegitimation.

Genom kraven på besittning och ovillkorlig äganderätt tillförsäkras således den som säljer en ägd sak (d.v.s. byter saken mot betalningsmedel) en minst lika gynnad position i förhållande till det som trätt i sakens ställe som han hade till den sålda saken själv. Genom att ta fasta på vad som karakteriserar den rättsliga maktposition som följer med besittning och ovillkorlig äganderätt till sedlar och mynt, kan följande generella beskrivning göras av den position som borgenären skall ha erhållit för att infrielsepunkten skall ha uppnåtts – i de fall då fordringen inte är bestämd på annat sätt än som "A kronor".

En fordran, som enbart bestämts såsom "A kronor", har infriats i och med att borgenären fått ovillkorlig och sakrättsligt skyddad äganderätt till, och faktisk möjlighet att disponera över, egendom som utgör ett allmänt accepterat bytesmedel.

² Se t.ex. Tibergh: Fordringsrätt, 7 u, s. 48–50, 55–56, Bert Lehrberg: Moderna betalningsformer, s. 7.

3.3. När har borgenären fått betalt då betalningsmedlet utgörs av fordran mot ett penninginstitut?

Vad krävs för att borgenären skall ha fått *ovillkorlig och sakrättsligt skyddad äganderätt till, och faktisk möjlighet att disponera över*, en fordran mot ett penninginstitut? Ja, det beror på om den fordran borgenären erhållit mot penninginstitutet är **en sedan tidigare existerande fordran som överlåtits till borgenären** eller **om det är en nyetablerad fordran**! I det senare fallet bortfaller helt behovet av ett förfarande som etablerar skydd mot tidigare ägare, dennes borgenärer eller sådana som härleder sin rätt från denne eller någon annan som innehade förfogandelegitimation (de sakrättsliga frågorna). Kvar står ett rent obligationsrättsligt problem – nämligen *hur* etableras den ovillkorliga ökningen av betalningsmottagarens fordran på (den ovillkorliga minskningen av betalningsmottagarens skuld till) kontohållaren, d.v.s. penninginstitutet? Här finns många mer eller mindre etablerade rättsfigurer som kan komma ifråga – var för sig eller i kombination med varandra – såsom avtal genom anbud och accept, avtal grundat på avtalsgrundande rättsfakta, trepartsavtal och flerpartsavtal, tredjemansavtal, novation, fullmakt och anvisning. Och vilken roll spelar de medverkande penninginstituterna (kontohållarna) – handlar de för egen räkning, som fullmäktige för betalaren, det andra penninginstitutet eller för betalningsmottagaren?

Frågeställningarna blir inte färre om det istället är fråga om fordringsöverlåtelse! Är det ett gäldenärsbyte eller ett borgenärsbyte? Eller kanske rentav både och? Hur kommer överenskommelsen (vid behov överenskommelserna) om fordringsövergången till stånd? Vilken roll spelar de medverkande penninginstituterna? Vad som direkt kan sägas är egentligen bara att det inte är tillräckligt att fordringsövergången blivit obligationsrättsligt giltig/fullbordad utan att också sakrättslig giltighet/fullbordan måste ha uppnåtts.

Frågorna är således många och kan inte besvaras utan en närmare analys av vad ett konto egentligen är för något. Inte heller kan ett för alla typer av betalningstransaktioner gemensamt svar ges – inte ens för dem som har det gemensamt att betalning sker genom kreditering av ett konto. Varje transaktionstyp måste analyseras

När har en fordran infriats eller var ligger infrielsepunkten?

för sig. Avd. II av denna bok ägnas därför åt vissa allmänna frågor rörande kontobaserade betalsystem, medan Avd. III ägnas åt betalning via gireringssystem.

KAPITEL 4

NÄR HAR GÄLDENÄREN BETALAT MED BEFRIANDE VERKAN ELLER VAR LIGGER BEFRIELSE- OCH DRÖJSMÅLSPUNKTERNA?

4.1 Inledning

Här kan det vara på sin plats att kort repetera vad jag avser med befrielse- och dröjsmåls punkterna. Befrielsepunkten är det moment i betalningstransaktionen som medför att borgenären i fortsättningen helt saknar rätt mot gäldenären i anledning av fordringen, d.v.s. inte bara rätten att begagna rättsligt tvång för att förmå gäldenären att betala utan även kvittningsrätt, rätt att utnyttja eventuell panträtt och rätt att behålla betalning som gäldenären av något skäl erlägger. En rättidig betalning är en betalning, som leder till att gäldenären är fri från dröjsmåls påföljder, och det moment i betalningstransaktionen som måste ha genomförts "i rätt tid" benämner jag dröjsmåls punkten. Påpekas bör, att det inte nödvändigtvis är så att *samma* moment ugör dröjsmåls punkt oberoende av vilken dröjsmåls påföljd det är fråga om. Finns skillnader mellan påföljdernas funktioner, kan detta motivera skillnader i fråga om dröjsmåls punktens läge.

4.2 Vilka risker är förknippade med betalningstransaktionen?

Valet av infrielse-, befrielse- och dröjsmåls punkt bestämmer hur de risker (och kostnader), som är förbundna med betalningstransaktionen, fördelas mellan gäldenär och borgenär. Om de tre punk-

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

terna sammanfaller, bär gäldenären alla risker. Om dröjsmåls-punkten uppnås tidigare än befrielsepunkten och denna i sin tur sammanfaller med infrielsepunkten, blir resultatet att ansvaret för att borgenären inte kan disponera över beloppet från rätt tidpunkt fördelas mellan gäldenär och borgenär med hänsyn till *när* under transaktionen densamma blir fördröjd eller hejdas för gott, men att gäldenären ensam får bära den förlust som i övrigt uppkommer ifall transaktionen inte bara blivit försenad utan över huvud taget aldrig fullbordats. Om befrielsepunkten och dröjsmåls-punkten sammanfaller, men utgörs av ett tidigare moment än det som konstituerar infrielsepunkten, bär borgenären all risk för att transaktionen "hakar upp sig" *efter* det att befrielse-/dröjsmåls-punkten passerats, oavsett om detta leder till att transaktionen aldrig fullbordas eller till att den endast försenas, d.v.s. att gäldenären ges möjlighet att bli befriad från sin skuld, trots att borgenären inte erhållit den avtalade prestationen. Om, slutligen, dröjsmåls-punkten uppnås tidigare än befrielsepunkten och denna i sin tur tidigare än infrielsepunkten, sker övergången från gäldenär till borgenär av dröjsmålsansvaret i ett tidigare skede av betalningstransaktionen än övergången av övrig risk för att transaktionen aldrig fullbordas och gäldenären blir fri från skuld även om borgenären aldrig erhåller den avtalade prestationen.

Ovan har sagts att de risker det är fråga om är risken för dröjsmål respektive den övriga risk som är förbunden med att betalningstransaktionen aldrig fullbordas. Ur borgenärens synvinkel är dröjsmålsrisken en risk för ekonomisk förlust, orsakad av att han ej kunnat disponera beloppet från den avtalade tidpunkten (t.ex. ränteförlust, kursförlust, förlust av affärsmöjligheter, kostnader pga av eget betalningsdröjsmål). För gäldenären är det fråga om risken för rättsliga sanktioner som direkt eller indirekt föranleder ekonomisk förlust. Det handlar om skyldighet att ersätta borgenären för dennes förlust (dröjsmålsränta, ersättning för kursförlust, skadestånd för utebliven affärsvinst¹) eller för kostnader för inkassoåtgärder, om rätt för borgenären att hålla inne eventuell motprestation (detentionsrätt, stoppningsrätt), eller att häva det avtal som föranlett betalningen och om risken att bli för-

¹ Angående möjligheten till skadestånd vid sidan av dröjsmålsränta, se t.ex. Walin: Lagen om skuldebrev, s. 54 ff. Ett modernt rättsfall av intresse för denna fråga är NJA 1991 s. 217.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

satt i konkurs med stöd av obeståndspresumtionen enligt 2 kap. 9 § konkurslagen. Den sistnämnda sanktionens funktion är i första hand att utgöra ett skydd för borgenärskollektivet och inte för en enskild borgenär. Denna skillnad kan motivera att skillnad görs också i fråga om vilket transaktionsmoment som utpekas som dröjsmålspunkt.

Vilka risker – utöver dröjsmålsrisken – är för handen om betalningstransaktionen aldrig fullbordas? För borgenären handlar det om risken att gäldenären anses ha betalat med befriande verkan trots att borgenären aldrig erhållit några betalningsmedel. Gäldenärens risk består i att ha avhänt sig betalningsmedel, men ändå inte ha betalat med befriande verkan. "Avhändandet" kan ske genom att gäldenären *antingen* översänder sedlar och mynt, *eller* betalar någon mellanhand med sedlar och mynt för att mellanhanden skall tillse att borgenären får (andra!) sedlar och mynt utbetalade till sig eller att borgenärens konto hos mellanhanden eller hos annat penninginstitut krediteras, *eller* betalar någon mellanhand genom att tillåta att denne debiterar gäldenärens konto hos mellanhanden för att mellanhanden i gengäld skall tillse att borgenären får sedlar och mynt utbetalade till sig eller att borgenärens konto hos mellanhanden eller hos annat penninginstitut krediteras.

För tydlighetens skull bör påpekas att diskussionen hitintills avsett – och även i fortsättningen kommer att avse – situationen att gäldenären vidtagit nödvändiga och tillräckliga åtgärder för att en betalningsrättshandling skall kunna komma till stånd inom rätt tid och frågan gäller vilket ansvar gäldenär respektive borgenär har för denna påbörjade betalningsrättshandlings fortsatta utveckling fram till dess borgenären erhållit betalning. Däremot tar jag inte upp frågan om ansvaret för att gäldenären inte ens försökt betala i tid.²

Det sagda innebär att betalning "över disk" är en riskfri transaktionstyp – även om man skulle kunna tänka sig att någon annan som är närvarande vid betalningen rycker till sig sedlarna innan borgenären ännu hunnit få dem i sin hand eller att gäldenären i sista sekunden ångrar sig och drar tillbaka sin hand. Jag avstår från att kommentera denna relativt aparta händelseutveckling! Men så

² Att gäldenären inte alltid bär ansvaret i detta hänseende framgår av 8 § räntelagen liksom 7 § 2 st. sista meningen skuldebrevslagen.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

snart betalningen sker genom någon form av betalningsförmedling ligger det betydligt närmare till hands att något inträffar som leder till att betalningen inte erläggs i tid – inklusive inte erläggs alls. Detta problem finns redan vid betalningsförmedling i dess allra enklaste och ursprungligaste form, d.v.s. då gäldenären lägger sedlar i ett kuvert och skickar detta till borgenären per post.³ I detta fall är det lätt att se vad som kan föranleda "att transaktionen aldrig fullbordas" – nämligen att försändelsen återkallas eller omdestineras eller att själva betalningsmedlen går förlorade under transporten t.ex. genom att försändelsen förstörs fysiskt, tillgrips eller förkommer utan att brott ligger bakom och utan att någonsin återfinnas (det senare lär väl förr eller senare leda till fysisk förstörelse).

Något svårare blir det när betalningen sker utan transport av sedlar och mynt. Här finns två grundmodeller. Den ena innebär att borgenären erhåller ett betalningsinstrument, d.v.s. en handling med vars hjälp han kan få sedlar och mynt utbetalade till sig eller få till stånd en kreditering av sitt konto hos ett penninginstitut. Hit hör t.ex. check, postanvisning, giroutbetalningskort och kontokortsavdrag. Den andra grundmodellen kännetecknas av att gäldenären direkt föranstaltar om att borgenärens konto skall krediteras, som fallet är vid girering och inbetalning till girokonto.

Vid betalning med hjälp av ett betalningsinstrument kan man urskilja följande "typer" av omständigheter som föranleder att transaktionen aldrig fullbordas, d.v.s. aldrig når infrielsepunkten: a) betalningsinstrumentet omdestineras, b) betalningsinstrumentet förlorar sin giltighet pga att giltighetstiden gått ut, gäldenären försatts i konkurs eller återkallelse har skett, c) betalningsinstrumentet förstörs fysiskt, d) betalningsinstrumentet tillgrips eller kommer i tredje mans besittning genom annat brottsligt förfarande, e) betalningsinstrumentet förkommer utan att brott ligger

³ I detta fall är betalningsförmedlingsuppdraget ingenting annat än ett transportuppdrag! Men Posten erbjöd tidigt tilläggstjänster som möjligheten att rekommendera och assurera försändelser. Nästa steg i utvecklingen var postanvisningen. Med detta steg upphörde betalningsförmedling att vara ett transportuppdrag, eftersom de konanter som betalaren lämnar till Posten inte sänds till betalningsmottagaren utan går in i Postens egen kassa mot att Posten åtar sig att utbetala ett motsvarande belopp till betalningsmottagaren på dennes adresspostkontor. Denna metod utvecklades och förfinades genom postgirorörelsen.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

bakom – vilket i de allra flesta fall kommer att leda fram till att en omständighet av typ b) eller c) uppkommer –, f) den som enligt betalningsinstrumentet skall betala ut beloppet till borgenären råkar på obestånd. För att gäldenären skall kunna lida någon förlust krävs det, som ovan sagts, att han, genom det som skett, har avhänt sig betalningsmedel utan att därför ha blivit befriad från sin skuld till borgenären. Denna förutsättning föreligger aldrig i fråga om typ a) och vid de andra typerna bara om den av gäldenären anlitate mellanhanden har rätt att behålla betalningen för uppdraget, trots att detta inte genomförts, samtidigt som det är gäldenären som, i förhållande till borgenären, har att bära risken för att betalningsinstrumentet blivit ogiltigt, har förstörts eller förkommit o.s.v.

Vid betalning genom direkt kreditering av borgenärens konto är möjligheterna färre. Här förekommer varken fysiska betalningsmedel eller betalningsinstrument. Det enda som kan fysiskt förstöras eller komma på avvägar är de media som är bärare av information angående betalningsuppdraget, vare sig det nu handlar om papper eller elektroniska signaler. Här avser jag inte information från gäldenären till mellanhanden, utan från mellanhanden till nästa institut i den kedja av institut som deltar i betalningstransaktionen, liksom informationsöverföring från detta "nästa" institut till "nästnästa" och så vidare. För att ett sådant fel i informationsöverföringen skall medföra en risk för förlust för gäldenären eller borgenären (vem som får bära förlusten beror på vad som utgör befrielsepunkten), krävs det, att den mellanhand som gäldenären anlitat, skulle ha rätt att behålla betalningen för uppdraget, trots att detta inte blivit utfört. En andra möjlighet är att mellanhanden kommit på obestånd och därför inte kan vare sig återbetala/återdebitera beloppet eller slutföra uppdraget genom att återigen skicka informationen till nästa led i betalningssystemet (vilket kan vara det institut hos vilket betalningsmottagaren har sitt konto eller ett annat institut som i sin tur agerar som mellanhand mellan det av betalaren anlitate institutet och det institut hos vilket betalningsmottagaren har sitt konto).

Uppdraget kan hejdas för gott även genom att det återkallas eller genom att uppdragsgivarens konkurs medför att uppdraget förfaller. Slutligen finns möjligheten att den av gäldenären anlitate mellanhanden eller annat i betalningstransaktionen medver-

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

kande institut kommer på obestånd innan det hunnit slutföra uppdraget och obeståndet hindrar ett sådant slutförande. Om det obeståndsdrabbade institutet är ett annat institut än det gäldenären anlitat ("underentreprenör"), uppstår ingen skaderisk för gäldenär eller borgenär med mindre än att den av gäldenären anlitate mellanmannen skulle ha rätt att behålla den av gäldenären erlagda betalningen (i form av kontanter eller debitering av gäldenärens konto hos mellanhanden) trots att uppdraget inte slutförts. Vem som i så fall bär risken – gäldenären eller borgenären – beror på vilket moment i betalningstransaktionen som utgör befrielsepunkt.

4.3 Hur ser riskfördelningen mellan gäldenär och borgenär ut?

4.3.1 *Huvudregeln*

Riskfördelning innebär att peka ut vem av gäldenär och borgenär som – vad gäller förhållandet dem emellan – har att bära den ekonomiska förlust som uppkommer därför att betalningstransaktionen försenas, eller hejdas för alltid, genom händelser som inte vållats av vare sig gäldenären eller borgenären. Således är gäldenären alltid ansvarig om skadan orsakats av gäldenärens konkurs eller av att gäldenären återkallat eller omdestinerat en penningförsändelse eller ett betalningsuppdrag. Därmed återstår fall där sedlarna/mynten eller ett betalningsinstrument förstörts fysiskt, förkommit eller kommit i tredje mans besittning genom brottslig handling, giltighetstiden för ett betalningsinstrument löpt ut eller det utbetalningsskyldiga institutet har kommit på obestånd. Vid girering och giroinbetalning handlar det istället om fel i informationsöverföringen samt att något i transaktionen medverkande penninginstitut kommit på obestånd.

Befrielse- och dröjsmålspunkternas läge i förhållande till infrielsepunkten och till varandra, uttrycker hur fördelningen av dessa risker skall göras. I vilken utsträckning den härigenom utpekade "förlustbäraren" i sin tur kan överföra ansvaret, t.ex. på något av de medverkande penninginstituten eller den som tillgripit betalningsinstrumentet, är en helt annan fråga.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

Möjligheterna för borgenär respektive gäldenär att övervältra ansvaret på någon annan, bestäms av de regler som är tillämpliga i förhållandet dem emellan. Vill gäldenären vända sig mot den mellanhand han anlitat, blir innehållet i kontoavtalet och/eller anslutningsavtalet av stor betydelse. I förhållande till någon som vållat förseningen eller förhindrat transaktionens fullbordande genom brottslig gärning, blir reglerna om utomobligatoriskt skadestånd för ren förmögenhetsskada tillämpliga. Har försända sedlar eller ett betalningsinstrument "kommit på villovägar", får man vända sig till reglerna om extinktiva godtroshörsförvärv och – vad gäller betalningsinstrumenten – reglerna för i vilka situationer utbetalning kan ske med befriande verkan till annan än den som är rättmätig innehavare av instrumentet.

Med hänsyn till hur jag definierat de tre punkterna och att svensk rätts grundläggande ståndpunkt är att avtal skall hållas – liksom att bindande gåvolöfte skall infrias, domstols dom och myndighets beslut verkställas – är det logiskt nödvändigt att infrielsepunkt, befrielsepunkt och dröjsmålspunkt i normalfallet är en enda punkt! Det går inte att förena principen "avtal skall hållas" med en huvudregel som innebär att borgenären skulle få all rätt mot gäldenären utsläckt vid en tidigare tidpunkt än den då han erhållit den avtalade prestationen eller att borgenären saklöst hade att finna sig i att prestationen erhöles senare än vad som avtalats. Det skulle vidare strida mot "språkets logik", d.v.s. de principer för språkets användning som måste upprätthållas för att det sagda skall ha någon mening, om domar och myndighetsbeslut, som enligt sin ordalydelse förpliktigar gäldenären att prestera något till någon, i normalfallet skulle anses åtlydda, även om denne någon inte har erhållit prestationen.

I Avd. I, kapitel 3, avsnitt 3.2, har infrielsepunktens läge bestämts till det moment i betalningstransaktionen som medför att borgenären får ovillkorlig och sakrättsligt skyddad äganderätt till, och faktisk möjlighet att disponera över, egendom som utgör ett allmänt accepterat bytesmedel. Huvudregeln – att infrielsepunkt, befrielsepunkt och dröjsmålspunkt sammanfaller – innebär att gäldenären alltid får ta det ekonomiska ansvaret för att betalningstransaktionen för sent eller aldrig når det på detta sätt utpekade momentet, utom i det fallet att detta beror på en händelse som vållats av borgenären själv.

4.3.2 När kan/bör borgenären anses som vållande?

Principen att gäldenären inte är ansvarig för skada som vållats av borgenären finns lagfäst, exempelvis i 7 § 2 st. skuldebrevslagen (kursförlust), 51 § köplagen och 38 § konsumentköplagen (köpeskilling). Frågan är vad som kan/bör anses falla in under etiketten "borgenärens vållande". I huvudsak lämnar jag den frågan obehandlad, då bristen på auktoritativa rättsavgöranden medför att svar sällan kan ges. Två delfrågor vill jag ändå diskutera, men av angivet skäl blir det snarast en inventering av möjliga argument och motargument – något svar gives ej.

Den första frågan lyder: Är borgenärens instituts handlande att se som borgenärens eget handlande? Svaret ja på den frågan är liktydigt med att befrielsepunkten skiljs från infrielsepunkten och förläggs till det moment i betalningstransaktionen som medför att dennas fortsatta förlopp är beroende av borgenärens instituts agerande. Vad skulle grunden vara för att sätta likhetstecken mellan penninginstitutets handlande och borgenärens handlande?

Ett argument är att själva kontoavtalet och/eller avtalet att ansluta kontot till ett girosystem medför att penninginstitutet är borgenärens företrädare. Detta kan låta bestickande, men det blir genast mera problematiskt när man påminner sig att gäldenär och borgenär mycket väl kan ha sina konton i samma institut – gäller det postgiro förhåller det sig alltid så. Vad föranleder att borgenären i så fall skall anses som mer ansvarig än gäldenären för institutets handlande? Snarare finns det skäl för motsatsen, eftersom institutet har själva betalningsuppdraget från gäldenären och således står i en "dubbel" avtalsrelation till denne (kontoavtalet/giroanslutningsavtalet *och* betalningsuppdraget). Över huvud taget leder tanken, att penninginstitutet vid betalningsförmedling agerar som företrädare för betalaren eller borgenären eller t.o.m. båda, till svårlösta lojalitetskonflikter och komplicerade förklaringsmodeller avseende vad som – juridiskt sett – egentligen händer vid betalningsförmedling via konton. Jag återkommer till detta problemkomplex i Avd. III, kapitel 2, avsnitten 2.2.2–2.2.4.

Ett annat argument är att borgenären, genom att ange sitt girokontonummer på faktura eller dylikt, har anvisat gäldenären att betala till penninginstitutet eller befullmäktigat detta att ta emot betalning på borgenärens vägnar, varför borgenären är ansvarig för vad institutet gör eller underlåter att göra. I Avd. III,

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

kapitel 2, avsnitt 2.2.4 motiverar jag varför det är en felsyn att institutet skulle ta emot något för borgenärens räkning; en felsyn som lätt uppkommer om man utgår från bilden av betalning som transport av betalningsmedel.

En ytterligare synpunkt är att borgenärens fordran mot gäldenären inte bör upphöra förrän i det ögonblick borgenären erhållit en fordran mot det kontoförande institutet. Annars uppkommer den situationen att hela risken för att transaktionen av något skäl inte blir fullbordad (på rätt sätt eller inte alls) faller på borgenären, samtidigt som det är mycket oklart vilken rätt borgenären kan göra gällande mot penninginstitutet, eftersom detta ännu inte kommit i ett skuldförhållande till borgenären, vad avser just det belopp betalningen gällde.⁴

Den andra frågan är: Skall borgenären anses som vållande ifall det är denne som har initierat valet av transaktionstyp? Den frågan leder omedelbart vidare till frågor som "Har det någon betydelse hur styrande detta initiativ kan anses vara" och "Skall detta avgöras efter en objektiv eller subjektiv bedömning"? Den som har ett girokonto har sällan öppnat detta bara för att ta emot inkommande betalningar. Möjligheten att enkelt och billigt kunna verkställa egna betalningar brukar vara en starkt bidragande orsak, varför det finns goda skäl att utgå ifrån att innehavaren av ett girokonto skulle använda sig av girering alldeles oavsett om borgenären uttryckt mer eller mindre tydliga önskemål i den riktningen. Här finns en hel skala, alltifrån att borgenären tagit initiativet till ett avtal i frågan, självmant framställt ett uttryckligt önskemål om att betalning skall ske på visst sätt, på förfrågan från gäldenären framställt sådant önskemål, bifogat girerings/inbetalningskort till faktura eller kravbrev, till att på faktura etc ha uppgivit sitt girokontonummer. De två sista alternativen behöver dessutom inte vara uttryck för något särskilt önskemål från borgenärens sida, utan kan vara en serviceåtgärd för att underlätta för gäldenären att betala.⁵ Enkla och billiga betalningsmöjligheter är otvivelaktigt ett konkurrensmedel. Det borde vidare vara av betydelse huruvida det av borgenären initierade betalningssättet är

⁴ Jfr Inger Marie Dons Sitre: Bankgiro. Særlig om ansvar og tilbakekall. Stensilserie nr. 48. Oslo 1976. Institutt for privatrett. Universitetet i Oslo, s. 54. Se även Ds 1993:56, s. 84.

⁵ Jfr Avd. I., kapitel 2, vid not 69 och 70.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

mera riskfyllt än andra sätt som gäldenären kunde ha använt sig av. Att skicka sedlar som en vanlig brevförändelse framstår t.ex. som avgjort mera riskfyllt än att begagna postanvisning eller girering. En ytterligare fråga som inställer sig, är om det är rimligt att låta borgenären ansvara för försummelse från det av gäldenären anlitate penninginstitutets sida (även om det är borgenären som initierat valet av t.ex girering), i de fall där gäldenären kunnat välja penninginstitut; visserligen inte inför just denna betalning, men den gång gäldenären valde i vilken bank han ville ha det konto som skulle användas vid girering.

Min egen uppfattning är att det bara i sådana fall, där borgenären uttryckligen begärt att betalning skall ske på ett sätt som inte kan betraktas som normalt, finns grund för att anse borgenären som vållande.⁶

4.3.3 Undantag från huvudregeln

4.3.3.1 Uppluckring av det strikta ansvaret för dröjsmål

I fråga om ansvaret för kursförlust i samband med betalningsdröjsmål, liksom ifråga om dröjsmålsränta, stadgas om undantag från gäldenärens strikta ansvar. Enligt 7 § 2 st. skuldebrevslagen undgår gäldenären ansvar för kursförlust om betalningsdröjsmålet beror på "lagbud, avbrott i den allmänna samfärdseln eller liknande oöverstigitligt hinder, som ej bort av gäldenären tagas i beräkning vid skuldebrevets utfärdande. I fråga om dröjsmålsränta anges i 8 § räntelagen att jämkning kan ske ifall gäldenären "på grund av sjukdom, arbetslöshet eller annan liknande omständighet som han inte har kunnat råda över varit förhindrad att betala i rätt tid" och det med hänsyn till detta skulle vara oskäligt att ålägga gäldenären att betala full dröjsmålsränta.

I vilken utsträckning dessa stadganden ger uttryck för principer som skall tillämpas även för andra dröjsmålspåföljder, diskuteras av Walin i hans arbete om skuldebrevslagen, vartill jag hänvisar.

Ytterligare bör framhållas att det framstår som föga troligt att en domstol skulle godta att någon mer ingripande dröjsmålspåföljd, såsom hävning, finge göras gällande på grund av ett betal-

⁶ För en annorlunda uppfattning, se Dons Sitre a.a. s. 37, Krüger a.a. s. 259.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

ningsdröjsmål, som uteslutande beror på fel som uppstått vid de medverkande penninginstitutens handläggning av betalningsuppdraget.⁷

4.3.3.2 Krav på att visst objektivt rekvisit – utöver att dröjsmål uppkommit – är uppfyllt

Vid mera ingripande dröjsmålspåföljder är det inte ovanligt med ett väsentlighetsrekvisit. Således uppkommer *hävningrätt* ofta inte förrän efter viss tids dröjsmål.

Rätten till *ersättning för inkassokostnader* förutsätter att inkassoåtgärden varit skäligen påkallad för att tillvarata borgenärens rätt. Betyder det att ersättning aldrig utgår om gäldenären visserligen uppnått infrielsepunkten för sent, men dock före det att inkassoåtgärden företogs? Här om säger HD följande i NJA 1988 s. 312. "Av det förhållandet att betalning har skett följer inte att dess rättsföljder är oberoende av om borgenären fått kännedom om betalningen. Vid tillämpning av bestämmelsen i 4 § lagen (1981:739) om ersättning för inkassokostnader m. m., som innebär att sådana kostnader ersätts bara om de varit skäligen påkallade för att ta tillvara borgenärens rätt, bör kunna beaktas att borgenären när kostnaden uppkom ej haft att räkna med att gäldenären fullgjort sin betalning".

Av detta kan man utläsa att om gäldenären, vid den tidpunkt då borgenären företog inkassoåtgärden, redan befann sig i ett sådant dröjsmål att inkassoåtgärden var befogad, så har borgenären rätt till ersättning för inkassoåtgärden, även om gäldenären vid tidpunkten för inkassoåtgärden betalat med infriande verkan, men borgenären ännu inte kunde ha fått kännedom om detta.⁸

4.3.3.3 Förflyttning av dröjsmåls- och befrielsepunkterna

A. Lagreglerade fall

I detta sammanhang blir återigen föreskrifterna om betalning av hyra, bostadsrättsavgift och skatt av intresse.⁹ Hyra och bostads-

⁷ Jfr Krüger a.a. s. 260.

⁸ Rättsfallet behandlas utförligare i Avd. III, kapitel 2, avsnitt 2.2.13.2.

⁹ Angående lagrum, se Avd. I, kapitel 2 vid och i not 43.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

rättsavgift, som gäldenären betalar på post- eller bankkontor, anses ha kommit borgenären tillhanda omedelbart vid betalningen. Lämnar gäldenären istället ett betalningsuppdrag till "bank-, post- eller girokontor anses beloppet ha kommit hyresvärden till handa när betalningsuppdraget togs emot av det förmedlande kontoret". Betalning av skatt skall ske genom kreditering av konto, och enligt ett stadgande av sju anses skatten betald den dag kreditering sker, men i övriga sex utpekas "den dag när inbetalningskort eller gireringshandlingar kom in till Posten Aktiebolag eller, om staten ingått avtal om förmedling av skatteinbetalningen med en bank, till banken". Enligt förarbetena till konsumentförsäkringslagen skall detsamma gälla för betalning av försäkringspremier.¹⁰

Jag anser det helt klart, att man inte med dessa stadganden velat lagfästa en generell princip angående betalningstidpunkten vid betalningsförmedling. Det framgår av förarbetena till ursprunget till jordabalksstadgandet, att man avsåg att ge hyresgästen en favör. "Det är givetvis lämpligt och tillbörligt, att postanvisning avsändes i så god tid att beloppet kan vara hyresvärden tillhanda senast å förfallodagen. Emellertid skulle den förmån, som man åsyftar att bereda hyresgästen, väsentligen förfelas om man meddelade en ovillkorlig föreskrift härom. Tvärtom har man, . . . tillgripit den fiktionen, att mottagandet av postanvisningen skall anses ske samtidigt med avsändandet. För hyresvärden innebär nu berörda medgivande någon förlängning av den respittid, inom vilken hyran, vid äventyr av hyresrättens förlust för hyresgästen, skall vara honom tillhanda".¹¹ Av detta citat kan två ting utläsas. För det första att man utgick ifrån att vid betalning genom postanvisning hade gäldenären betalat i tid, försåvitt borgenären erhöll postanvisningen i tid. För det andra att gäldenären borde vara något bättre ställd vid betalning av hyra, varför det i just det fallet räcker med att postanvisningen inlämnas på postkontor senast på hyrans förfallodag. (varvid man uppenbarligen utgick ifrån att postkontoret i sin tur sände postanvisningen vidare till hyresvärden samma dag). Uppfattningen att, då betalningsinstrument kommer till användning, det avgörande är att instru-

¹⁰ Prop. 1979/80:9, s. 135.

¹¹ Prop. 1923:31, s. 47.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

mentet kommit borgenären tillhanda återkommer möjligtvis i Württemberg-Sterzel: Lagen om skuldebrev, som utgavs 1937. Här framhålls att "Om beloppet under borgenärens adress ankommit till vederbörande postanstalt, får betalningen anses fullgjord även om försändelsen måste där avhämtas", men det kan förhålla sig så att uttalandet enbart avser försändande av sedlar och mynt i assurerat brev.¹²

När det blev aktuellt att även reglera hyresbetalning via postgirosystemet, strävade man efter att finna en anknytningspunkt som i sak låg så nära inlämnandet av postanvisning på postkontor som möjligt. Något intresse för vad som kunde anses gälla, eller borde gälla, vid betalning av annat än hyra, kan inte spåras. Man konstaterade att "inbetalningskortet och dettas vidarebehandling överensstämmer i stort med postanvisningen och handläggningen av denna".¹³ Därför likställdes giroinbetalningskort med postanvisning. Svårare var det då det gällde girokort och giroutbetalningskort. Dessa behövde inte lämnas in på postkontor, utan kunde skickas direkt till postgirokontoret. Det fanns därför ingen generell möjlighet att säkra bevisning om vilken dag handlingarna avlämnats för postbefordran. Tillräckliga bevismöjligheter var däremot för handen vad gällde "dagen för kortets bokföring å postgirokontoret, d. v. s. den dag då beloppet avföres från betalarens postgirokonto",¹⁴ vilken dag dessutom var dagen för kreditering av betalningsmottagarens konto respektive dagen för giroutbetalningskortets avsändande till betalningsmottagaren. I det senare fallet kunde dagen för debitering av gäldenärens konto likställas med dagen för avlämnande av en postanvisning på ett postkontor. Man stannade därför för att vid girering och giroutbetalning borde den dag då beloppet bokfördes på *hyresgästens* girokonto godkännas som betalningsdag.

Märkligt nog utformades inte förslaget till lagtext på just det sättet. Detta förslag – som sedan antogs i oförändrat skick och utan någon kommentar – lød: ". . . så anses, som om hyran kommit hyresvärden tillhanda, i de fall då postanvisning eller inbetalningskort använts, den dag, då anvisningen eller kortet avlämnas

¹² Se Avd. I., kapitel 2, not 66.

¹³ Prop. 1928:191, s. 191.

¹⁴ Prop. 1928:191, s. 5.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

des å postanstalten, och, i de fall då girokort eller utbetalningskort använts, den dag, då girokortet eller utbetalningskortet *inkommit till postgirokontoret*. . .”¹⁵ (min kursivering). Det finns ingenting som ens antyder att man ändrat uppfattning i frågan om vad som borde utgöra anknytningsmoment, så förklaringen bör vara att man utgick ifrån att ankomstdagen alltid var det samma som debiteringsdagen. Men vad gäller om denna presumtion i ett visst fall inte håller? Det torde vara uteslutet att gå emot den klara ordalydelsen. Frågan är fortfarande relevant eftersom stadgandet i sin aktuella utformning alltså pekar ut ankomstdagen och inte debiteringsdagen. Numera är det inte ovanligt att de två händelserna inträffar olika dagar. Detta hänger samman med möjligheten att bifoga en check eller ett uppdrag om överföring av medel från ett bankkonto till girokontot, för att på så sätt ha täckning för det insända betalningsuppdraget. I dessa fall löses checken in, respektive sker överföringen, under ankomstdagen, medan debiteringen av girokontot i anledning av betalningsuppdraget sker först dagen därpå.

Det framgår även av den, i och för sig mycket sparsamma, rättspraxis som finns, att de aktuella lagrummen inte betraktas som uttryck för en generell princip angående betalningstidpunkten vid betalningsförmedling, utan som en särreglering.¹⁶ Argumenteringen kring varför betalning skall anses ha skett vid en tidigare tidpunkt än den då borgenären *fått vetskap om* att beloppet finns till hans disposition, byggs överhuvudtaget inte på existensen av dessa regler och i domarna utpekas *krediteringen av betalningsmottagarens konto* som det i normalfallet avgörande momentet.

Stadgandena har således inte betydelse för riskfördelningen mellan gäldenär och borgenär, annat än i fråga om de fordringstyper stadgandena uttryckligen gäller. Men vad gäller då för dessa betalningar? Är det befrielsepunkten eller dröjsmålspunkten som regleras?¹⁷ Är det befrielsepunkten som avses ”är det principiellt fråga om en ganska djärv avvikelse från den allmänna regeln”.¹⁸ Innebörden skulle i så fall vara, att betalningsmottagaren bär hela

¹⁵ Prop. 1928:191, s. 5.

¹⁶ Angående denna rättspraxis, se vidare Avd III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.13.

¹⁷ Jfr Dons Sitre a.a. s. 36.

¹⁸ Ds 1993:56 s. 83.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

risker för att resterande moment i betalningstransaktionen av någon anledning inte fungerar som de skall. Detta skulle kunna orsaka stora problem för hyresvärdar och försäkringsbolag, eftersom dessa vid den tidpunkt då betalaren blivit befriad från sin skuld, ännu inte har erhållit något betalningsinstrument (postanvisning, giroutbetalningskort) eller någon fordran mot det penninginstitut hos vilket vederbörande har sitt till girosystemet anslutna konto. Annorlunda ställer det sig för staten som har möjligheter att avtalsvis kunna ställa betalningsförmedlaren till ansvar, något som jag återkommer till nedan.

I fråga om hyra råder det inget tvivel om att regeln ursprungligen enbart avsåg dröjsmålspunkten och dessutom begränsat till förverkandepåföljden. Detta framgår direkt av 8 § i 1923 års lag med vissa bestämmelser rörande hyra som i denna del hade lydelserna ". . . skall städse med avseende på frågan, huruvida hyresgästen bevarat eller, . . . återvunnit sin rätt till lägenheten, . . . så anses, som om hyran kommit hyresvärdens tillhanda den dag, . . .". Från och med 1 januari 1969 utökades tillämpningsområdet. Härom sägs i propositionen: "Betalning genom postanvisning eller postgiro skall enligt förslaget alltid anses fullgjord den dag då anvisningen eller girokortet lämnades till posten. Regeln skall alltså inte, såsom i gällande rätt, gälla bara vid tillämpning av förverkandereglererna."¹⁹

Vad innebar denna utvidgning? Gällde den inte bara övriga dröjsmålspåföljder utan också risken för förlust av själva hyresbeloppet? Lejman framhåller att "Stadgandet i 20 § tredje stycket sträcker icke sina verkningar längre än som nu nämnts och medför följaktligen icke att hyresgästen genom vad han sålunda fullgjort blir fri från skulden. Skulle beloppet t. ex. återgå till honom, torde han vara skyldig att på framställt krav åter utbetala det, och bestämmelsen influerar vidare icke på hyresvärdens rätt till ränta".²⁰ Skyldigheten att betala en gång till ifall beloppet återgått till hyresgästen, ter sig inte särskilt betungande. Annorlunda förhåller det sig om beloppet har gått förlorat, t.ex. genom att någon postanställd "tagit hand" om postanvisningen eller giroutbetalningskortet för egen räkning eller genom att det (något av

¹⁹ Prop. 1967:141, s. 214.

²⁰ Fritjof Lejman: Den nya hyresrätten. Efter hyresregleringens avskaffande. Lund 1976, s. 272–273.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

de) penninginstitut som deltar i betalningsförmedlingen kommit på obestånd. Men en skyldighet för gäldenären att även i sådana fall betala en gång till, är inte tyngre att bära därför att skulden avsåg just hyra.

Min uppfattning är att tidigareläggningen av betalningstidpunkten, när det gäller hyra och försäkringspremier, har tillkommit därför att dröjsmålspåföljderna är särskilt allvarliga vid dessa skuldtyper och inte därför att just dessa borgenärsgrupper ansetts böra ha ett längre gående ansvar än vad borgenärer i allmänhet har, för vad som kan "gå snett" under betalningsförmedlingen. Betalaren riskerar att bli utan bostad eller att stå utan försäkringsskydd för skadefall som inträffar under dröjsmålstiden. Jag finner det troligt att frågan om ansvaret för själva hyresbeloppet över huvud taget aldrig väcktes i samband med här aktuell lagstiftning.

Jag drar därför den slutsatsen att befrielsepunktens läge vid betalning av hyra, bostadsrättsavgifter och försäkringspremier bestäms enligt huvudregeln, men att dröjsmålspunkten har skilts ut och förlagts till det tidigare moment i betalningstransaktionen som utpekats i 12 kap. 20 § jordabalken och 7 kap. 15 § bostadsrättslagen.

När det gäller skattebetalningar finns det skäl för en annorlunda ståndpunkt. Förhållandet att gäldenären inte har någon som helst valrätt ifråga om betalningssättet, räknar jag inte dit – av de orsaker jag redovisat ovan.²¹ Istället är det Posten Aktiebolags och penninginstitutens tydliga ställning som statsverkets organ för uppbörd av skatt, som starkt talar för att låta statsverket bära risken, inte bara för förseningar, utan också för att själva det inbetalade beloppet går förlorat. I den lydelse 52 § uppbördslagen hade 1 jan 1969 sågs uttryckligen att "Uppbörd av skatt verkställs genom postverket samt de penninginrättningar, med vilka KM:t därom träffat avtal". Denna organställning kommer också till synes i 57 § uppbördslagen, som (i såväl tidigare som nuvarande lydelse) ålägger de deltagande penninginstituten redovisningsskyldighet. Så länge postgirot ingick i postverket, och inte utgjorde en självständig juridisk person, var också postverket redovisningsskyldigt. Penninginstituten framstår i detta sammanhang

²¹ Se innevarande kapitel, vid not 5–6.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

inte som delar av en infrastruktur som står till allmänhetens tjänst, utan som, av statsverket i särskild ordning, utvalda medhjälpare. Eftersom det enbart är fråga om giroinbetalning och girering, är riskerna begränsade till fel i informationsöverföringen samt att något i transaktionen medverkande penninginstitut kommer på obestånd. Det framstår då som synnerligen rimligt att låta statsverket bära all risk för skattebetalningstransaktionens förlopp från och med den punkt där detta bestäms av medhjälparnas handlande och ekonomiska styrka. En sådan slutsats störs dock i någon mån av det faktum att lagstiftaren i åtminstone ett fall – betalning av punktskatter och prisregleringsavgifter – tydligen haft en annan syn på saken, i det att man valt att låta krediteringen av skatteborgenärens konto utgöra det avgörande momentet.²²

Vad som kan vara förmål för en viss tveksamhet är vilket moment befrielsepunkten egentligen är anknuten till i vissa fall. Enligt den nuvarande lydelsen skall skatten "anses betald den dag inbetalningskort eller gireringshandlingar kom in till Posten Aktiebolag eller, om staten ingått avtal om förmedling av skatteinbetalningen med en bank, till banken". Vad betyder detta i de fall där handlingen ifråga kommer in *först* till Posten Aktiebolag och *därefter* till ett bankkontor. Detta inträffar alltid då inbetalning till aktuellt skattepostgirokonto sker på postkontor och kan inträffa vid girering från såväl postgiro- som bankgirokonto. Är det fråga om postgiro behöver betalaren inte lämna in gireringshandlingen på ett postkontor, utan kan sända den per post direkt till Postgirot Bank. Motsvarande gäller om bankgiro – d.v.s. gireringshandlingarna kan sändas in till banken per post. Onekligen har handlingarna kommit in till Posten Aktiebolag allra senast då försändelsen nått ett postkontor för sortering och vidare befordran till adressaten. Ja, varför inte redan när försändelsen lades i någon av Posten Aktiebolags brevlådor eller lämnades till en brevbärare? Här var den formulering som användes före postens bolagisering avgjort tydligare; då stod det "kom in till en postanstalt". Det förefaller mig mindre välbetänkt att byta ut ett ord som pekar ut en **plats** mot ett namn på en juridisk person som så att säga finns var helst någon behörig företrädare för den finns. Och är det Posten Aktiebolag som bedriver postbefordringsverksamheten; är det inte Posten Distribution AB? Måhända förhåller det sig så att det senare bolaget agerar på uppdrag av det förra. Men handlingarna kommer inte bara in till Posten Aktiebolag, utan

²² Av en slump har jag fått veta att krediteringsdag utgör "betalningsdag" även för särskild avgift enligt lagen (1994:1776) om skatt på energi. Detta framgår av RSFS 1996:14 (Riksskatteverkets författningssamling). Sannolikt finns det fler sådana exempel.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

någon tid senare även till ett bankkontor (inklusive f.d. postgirokontoret, eftersom postgirot blivit ett bankaktiebolag). Lagtexten säger att skatten skall anses betald då inbetalningskortet/gireringshandlingen inkom till Posten Aktiebolag eller till banken. Då borde väl det för den skattskyldige fördelaktigaste alternativet gälla? Jag är ganska säker på att det inte var lagstiftarens mening. Om man tar del av bestämmelsens tillkomsthistoria finner man följande. Det startade med att skattegäldenären kunde betala via skatteanvisning, d.v.s. kontant inbetalning till post- eller bankkontor, som sedan redovisade till statsverket. I dessa fall var skatten betald redan i och med inbetalningen på post/bankkontoret. När sedan möjligheten infördes att tillhandahålla täckning för anvisningen genom en girering från ett eget **postgiro**konto, istället för genom en kontant inbetalning på post/bankkontor, gällde det att ange vilken dag som vid sådan girering skulle anses som betalningsdag. Man valde den dag då gireringshandlingen kom in till en postanstalt, inte dagen för handlingarnas ankomst till postgirokontoret. Sannolikt framstod detta som rätt självklart; postgirot var en del av postverket, varför ett uppdrag riktat till postgirokontoret var ett uppdrag riktat till postverket. Nästa steg blev att avskaffa skatteanvisningen och istället införa ett renodlat girosystem. Betalaren kunde fortfarande välja mellan att betala in kontant på post/bankkontor (giroinbetalning) eller girera från eget postgirokonto. Åtskilliga år senare öppnades även möjligheten att girera från eget bankgirokonto. Det är nu som dagen för inlämnande av gireringshandlingar till bankkontor tas med i stadgandet som betalningsdag. Återigen framskymtar principen att när betalningsuppdraget väl inkommit till den som uppdraget riktar sig till – och denne dessutom är någon som har statsverkets uppdrag att ombesörja skatteuppbörden –, ja då har betalning skett. Läser man den aktuella propositionen (Prop. 1992/93:150, bilaga 6.2, s. 82) får man full bekräftelse på att den iakttagelsen är riktig. Den föreslagna lagtexten lydde: "Om skatt betalas genom girering skall skatten anses vara inbetald den dag då gireringshandlingarna kom in till den som förmedlar betalningen". Syftet var att betalningar till och från staten skulle kunna förmedlas av både postgirot och banksystemet (angiven prop. s. 14–15). Det var Finansutskottet som föreslog ändring från "den som förmedlar betalningen" till "en postanstalt eller, om staten har ingått avtal om förmedling av skattebetalningen med en bank eller ett giroinstitut, till banken eller giroinstitutet". Ändringsförslaget lämnades i syfte "att undvika att vem som helst anser sig ha rätt att förmedla betalningar och kanske behålla betalningen under denna tid" (Bet. 1992/93:FiU 30 s. 176). Synbarligen fanns ingen som helst strävan att likställa girering från bankkonto med girering från postgirokonto ifråga om relevansen av att gireringshandlingarna inkommit till postanstalt. En sådan likställighet kunde numera vara klädsam, eftersom postgirorelsen och postbefordringsverksamheten återfinns i olika aktiebolag. I så fall borde ändringen innebära att betalning via postgiro skall anses ha skett när gireringshandlingarna inkom till postgirokontor (et). Detta skulle dessutom undanröja den skillnad som i dag synes föreligga mellan girering från ett postgirokonto och girering

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

via system där kontot förs av annan bank än Postgirot Bank, men systemet administreras av den senare.

B Betalning med hjälp av betalningsinstrument

Om betalningstransaktionen genomförs med hjälp av betalningsinstrument, råder borgenären i hög grad över transaktionens förlopp från och med att betalningsinstrumentet kommit i hans besittning. Det framstår därför som rimligt om borgenären får ta ett betydande ansvar för detta förlopp, något som realiserats redan genom en tillämpning av huvudregeln. Denna innebär ju att borgenären svarar för eget vållande. Frågan är om det finns skäl att gå ett steg längre och endast undanta de fall där gäldenären är vållande från borgenärens ansvarsområde, d.v.s. anknyta dröjsmålspunkten, och eventuellt också befrielsepunkten, till momentet "betalningsinstrumentet har kommit borgenären till handa"?

Det är inte osannolikt att gällande rätts ståndpunkt är att svaret för dröjsmål övergår till borgenären när betalningsinstrumentet kommit honom till handa **och** han – enligt en objektiv bedömning – har möjlighet att lösa in instrumentet. Ifråga om postanvisning framkommer en sådan uppfattning redan i förarbetena till 1923 års lag om vissa bestämmelser om hyra²³ och ges (troligen) stöd av Würtemberg-Sterzel i deras kommentar till skuldebrevslagen.²⁴ Vad som gäller för postanvisning bör också gälla för giroutbetalningskort.²⁵ Angående check finns en handfull uttalanden i samma riktning.²⁶ Sker betalning med användande av kontokort, uppkommer sällan frågan om för sen betalning, eftersom denna betalningsmetod i utpräglad grad är anpassad för, och de facto också används vid, inköp av varor och tjänster mot omedelbar betalning. Skulle kort komma till användning vid betalning i efterhand, har borgenären enkelt tillfälle till att få eventuella krav på dröjsmålspåföljder tillgodosedda, innan han tillhandahåller sin – nödvändiga – medverkan till att betalningsinstrumentet

²³ Se Avd. I., kapitel 4, vid not 10–11.

²⁴ Se Avd. I., kapitel 4, vid not 10–11.

²⁵ Se nämnda uttalande av Würtemberg-Sterzel, Rodhe: Obligationsrätt, § 4, vid not 27–29.

²⁶ Walin: Lagen om skuldebrev, s. 32–31, särskilt not 15 a), Rodhe: Obligationsrätt, § 4, vid not 27–29 (Rodhe tar dock ej ställning), Tibergh: Fordringsrätt, 7 u, s. 50 samt Tibergh-Lennhamner: Skuldebrev, växel och check, 7 u, s. 131.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

upprättas. Ett kontokortsavdrag eller i kassaterminal framställt debiteringsunderlag kan inte åstadkommas utan borgenärens medverkan. Tillhandahåller borgenären denna medverkan utan några villkor, måste det i de allra flesta fall anses innebära att borgenären godtagit prestationen såsom rättidig betalning.

Vad kan då anses gälla om befrielsepunktens läge? Det finns inga skäl för att avvika från huvudregeln att befrielsepunkten sammanfaller med infrielsepunkten, om det inte föreligger någon risk för att det belopp betalningen avser kan gå förlorat ifall betalningstransaktionen aldrig fullbordas. Sådan förlust kan uppkomma bara om den av gäldenären anlitade mellanhanden har rätt att behålla det belopp gäldenären betalat in (postanvisning) respektive godtagit att få sitt konto belastat med (giroutbetalning, check, kontokortsavdrag, debiteringsunderlag), trots att betalningsuppdraget inte slutförts *eller* mellanhanden p.g.a. obestånd inte förmår infria en återbetalningsskyldighet. En genomgång av de "typer" av omständigheter som kan föranleda att transaktionen aldrig fullbordas, ger följande bild av riskerna.

Giltighetstiden för betalningsinstrumentet har gått ut. Om instrumentet är av det slaget att debitering av gäldenärens konto sker först efter det – eller i direkt samband med – att instrumentet löstes in, är ingen förlustrisk för handen. Sker debitering, eller kontant betalning, redan då instrumentet upprättas, men mellanhanden är återbetalningsskyldig om borgenären ej löser instrumentet, föreligger endast risken att mellanhanden p.g.a. obestånd ej kan fullgöra sin återbetalningsskyldighet.

Betalningsinstrumentet har förstörts. Före giltighetstidens utgång kan borgenären – t.ex. ifråga om en postanvisning – ha rätt att erhålla en duplett ifrån penninginstitutet. I övriga fall leder förstörelsen av instrumentet till att ingen inlösen sker inom giltighetstiden.

Betalningsinstrumentet har förkommit. Om inget brott ligger bakom, utvecklas detta fall till ett fall där ingen inlösen har skett inom giltighetstiden.

Betalningsinstrumentet har kommit i tredje mans besittning genom brott. Om instrumentet aldrig blir inlöst inom giltighetstiden, gäller vad ovan har sagts. I motsatt fall bestäms förlustrisken av huruvida penninginstitutet har betalat ut beloppet med befriande verkan. Detta avgörs i sin tur av reglerna om extinktiva

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

godtrosförvärv respektive om passiv betalningslegitimation. Har betalning skett till den som gjort ett extinktivt godtrosförvärv, har institutet för övrigt fullgjort sitt uppdrag! Har penninginstitutet *inte* betalat med befriande verkan, föreligger förlustrisk om institutet råkar på obestånd.

Inlösen kan ej ske p.g.a. penninginstitutets obestånd. Här uppkommer förlustrisk oavsett institutets återbetalningsskyldighet, men bara i de fall gäldenären betalat institutet i förskott.

Genomgången visar att de risker som skall fördelas inskränker sig till följande:

- 1) Det av gäldenären anlitate penninginstitutet kan p.g.a. obestånd inte fullgöra sin återbetalningsskyldighet.
- 2) Det av gäldenären anlitate penninginstitutet saknar återbetalningsskyldighet emedan det med befriande verkan betalat ut beloppet till någon annan än den gäldenären avsett att betala.
- 3) Det av gäldenären anlitate penninginstitutet kan p.g.a. obestånd ej fullgöra sin skyldighet att lösa in instrumentet (därmed är ingenting sagt om mot *vem* denna skyldighet riktar sig – mot gäldenären eller borgenären!).

Finns det grund för att borgenären bör bära dessa risker efter det att han fått betalningsinstrumentet i sin besittning? En sådan grund är onekligen att borgenären – men inte gäldenären – kan minimera riskerna genom att lösa in instrumentet snarast möjligt. Detta motiverar att borgenären görs ansvarig, i vart fall om han ej kan visa att han i det enskilda fallet saknat möjlighet att lösa in instrumentet i sådan tid att skadan kunnat undvikas. Befrielsepunkten skulle således ha uppnåtts när betalningsinstrumentet kommit borgenären tillhanda *och* borgenären – enligt en subjektiv bedömning – fått möjlighet att lösa in instrumentet.

C. Exkurs angående betalning med hjälp av check

Just vid betalning med hjälp av check, finns det speciella skäl för att låta redan *mottagandet av checken* utgöra befrielsepunkten. Detta sammanhänger med regressrätten och rätten till ersättning enligt 57 § checklagen för obehörig vinst. Om checken inte kunnat lösas in p.g.a. trassatbankens obestånd, har borgenären genom checkprotestförfarandet givits möjlighet att rikta sitt lösenanspråk emot – i sista hand – checkutställaren. Om checken blivit

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

prejudicerad, d.v.s. den har inte uppvisats för betalning inom förskriven tid (eller i och för sig blivit detta, men protestförfarandet har inte iakttagits), varför regressrätten upphört, har checkinnehavaren rätt att "vända sig mot den checkgäldenär, som skulle vinna på att återgångskravet inte kan göras gällande i vanlig ordning och från denne utfå den vinst checkgäldenären ifråga skulle göra på checkinnehavarens bekostnad".²⁷ Därvid presumeras att checkutställaren skulle göra en vinst motsvarande checkbeloppet.

Med hänsyn till dessa regler framstår det som rimligt att låta gäldenärens betalningsansvar för den bakomliggande skulden upphöra och ersättas av hans ansvar för den utställda checken, så snart som denna kommit i borgenärens besittning. I NJA 1957 s. 156 fastslår HD emellertid principen att betalning med check inte utplånar borgenärens rätt mot checkutställaren enligt det rättsförhållande som föranledde betalningen. Den borgenär som godtar en *överläten* check som betalning får däremot – enligt NJA 1987 s. 468 – finna sig i att betalaren/överlåtaren därigenom har betalat med befriande verkan och endast behåller det ansvar han har som checkindossent.

4.3.4 Några särskilda spörsmål

4.3.4.1 Betalningsdag enligt 7 § skuldebrevslagen

Om en skuld är bestämd i annan valuta än den som utgör "gångbart myntslag" på betalningsorten, har betalaren enligt 7 § 1 st. skuldebrevslagen in dubio rätt att betala i betalningsortens valuta. Därvid skall omräkningen ske enligt "betalningsdagens" kurs. I vilken betydelse används betalning här; är det gäldenärens eller borgenärens perspektiv som anläggs? För borgenären är det väsentligt att det belopp han erhåller i valutan A är så stort "att han kan omedelbart skaffa sig den aktuella summan i skuldebrevets myntslag".²⁸ Detta kräver att betalningsdagen är den första dag borgenären kunnat disponera beloppet. Men den kursen är okänd när gäldenären företar de åtgärder som krävs för att en betalningstransaktion skall kunna komma till stånd, vilket talar för att betalningsdagen bör tolkas som den dag gäldenären företar

²⁷ Knut Rodhe: Checkrätt, 3 u, 1991, s. 87. (utgiven på Sparfrämjandet & Skolförlaget).

²⁸ Walin: Lagen om skuldebrev, s. 62.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

sådana åtgärder. Å andra sidan skapar en sådan regel möjligheter till spekulation i kursutvecklingen från gäldenärens sida. Bedömer han att (köp)kursen är i stigande, gäller det att välja långsammast möjliga betalningssätt, så att han kan starta betalningstransaktionen så lång tid före förfallodagen som möjligt. Eftersom redan rätten att välja valuta är ett i gäldenärens intresse tillåtet avsteg från principen att avtal skall hållas, ter det sig orimligt att tolka "betalningsdagen" på ett sätt som utsätter borgenären för valutaurisker som denne saknar möjligheter att gardera sig mot.

Enligt min mening bör omräkningen ske efter den kurs som gällde då borgenären, enligt en objektiv bedömning, blev satt i stånd att disponera beloppet. Vid betalningsmetoder där betalningsinstrument används, innebär detta den dag instrumentet kom borgenären tillhanda, för så vitt inlösen kunde ha hunnits med samma dag. Var detta ej fallet, förskjuts betalningsdagen till närmast följande möjliga inlösendag. Vid betalning via kreditering av konto blir den tidpunkt avgörande från vilken beloppet kan disponeras av borgenären. Denna lösning leder givetvis till ett "differensproblem". Vem av parterna åligger det att ta initiativet till en utjämning av skillnaden mellan det belopp gäldenären faktiskt betalat och det han bort erlægga? Eftersom borgenären – men inte gäldenären – med säkerhet vet vilken dag som kom att utgöra "betalningsdagen", bör det ankomma på denne att uppmana gäldenären att betala en restskuld respektive självmant återbetala ett överskott.²⁹

4.3.4.2 Avräkningsdag vid förtida betalning enligt konsumentkreditlagen och lagen om avbetalningsköp

När gäldenären vill infria sin skuld i förtid – med stöd av 20 § konsumentkreditlagen repektive 4 § lagen om avbetalningsköp mellan näringsidkare m. fl. – skall gäldenärens kvarstående skuld minskas med ränta och kostnader som belöper på återstående del av den avtalade kredittiden. Denna avdragspost skall således beräknas utifrån vilken dag förtidsbetalningen sker (24 § konsumentkreditlagen, 5 § lagen om avbetalningsköp). Eftersom säljarens kostnader för krediten sammanhänger med att han inte kan

²⁹ Jfr Ds 1993:56, s. 85.

När har gäldenären betalat med befriande verkan?

disponera beloppet för egen räkning eller med att han själv har måst låna upp det, påverkas dessa kostnader av gäldenärens betalning först när beloppet kan disponeras av borgenären. Betalningsdagen bör därför bestämmas på samma sätt som ifråga om betalningsdag enligt 7 § skuldebrevslagen.

ÅTERKALLELSE AV BETALNING

5.1 Vad är återkallelse av betalning?

I vilken betydelse används ordet betalning när man frågar "hur länge kan betalningen återkallas"? Betalning kan betyda rättshandlingen betalning eller betalningstransaktionen eller betalningsmedlet. Vid betalning med sedlar och mynt som på ett eller annat sätt transporteras från gäldenär till borgenär, kan man tala om återkallande av betalning i alla de tre betydelserna. Genom att hejda betalningstransaktionen genomförande, kan man behålla (eller om betalning sker via bud, fullmäktig eller per post etc, få tillbaka) sedlarna och mynten och därmed förhindra att betalningsrättshandlingen kommer till stånd.

Hur förhåller det sig vid betalning via ett betalningsinstrument? Under alla omständigheter är det inte fråga om överföring av sedlar och mynt från gäldenär till borgenär. Och även om det skulle röra sig om överföring, d.v.s. överlåtelse, av en fordran mot ett penninginstitut, är det inte fråga om fordringar av det slaget som utgör "allmänt accepterat bytesmedel" och som därför också är betalningsmedel.

I själva verket har den som enligt betalningsinstrumentet är betalningsmottagare sällan ställning av borgenär gentemot den som skall infria detsamma. Trassatbankens betalningsskyldighet i anledning av en check, riktar sig mot checkutställaren – inte mot remittenten. Motsvarande gäller postanvisning och giroutbetalningskort, vilket dessutom visar att postanvisning inte rätteligen kan beskrivas som en kontantbetalning som erläggs till betalningsmottagarens representant. Kontokortsavdrag och i kassaterminal framställt debiteringsunderlag anses däremot medföra betalningsansvar mot den enligt instrumentet utpekade betalningsmottagaren. Det är kortföretaget (d.v.s. den som ingått kortavtalet med kortinnehavaren) som är den betalningsansvarige. Ofta är det ett penninginstitut, men dylika fordringar mot penning-

Återkallelse av betalning

institut har på intet vis vunnit ställning av "allmänt accepterat bytesmedel", vilket är förklarligt nog mot bakgrund av att avdragen inte är några löpande handlingar även om de "kan sägas ha funktion"¹ av skuldebrev. Motsvarande gäller om ett hitintills ej omnämnt betalningsinstrument, nämligen postväxeln, som i motsats till den dragna växeln inte är en anvisning, utan ett skuldebrev.

Vilket betalningsmedel kommer till användning vid girering och giroinbetalning? I båda fallen erhåller borgenären slutligen en fordran av det slag som utgör "allmänt accepterat bytesmedel". Frågan är om detta skett genom en överlåtelse av en redan befintlig fordran eller genom att fordran "nyskapas" hos betalningsmottagarens bank. I fråga om giroinbetalning skulle man dessutom kunna se saken så att penninginstitutet tar emot betalarens sedlar och mynt på betalningsmottagarens vägnar men med rätt att själv bruka medlen.

Det sagda visar att det ofta inte finns några under överföring varande betalningsmedel att återkalla. Vad betalaren, oavsett typen av betalningsförmedling, kan återkalla är det som startade betalningstransaktionen genomförande, d.v.s. det uppdrag som givits betalarens penninginstitut. Om detta institut i sin tur har behövt anlita ett annat institut, måste också detta uppdrag återkallas. Uppdragets återkallande leder till att uppdragstagarna inställer (det fortsatta) fullgörandet av uppdraget, d.v.s. att betalningstransaktionen hejdas och därmed förhindras att betalningsrättshandlingen kommer till stånd.

Ett uttryck som "rådigheten över beloppet" är alltså ofta föga träffande i samband med betalningsförmedling. Det betalaren kan ha eller inte ha rådighet över är betalningstransaktionen, men mera sällan betalningsmedlet, eftersom något sådant i de flesta fall inte är föremål för någon överföring. Varianten "rådigheten över betalningen" är inte heller så klagande, eftersom det kan föra tankarna till rådigheten över betalningsmedlet lika väl som till rådigheten över betalningstransaktionen.

Frågan "hur länge kan betalningen återkallas?" betyder således "hur länge kan betalningsuppdraget återkallas?". Denna fråga är i sin tur sammansatt av åtminstone tre andra frågor, nämligen:

- 1) Hur länge har betalaren rätt att återkalla uppdraget med den

¹ Tiberg – Lennhammer: Skuldebrev, växel och check, 7 u, s. 141.

verkan att institutet är **skyldigt** att hejda betalningstransaktionen?

- 2) Hur länge har betalaren rätt att återkalla uppdraget med den verkan att institutet är **skyldigt att försöka** hejda betalningstransaktionen?
- 3) Hur länge har betalarens institut **faktisk möjlighet** att hejda betalningstransaktionen?

Men frågan är om det går att hindra att betalningsrättshandlingen kommer till stånd, även om man inte kan (eller vill) hejda betalningstransaktionens genomförande? Vilken verkan skulle det ha om betalaren *meddelade betalningsmottagaren* att "jag återkallar betalningen"? Förtar ett sådant meddelande betalningstransaktionen dess egenskap av att också vara en betalningsrättshandling, d.v.s. att transaktionens fullbordande inte skulle medföra att borgenären har fått betalt (fått ovillkorlig äganderätt till betalningsmedlet)?

Slutligen vill jag framhålla, att när jag skriver att betalaren har rätt att återkalla uppdraget, avser jag betalarens rätt i förhållande till sin motpart i uppdragsavtalet. En annan sak är att betalaren kan sakna rätt att återkalla betalningsuppdraget i förhållande till betalningsmottagaren i **den bemärkelsen** att betalaren – genom att återkalla uppdraget – gör sig skyldig till dröjsmål med betalningen. Detta kränker betalningsmottagarens **rätt enligt det avtal som ligger bakom betalningstransaktionen**, vilket är något annat än betalningsmottagarens **rätt enligt avtalet mellan betalaren och penninginstitutet**.

5.2 Betalningstransaktionens "point of no return"

Det finns en punkt i betalningstransaktionens genomförande, bortom vilken det aldrig är möjligt att (för gott) hejda transaktionens slutförande. Det är den punkt där betalningsmottagaren fått en sakrättsligt skyddad och ovillkorlig äganderätt till betalningsmedlen. När betalning görs med sedlar och mynt nås denna "point of no return" i och med borgenärens besittningstagande av de överräckta/översända sedlarna och mynten, vid betalning med hjälp av betalningsinstrument när betalningsmottagaren löst in

instrumentet mot kontanter eller genom att få sitt konto krediterat och, slutligen, vid betalning genom kreditering av konto i och med att betalningsmottagaren fått en ovillkorlig fordran mot det kontohållande institutet. Eftersom detta mycket väl kan ha blivit ovillkorligt bundet mot betalningsmottagaren utan att ännu ha ställt beloppet till dennes disposition, sammanfaller inte återkallelserättens upphörandepunkt med fordringens infrielsepunkt. Sambandet mellan återkallelserätten och infrielsepunkten är alltså sådant, att påståendet "eftersom fordringen är infriad, kan återkallelse inte ske" är korrekt, under det att påståendet "eftersom återkallelse inte kan ske, är fordringen infriad" inte är korrekt. Att återkallelse inte är möjlig är med andra ord ett nödvändigt, men inte tillräckligt, villkor för att infrielsepunkten skall ha uppnåtts.

5.3 Upphör återkallelserätten innan betalningstransaktionen nått "the point of no return"?

Det är en välkänd principiell utgångspunkt att uppdragsgivare har rätt att återkalla det givna uppdraget så länge som uppdraget ännu inte har fullgjorts. Tillämpad på betalningsförmedling, kan denna princip dock inte leda längre än till att betalaren har rätt att återkalla uppdraget – och därmed förhindra att borgenären får betalt – till dess att betalningstransaktionen nått ända fram till sin "point of no return". Som visats ovan, kan den punkten i vissa fall nås utan att betalningstransaktionen fullbordats, varför betalningsuppdraget inte heller är helt slutfört.

Finns det några skäl för att återkallelserätten bör vara än mer begränsad vid betalningsförmedling? Om det/de medverkande institutet/instituten uppfattas som företrädare för betalningsmottagaren, ligger det nära till hands att anse att detta hindrar institutet/instituten att efterkomma en uppmaning från betalaren att inte fullfölja sin del av betalningstransaktionen. I Avd. III: kapitel 2, avsnitt 2.2.12.3 återkommer jag till denna fråga.

Ett annat skäl är hänsynen till andra betalare och betalningsmottagare. Pauline Koskelo framhåller att återkallelsen måste

komma fram "i ett sådant skede (av handläggningsprocessen, min anmärkning) att den kan effektueras utan avsevärd olägenhet för hanteringen av andra transaktioner".² Det kan knappast komma på fråga att penninginstitutet skulle vara skyldigt att uppskjuta eller avbryta en datorbehandling, som omfattar en stor mängd uppdrag. Min slutsats blir att betalaren inte har rätt att kräva att institutet utnyttjar alla tekniska möjligheter att hejda transaktionen. Institutet har rätt att vägra att efterkomma ett återkallelsemeddelande av hänsyn till att ett stort antal andra uppdragsgivare skulle komma att beröras negativt av ett transaktionsstopp.

Ett tredje skäl är att betalarens institut enligt samarbetsavtalet eller särskild överenskommelse med andra i betalsystemet ingående institut, inte har rätt att återkalla uppdrag till dessa. Enligt min mening är detta ett problem för betalarens institut – inte för betalaren. Denne har givit sitt institut ett uppdrag som omfattar hela betalningstransaktionen, inte bara en del därav. Det är upp till betalarens institut att säkerställa att det har kontroll över hela transaktionen. Anmärkas kan att Betaltjänstutredningens förslag till lag om betalningsförmedling uttryckligen ålägger betalarens institut ett sådant ansvar.³

5.4 Avtal om återkallelserätt

Det är inte ovanligt att villkoren för betalningsförmedlingstjänster innebär att institutet är skyldigt att hejda betalningstransaktioner, endast om återkallelseordern kommit institutet tillhanda senast vid en viss tidpunkt. Senare inkommen återkallelsebegäran har institutet enbart skyldighet att försöka effektuera.

Om betalarens institut endast har begränsade möjligheter – eller inga alls – att återkalla sitt eget uppdrag till ett underentreprenörsinstitut blir det, enligt vad jag sagt i föregående avsnitt, nödvändigt för betalarens institut att i sin tur avtala med uppdragsgivarna om en i motsvarande mån begränsad återkallelserätt för dem.

² Ds 1993:56 s. 99. Liknande synpunkter framförs även av Dons Sitre a.a. s. 80–84 och Torvund s. 363.

³ SOU 1995:69, 2 kap. 1 § i lagförslaget.

5.5 Återkallelse hos betalningsmottagaren

I rättsfallet NJA 1995 s 25 hade betalaren meddelat betalningsmottagaren att betalaren återkallade betalningen. Nu kom frågan, om vilken verkan ett sådant meddelande har, ändå inte att prövas, emedan betalningsmottagaren vitsordade att återkallelse var tillåten, försåvitt återkallelsemeddelandet kom betalningsmottagaren tillhanda innan fordringen blivit infriad.

Är det rimligt att anta att det föreligger en sådan återkallelserätt även i fall där betalningsmottagaren motsätter sig återkallelse? Det är min uppfattning att svaret härpå måste vara ett klart nej. Den återkallelserätt, varom stadgas i 7 § AvtL, avser anbud och accepter, d.v.s. frivilliga rättshandlingar. Betalning är en uppfyllelserättshandling – en rättshandling som företas för att uppfylla en förpliktelse. En återkallelserätt skulle innebära att den förpliktades frihet att välja mellan pliktuppfyllelse eller att ådra sig ansvar för pliktförsummelse, sattes före den berättigades rätt till korrekt prestation! Något sådant är föga förenligt med själva den grundläggande föreställningen om rättigheter och förpliktelser.

KAPITEL 6

NÄR HAR BETALNING SKETT MED VERKAN MOT BETALARENS BORGENÄRER?

Om betalningstransaktionen innebär att viss egendom överförs från gäldenären till borgenären, blir svaret på rubrikens fråga beroende av vad för slags egendom det handlar om. Är det fysiska föremål, som sedlar och mynt, blir borgenärens besittningstagande avgörande. Är det fordringar mot penninginstitut blir reglerna om denuntiation vid överlåtelse av enkla skuldebrev styrande. Förekommer ingen överlåtelse av egendom saknar det sakrättsliga regelsystemet intresse. Betalarens borgenärer blir bundna i och med att betalningstransaktionen fortskridit så långt att den inte längre kan hejdas av betalaren.

Ett mer precist svar på frågan när betalning har skett med bindande verkan mot betalarens borgenärer, kan således inte ges förrän efter en analys av vad som utgör betalningsmedel och hur länge betalningsuppdraget kan återkallas vid de olika betalningsmetoderna. I Avd. III återkommer jag till denna sakrättsliga fråga med avseende på girering, giroinbetalning och giroutbetalning.

AVD II
ALLMÄNT OM KONTOBASERADE
BETALSYSTEM

KAPITEL 1

GRUNDTYPER

I dagsläget kan man tala om att det finns tre olika grundtyper av kontobaserade betalsystem, nämligen checksystem, gireringssystem och kortsystem. Med hjälp av dessa har man i mycket hög grad frigjort sig från behovet av kontanter. Istället har man fått ett omfattande bokföringsarbete. Systemen har delvis olika användningsområden. Gireringssystem kan inte användas för betalning i omedelbar anslutning till ett köp eller en tjänst.

Det kan däremot checkar och kontokort, även om mottagandet av själva checken respektive kontokortsavdraget/debiteringsunderlaget – som framgått av Avd. I – inte i alla avseenden är att likställa med mottagandet av kontanter. Såväl gireringssystem som checksystem lämpar sig utmärkt för "fristående betalningar" (förskotts- och efterskottsbetalningar), vilket kortsystem däremot ej gör. Detta betyder emellertid inte att kortsystem är oförenliga med köp på kredit, men att kreditgivaren i så fall måste vara kortutgivaren och/eller ett med denne samarbetande penninginstitut – inte säljaren.

Checksystem och kortsystem bygger på att betalaren överlämnar ett betalningsinstrument till betalningsmottagaren. Denne kan sedan begära inlösen av instrumentet hos den som enligt avtal med antingen betalaren (check) eller betalningsmottagaren (kontokort) har förpliktigt sig att lösa dylika instrument. Är det fråga om en check, avgör betalningsmottagaren huruvida beloppet skall utbetalas kontant eller krediteras (gottskrivas) betalningsmottagarens konto hos inlösaren.¹ Beloppet avseende inlösta kontokorts-

¹ Saknar betalningsmottagaren konto hos betalarens bank (trassatbanken) lär betalningsmottagaren i allmänhet vända sig till sin egen bank för att få checken omvandlad till ett tillgodohavande. I dessa fall är det inte fråga om inlösen, utan banken är en förvärvare av checken och säges honorera densamma. Honorerande bank får i sin tur vända sig till trassatbanken för inlösen av checken.

Grundtyper

avdrag/debiteringsunderlag utbetalas däremot aldrig kontant, utan genom kreditering av betalningsmottagarens konto hos ett penninginstitut. Om detta penninginstitut inte är identiskt med det inlösande kortföretaget, måste det senare således självt begagna ett betalsystem för att få till stånd kreditering av betalningsmottagarens konto. Inlösaren får i nästa steg tackning för sitt kontanta utlägg, sitt betalningsåtagande gentemot kontohavaren respektive betalningsuppdraget, genom att debitera (belasta) betalarens konto hos inlösaren.

I ett gireringssystem vänder sig betalaren själv till ett penninginstitut och lämnar den information som behövs för att betalningsmottagarens konto skall krediteras, eller – i de fall betalningsmottagaren saknar ett till gireringssystemet anknutet konto – betalningsmottagaren skall kunna kvittera ut kontanter. En annan skillnad är att systemet är "dubbelriktat" i det att en kontohavare kan använda det för såväl utgående som inkommande betalningar. Checksystem och kontokortssystem tillgodoser enbart behovet att kunna verkställa utbetalningar.

Om såväl betalare som betalningsmottagare har girokonton, resulterar betalningstransaktionen i att gäldenärens konto belastas och mottagarens konto gottskrivs ett visst belopp. Gäller det postgiro är Postgirot Bank alltid kontohållare för båda parter. I andra girosystem (bankgiro, sparbanksgiro, privatgiro, Nordbankens personkonto) kan parterna ha sina giroanslutna konton i olika institut. Om betalaren, men inte betalningsmottagaren, är kontohavare, blir det fråga om en giroutbetalning (den tjänsten finns ej inom sparbanksgirot och privatgirot). En giroutbetalning får till resultat att betalarens konto belastas, medan betalningsmottagaren – med stöd av giroutbetalningskortet – kan erhålla kontanter. Om inte betalaren, men väl betalningsmottagaren, har ett girokonto kan betalaren via en giroinbetalning få till stånd en gottskrivning av betalningsmottagarens konto, medan han själv lämnar sedlar och mynt (eller ett betalningsinstrument som en check!).

BETALNING VIA KONTON – EN FRÅGA OM TRANSPORT?

2.1 Några citat från 1995 respektive 1953

I: "Det typiska för betaltjänsten är att den går ut på att flytta pengar, dvs. genomföra en betalning . . . Betaltjänsten syftar till att utgöra en slags transporttjänst. Den skiljer sig således från det egentliga kontoavtalet, där det primära är att parterna upprättar ett fordringsförhållande sins emellan, låt vara att kontoinnehavaren oftast har en ensidig rätt att avbryta eller förändra fordringsförhållandet genom uttag eller insättningar. Det huvudsakliga syftet med kontoavtalet såsom tjänst är närmast att tillhandahålla en placeringsmöjlighet. Dessa båda tjänster kan sedan kombineras så att transporten sker från placeringsutrymmet, dvs. kontot". *SOU 1995:69, Betaltjänster, Slutbetänkande av Betaltjänstutredningen, s. 174.*

II: " Betaltjänsten utgår från ett slags kontohållning i form av antingen ett mellan parterna gällande självständigt kontoavtal eller ett för kortare eller längre tid gällande avräkningsförfarande på ett konto särskilt för betaltjänsten. I princip förutsätter varje mottagande av medel för någon annans räkning att det förs ett konto som utvisar parternas ställning gentemot varandra". *Dito, s. 173.*

III: "Den typiska betaltjänsten innefattar också betalningar som genomförs under förmedling, vilket innebär att betalningsbeloppet förs från betalaren via en förmedlande part till betalningsmottagaren . . . Med betalningsförmedling torde man i allmänhet åsyfta att den betalande parten ger den förmedlande parten i uppdrag att med medel som betalaren har innestående hos för-

medlaren eller som betalare lämnar tillsammans med uppdraget genomföra en betalning till mottagaren". *Dito*, s. 174–175.

A: "När det gäller betalning medelst bokpengar är det tillgodohavande, å vilken anvisningen utställes, rätteligen att beteckna såsom själva *betalningsmedlet*. Anvisningen eller checken är ett *instrument*, som man använder för att förfoga över ett tillgodohavande. Motsvarande gäller vid betalning över postgiro . . . Bokpengarna äro alltså vissa tillgodohavanden, d.v.s. penningfordringar . . . Skillnaden mellan sådana fordringar, som betecknas som bokpengar, och andra fordringar är blott en gradskillnad". *Olivecrona: Penningenhetsens problem*, s. 93.

B: "Man talar därför med fullt fog om en glidande skala av 'moneyness' hos olika fordringar". *Dito*, s. 94.

C: "Det som verkar förbryllande med bokpengarna och som gör att man gärna vill betrakta dem som accessoriska i förhållande till något annat slags pengar är att det ter sig främmande, att uppfyllelsen även i sista hand skulle ske utan någon sakprestation, alltså blott genom en omföring i böckerna. Men situationen är alldeles likartad i fråga om de moderna sedlarna. Dessa blir icke heller föremål för någon inlösen. Systemet fungerar ändå tack vare den rättsliga betydelsen av papperslapparna, anvisningarna, bokföringsåtgärderna m. m. samt därtill anknytande vanor och föreställningar". *Dito*, s. 102–103.

D: "Bokpengar är icke något som existerar. Man talar som om det vore kvantiteter av penningenheter som flöte ut och in i banken samt 'funnes' i banken. Vad som i verkligheten sker i bankväsendet är att ständigt nya skuldförhållanden konstitueras och gamla avvecklas i en kontinuerlig ström . . . Det är just därför att bokpengarna inte existera som man . . . d.v.s. hela talesättet är vilseledande, emedan det är grundat på en materialistisk uppfattning av bokpengars natur". *Dito* s. 163.

2.2 Två mycket olika beskrivningar

Det är lätt att häpna över de stora skillnaderna mellan de bilder av bokbetalningar som målas upp i de två verk varur citaten ovan

är hämtade! På den ena bilden ser vi banker som transporterar andras pengar från ett placeringsutrymme i ena banken (betalarens bank) till ett placeringsutrymme i den andra banken (betalningsmottagarens bank). På den andra bilden ser vi samma banker idogt sysselsatta med att på bokföringskonton notera förändringar i skuld-fordrings-förhållanden vari banken ifråga själv är ena parten. I det ena fallet beskrivs betalningsmedlet som pengar eller medel, i det andra som tillgodohavanden eller penningfordringar. Enligt den första bilden utgör betalningsmedlet ett för de i transaktionen deltagande bankerna främmande värde, d.v.s. något som inte är del av bankens egen förmögenhet (varken egen tillgång eller skuld och följaktligen något som inte skall tas upp i den egna balansräkningen). Enligt den andra bilden är det alldeles tvärtom.

Frågan är om dessa skillnader enbart är skenbara. Rimligen kan ord som pengar, transport och placeringsutrymme inte vara avsedda att fattas bokstavligt utan som metaforer! Det torde vara uppenbart för envar att de sedlar och mynt betalningsmottagaren får i sin hand när han "tar ut" pengar från sitt konto inte är identiska med de sedlar och mynt betalaren en gång "satte in" på sitt konto! Men hur är då verkligheten bakom metaforen beskaffad? Tydligt är det behövligt att närmare studera i vilka sammanhang ordet transport användes.

2.3 Vad är transport?

Vad betyder transport? Så vitt jag förstår används ordet transport **dels** om konkret förflyttning, d.v.s. en lägesförändring i rummet, **dels** om förflyttning i bildlig bemärkelse ifråga om abstrakta företeelser som rättigheter (t.ex. överföra äganderätt) och kunskap/information. Man kan lägga märke till att även transport av rättigheter tänkes medföra en sorts lägesförändring – från att före transporten ha ingått i A:s rättssfär ingår rättigheten efter transporten i B:s rättssfär. Annorlunda förhåller det sig med överföring av information – efter överföringen "finns" informationen hos såväl A som B!¹

¹ Angående användningen av metaforen transport i samband med elektroniska informationssystem, se t.ex. Lars-Erik Janlert: Hemma i cyberspace, Forskningens frontlinjer, FRN, Lund 1995.

Av det sagda framgår att det rent språkligt inte kan påstås vara fel att tala om transport av pengar, medel etc, även om pengarna inte är sedlar och mynt utan något immateriellt som t.ex. fordran på penninginstitut – försåvitt det verkligen är frågan om en fordringsöverlåtelse och inte bara om överföring av information! Men som underlag för en rättslig analys är metaforen under alla förhållanden inte bara utan förklaringsvärde utan direkt vilseledande. De tjänster som inom juridiken brukar hänföras till kategorien transporter, avser alla förflyttning i rummet och har få om ens några likheter med överlåtelse av enkla fordringar eller andra immateriella förmögenhetsobjekt eller överföring av information. Genom att tala om transport av pengar, likställs på ett olyckligt sätt bokbetalning med betalning med sedlar och mynt. Ordets makt över tanken är stor! Beskrivs det som sker vid betalning via konton med ord som ger intryck av att "påsar med pengar" transporteras mellan förvaringsutrymmen, är det lätt hänt att den juridiska analysen alltför starkt färgas av vad som gäller vid betalning med sedlar och mynt. Ett instruktivt exempel härpå är Dons Sitre som motiverar uttalandet "etter min mening har et bankgirooppdrag og ett transportoppdrag mye til felles"² med att bankerna befordrar ett belopp från betalaren till betalningsmottagaren på samma sätt som en fraktförare befordrar gods från avsändaren till mottagaren.

Nu har Dons Sitre framför allt intresserat sig för vilket ansvar betalningsförmedlaren har gentemot betalare och betalningsmottagare och i detta sammanhang är det trots allt inte helt uteslutet att beakta vad som gäller vid transport. Detta hänger samman med att orsaken till att ett betalningsuppdrag inte utförs klanderfritt, ofta är att hänföra till fel i informationsöverföringen inom betalningsförmedlarens organisation eller mellan denna och andra i förmedlingen deltagande organisationer. Härvid betraktar jag de använda datasystemen som informationsöverföringssystem. Då kan man med viss rätt tala om transport.

Förhållandet att det finns såväl materiella som immateriella "pengar", kommer de facto sällan till klart uttryck i språkbruket – inte ens i domar eller juridisk litteratur. Ord och uttryckssätt hämtade från sedlarnas och myntens fysiskt påtagliga värld kom-

² Dons Sitre a.a. s. 24–25.

mer flitigt till användning även i fråga om de immateriella bokpengarna. Man säger och skriver spara pengar på banken, sätta in pengar på kontot, inbetalning till/utbetalning från konton. Man har pengar på sitt konto eller så finns medel inestående. Man överför pengar eller flyttar pengar mellan konton. Det är heller inte ovanligt att man i texter som behandlar bokbetalningar friskt blandar uttryckssätt som för tankarna till pengar i fysisk mening med sådana som ger uttryck för att bokpengar är fordringar.

Jag kan inte komma ifrån misstanken att detta att språkbruket döljer de stora skillnaderna mellan att betala med sedlar och mynt respektive via konton, starkt har bidragit till "att de med betalningen förknippade svårigheterna har ägnats så föga intresse".³ Rättsreglerna rörande betalning med kontanter är ju ganska okomplicerade. Sett i det ljuset kan det måhända ses som förklarligt att inte ens de grundläggande juridiska frågor som är förknippade med andra betalningsformer har tagits upp till någon mera ingående behandling (med visst undantag för betalning via check) trots att t.ex. postgirosystemet infördes i Sverige redan på 1920-talet och bokbetalningarna så tidigt som 1945 utgjorde nära tre fjärdedelar av hela betalningsvolymen⁴ för att idag ha utökat sin andel till cirka nio tiondelar.⁵ Sett i antal transaktioner är dock förhållandena de omvända – sedlar och mynt används i drygt nittio procent av alla betalningstransaktioner.⁶

2.4 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan således fastslås att bokbetalning under inga omständigheter är förflyttning av sedlar och mynt, d.v.s. transport i konkret bemärkelse. Därmed är det också sagt att konton inte är något slags förvaringsutrymmen. Däremot skulle det kunna vara fråga om transport i betydelsen överföring av viss rättighet eller också enbart överföring av information. Frågan blir

³ Bert Lehrberg: Moderna betalningsmetoder. Kompendium för undervisningsbruk, höstterminen 1994. Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet, s. 7, vänstra spalten.

⁴ Se Olivecrona: Penningenhets . . . , s. 65.

⁵ Se SOU 1995:69 s. 78.

⁶ Se SOU 1995:69 s. 77–78.

Betalning via konton – en fråga om transport?

vad för slags rättighet som i så fall övergår från vem och till vem och vilken roll bankerna spelar i samband med genomförandet av denna överföring.

Konton intar som synes en så central position i betalsystemen att det näppeligen går att ta ställning till de juridiska frågor som är förknippade med dylika betalningar utan en grundläggande förståelse för vad konton "egentligen" är för något. Framför allt gäller detta kontoförhållanden där kontohavaren kan ha ett tillgodohavande hos kontohållaren. Detta innebär att det främst är konton hos penninginstitut som är av intresse, eftersom banklagstiftningen medför att konton hos kortutgivare som ej är penninginstitut endast i begränsad utsträckning får utvisa saldon kontohavaren tillgodo.⁷

Se härom i SOU 1994:66, Finansiella tjänster i förändring, s. 206 ff.

VAD ÄR ETT KONTO?

3.1 Konto – ett mångtydigt ord

Enligt Svenska Akademiens ordlista över svenska språket betyder ordet konto en "avdelning i kassabok e.d. för samlade räkenskapsposter". Den som konsekvent tyder ordet konto på detta sätt kommer snabbt i svårigheter vid läsningen av t.ex någon banks kontobestämmelser. Redan själva benämningen på dokumentet i fråga antyder att ordet konto i dessa bestämmelser i vart fall inte enbart används i sin bokföringstekniska betydelse. Vid sidan av regler om bokföring på kontot, debitering eller kreditering av kontot och kontoutdrag, där konto uppenbarligen har den av Svenska Akademiens ordlista angivna betydelsen, återfinns uttryck som *för kontot gällande villkor*, *konto öppnas*, *sägs upp* eller *avslutas*, *kontohavare*, *transaktioner på kontot* och *kontot övertrasseras*. Här är det inte lika lätt att uppfatta vad det egentligen är som textförfattaren har i tankarna. Efter en mera noggrann genomgång av vilka frågor som regleras brukar bilden klarna. Ordet konto används ibland som beteckning för hela det på kontoavtalet grundade rättsförhållandet mellan banken och kontoinnehavaren, ibland åsyftas bara rättsförhållandet dem emellan i fråga om det tillgodohavande kunden har hos banken i anledning av kontoavtalet. Konto kan tydligen betyda **a)** hela det rättsförhållande som uppkommer då avtal om konto träffas, **b)** enbart den pekuniära delen av rättsförhållandet, **c)** den plats i bankens bokföring där alla förändringar hos denna pekuniära del av rättsförhållandet löpande noteras.

Om det inte framgår av sammanhanget vilken eller vilka av dessa tre betydelser hos ordet konto som är aktuell/aktuella kommer jag att använda **kontoavtal** för betydelsen "hela rättsförhållandet", **kontoförhållandet** för betydelsen "den pekuniära delen"

och **bokföringskontot** för den rent bokföringsmässiga återgivningen av kontoförhållandet. En kontohavare är således en person som står i ett kontoförhållande till det kontoförande institutet, som i sin tur är kontohållare.

3.2 Kontoförhållandets rättsliga natur

Vilken juridisk karaktär har kontohavarens tillgodohavande hos kontohållaren? Banktjänstutredningen karaktäriserar parternas förhållande som ett fordringsförhållande och anger att "det huvudsakliga syftet med kontoavtalet såsom tjänst är närmast att tillhandahålla en placeringsmöjlighet".¹

De två rättsfigurer som är tänkbara i sammanhanget är deposition och försträckning (utlåning av pengar). Jag förstår den läsare som här invänder att det bara är försträckning som kan vara aktuell, eftersom det odiskutabelt är så att det kontohållaren skall återlämna inte är just de sedlar och mynt som kontohavaren har överlämnat för gottskrivning, utan bara "lika mycket av samma slag", medan deposition, typiskt sett, är ett avtal om förvaring, d.v.s. att det som återlämnas är exakt den egendom som mottagits. Men saken är den att deposition inte är alldeles utesluten enbart av det skälet att förvararen har rätt att använda det förvarade för eget bruk. Hasselrot påpekar att det kan vara svårt att skilja mellan utlåning av pengar och deposition av pengar, men att syftet med beloppets överlämnande ger ledning för bedömningen, i det att försträckning kännetecknas av att försträckningsgivaren avser "att genom erhållande af ränta bereda sig själf ekonomisk vinst",² medan den som deponerar pengar gör detta för att vederbörande "af en eller annan anledning finner sig förhindrad att bekvämligen kunna själf *förvara* penningarna".³ Tillämpar man detta resonemang på konton som öppnats särskilt i akt och mening att möjliggöra betalningar, t.ex. postgirokonton, ter sig etiketten deposition riktigare än försträckning. Det är uppenbart

¹ SOU 1995:69 s. 174.

² Se Berndt Hasselrot: Handelsbalken jämte dithörande författningar med förklarande anmärkningar och belysande prejudikat till praktiska juristers och affärsmäns tjänst, del IV, Deposition s. 209.

³ Hasselrot a.a. s. 210.

Vad är ett konto?

att den som öppnar ett postgirokonto inte gör detta för att för-ränta sina besparingar (även om ränta numera utgår även på postgirokonton) utan för att på ett bekvämt sätt kunna sköta sina betalningar. Mycket riktigt finns det förespråkare för att kontoförhållanden av postgirokontots typ utgör deposition – eller åtminstone i vissa avseenden bör behandlas som sådan.

I Prop.1976/77:5 till ny preskriptionslag föreslogs att medel som satts in på bankkonton skulle undantas från den allmänna preskriptionen. Tanken bakom förslaget – som uttryckligen gällde bankfordringar men inte fordran mot Postgirot i anledning av ett postgirokonto – var att "den som satt in pengar på bank har en mer ovillkorlig rätt att få ut sina pengar än den som har en vanlig fordran. Från insättarens synpunkt är insättningen snarast en form av deposition av samma slag som när han lämnar värdepapper till förvaltning av bank. Anspråk på att få tillbaka sådan egendom är, i motsats till fordran på att få ut insatta medel, av sakrättslig karaktär och är över huvud taget inte föremål för preskription. Den som satt in pengar på ett bankkonto torde i allmänhet anse det närmast självklart att han har en ovillkorlig rätt att få tillbaka vad han har satt in".⁴ Något dylikt undantag fanns dock ej med i det lagförslag som sedermera antogs.⁵ Lindskog anför banksättning som "den utan tvekan mest betydelsefulla situationen av depositionsfallen,⁶ men uttrycker sig också mera försiktigt när han diskuterar vad han kallar "rena avräkningsavtal", dit han räknar t. ex postgiro. Dessa karaktäriserar han som "ett stående betalningsförmedlingsavtal med inslag av deposition och kredit".⁷ Å andra sidan hävdar Hasselrot kategoriskt att om ränta utgår på deponerade medel, så är det alltid fråga om försträckning,⁸ medan Lindskog synbarligen inte tillmäter räntefrågan någon betydelse i sammanhanget.⁹

Det är intressant att notera att Olivecrona uppger att såväl betalning med sedlar som bokbetalning har sitt ursprung i betalningssystem som grundade sig på deposition av silver och som

⁴ Ds Ju 1977:14 s. 61.

⁵ Prop.1979/80: 119.

⁶ Stefan Lindskog: Kvittning. Om avräkning av privaträttsliga fordringar, 2 u, s. 369.

⁷ Se Lindskog a.a. s. 706–707.

⁸ Se Hasselrot a.a. s. 215

⁹ I not 57 och not 58 angivna textställen.

Vad är ett konto?

utvecklades på några viktigare italienska, holländska och tyska handelsorter under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. "Det deponerade silvret kunde användas som underlag för betalningar på två sätt. Antingen kunde *bevis* om deposition *överlätas* vid betalningen; på denna väg utvecklades sedlarna. Eller också kunde deponenten *disponera* över sitt tillgodohavande genom ett brev till banken med uppmaning att överföra ett belopp till betalningsmottagarens konto. Denna senare metod, som förutsatte att även betalningsmottagaren hade ett konto i banken, innebar en renodlad bokbetalning".¹⁰

Det är också intressant att konstatera att det inte är någon nödvändig egenskap hos ett betalningssystem baserat på konton att tillgodohavandet på kontot kan inlösas i sedlar och mynt. "Man kan i själva verket mycket väl tänka sig den situationen, att det icke finnes några kontanter utan enbart bokpengar. Alla medborgare skulle då ha exempelvis ett checkräkningskonto och få sina inkomster över detta konto samt betala sina skulder genom att dra checkar å detsamma. Omsättningen av kontanter skulle alltså vara helt ersatt av rörelser å konton".¹¹

En tredje iakttagelse är att det också finns juridiska författare som hävdar att det inte är någon principiell skillnad mellan sådana fordringar som är avsedda att användas för betalningar och andra fordringar, utan att det enbart är fråga om en gradskillnad.¹²

Jag kan således konstatera

att såväl betalning med sedlar som bokbetalningar utvecklats från betalningssystem som byggde på ren deposition (av silver)

att bokbetalningar mycket väl skulle kunna existera utan något som helst inslag av deposition, d.v.s. utan att kontohållaren någonsin tog emot sedlar och mynt och utan rätt för kontohavaren att konvertera sitt tillgodohavande till sedlar och mynt

att det inte råder total enighet i doktrinen om huruvida kontohavarnas tillgodohavande är av depositions- eller penninglånekaraktär

¹⁰ Olivecrona: Penningenhetsens . . . , s. 95.

¹¹ Olivecrona a.a. s. 97.

¹² Olivecrona a.a. s. 93, Olav Torvund a.a. s. 154 vid not 23.

samt att det finns talesmän för åsikten att det är fråga om rena penninglån men inga för åsikten att det är fråga om *ren* deposition.

Nu spelar det i juridiskt hänseende liten roll om man hänför kon-
toförhållandet till deposition eller till försträckning. Enligt Has-
selrot återstår inte mycket av de vanliga depositionsreglerna när
pengar deponeras med rätt för förvararen att bruka medlen för
egen räkning.¹³ Sålunda är den för deposition så utmärkande
vårdpliktsregeln inte tillämplig, och äganderätten till de depone-
rade medlen övergår till förvararen, som istället får en skuld till
den som lämnat medlen, varför denne inte heller har någon sepa-
rationsrätt för den händelse förvararen kommer på obestånd.
Vidare har förvararen kvittningsrätt¹⁴ och dennes skuld preskri-
beras enligt vanliga regler. Kvar står endast att den som depone-
rat medlen har rätt att när som helst kräva tillbaka beloppet, lik-
som förvararen har rätt att när som helst avsäga sig uppdraget och
betala ut det deponerade beloppet. Inte ens detta är av någon
betydelse, eftersom det utmärkande för de konförförhållanden vi
här har för ögonen just är kontohavarens rätt att när som helst
lyfta hela eller en del av sitt tillgodohavande, medan kontohålla-
rens rätt att säga upp kontoavtalet är begränsad.

Som jag redan framhållit anser jag dock att det finns mycket
goda skäl att avhålla sig från att använda en terminologi som ten-
derar att förstärka föreställningen om konton som något rumsligt
(box, låda, fack) i vilket man kan lägga pengar, eftersom den före-
ställningen så påtagligt påverkar sättet att tänka och resonera i
juridiska frågor som rör bokbetalning och konförförhållanden.
Ordet deposition hör mycket starkt samman med förvaring av
fysiska ting – ett rättsförhållande som utmärks av att det som för-
varas utgör ett främmande värde för förvararen, d.v.s. inte ingår i
förvararens förmögenhet. Om även överlämnande av sedlar och
mynt till ett penninginstitut för kreditering av överlämnarens
konto och med rätt för kontohållaren att använda det mottagna
för egen räkning kallas deposition, ligger det nära till hands att
uppfatta kontot som en förvaringsplats och inte som ett bokfö-

¹³ Hasselrot a.a. s. 216–224.

¹⁴ Påpekas bör att detta gäller generellt men att det finns skäl att begränsa kvittnings-
rätten när det är fråga om konton som används för löpande betalningar, se vidare
här om i Avd II, kapitel 5.

Vad är ett konto?

ringskonto avseende penningsskuld. Vad som händer när någon överlämnar sedlar och mynt till ett penninginstitut med order om att beloppet skall gottskrivas en viss persons konto är att sedlarna och mynten blir bankens egendom och bokförs som bankens egna kassamedel. I gengäld erhåller banken en skuld på motsvarande belopp till kontoinnehavaren – en skuld som bokförs i bankens reskontra på det särskilda konto som utvisar bankens skuld till just denna kontoinnehavare. Banken blir således ägare till det överlämnade beloppet, men enbart på villkor att banken ikläder sig en till beloppet lika stor penningsskuld till kontoinnehavaren.

Kontoförhållandets karaktäristiska drag kan sammanfattningsvis sägas vara följande:

- 1) Det är ett fordran/skuld-förhållande. Inbetalade medel ingår således i kontohållarens tillgångsmassa och kontohållaren får en häremot svarande skuld till kontohavaren, vilken saknar separationsrätt.
- 2) Avkastningen på inbetalade medel tillhör kontohållaren.
- 3) Kontohavaren kan när som helst begära att få sin fordran infriad.
- 4) Preskriptionslagens regler är tillämpliga.

3.3 Kontots saldo – ett uttryck för *en* fordran/skuld eller *flera* fordringar/skulder?

3.3.1 Inledning

Bokbetalning leder till att betalningsmottagaren får sitt konto krediterat. Huruvida detta är resultatet av en fordringsöverlåtelse eller av att en helt ny fordran har uppkommit har hitintills lämnats öppet. Om bokbetalning rättsligt sett innebär transport i bemärkelsen överlåtelse av fordran, måste det vara möjligt att konstatera att en *viss bestämd fordran* först ingick i A:s rättssfär för att sedan ingå i B:s rättssfär. B är betalningsmottagaren – vem A är, kan vi lämna därhän. Vid betalning via konton ger betalningen upphov till en förändring av saldot i kontoförhållandet mellan betalningsmottagaren och dennes bank. Är det en rättvi-

Vad är ett konto?

sande beskrivning att säga att varje belopp varmed kontot blivit gottskrivet respektive belastat, utgör en **självständig** fordring eller motfordring? Eller är det rimligare att hävda att kontoförhållandet utgör **ett enda** fordrings/skuldförhållande? En första fråga blir vad det är som konstituerar fordringars identitet – hur kan man skilja en fordran från en annan?

3.3.2 Vad är det som skapar en fordrings identitet?

En penningfordrings identitet bestäms av sådana omständigheter som vem gäldenären är, vem som är borgenär, belopp, valutaslag, förfallotidpunkt, huruvida löpande ränta utgår eller inte, eventuell räntas höjd, betalningsort etc. Likaså är grunden för skuldförhållandet av intresse, d.v.s. det rättsfaktum som fordringen baserar sig på.

Ett gäldenärs- eller borgenärsbyte anses som bekant inte medföra en förändring i fordringens identitet.¹⁵ Likaså kan en fordran minska i storlek – genom exempelvis avbetalningar, en eftergift, ett ackord etc – utan att därför förlora sin identitet. Mera tveksamt är det vilken inverkan en ökning av beloppet har. Men i vart fall om det redan vid fordringens uppkomst förutsattes av parterna att en skuldökning skulle kunna ske, leder en sådan ökning inte till någon ändring i fordringens identitet.

3.3.3 Diskussion och slutsats

Förhållandet att kontots saldo gång efter annan förändras motsäger således inte – enligt vad som framkommit ovan – att kontoförhållandet utgör **ett** fordrings/skuldförhållande. Vidare gäller i normalfallet samma regler för kontobehållningen i dess helhet avseende t.ex. ränteberäkning eller rätt till förtida uttag. Finns det olikheter är dessa relaterade till beloppsgränser – inte till några specifika fordringar, identifierade t.ex. genom tidpunkten för gottskrivningen och eller vem som beordrat gottskrivningen. Detta talar för att kontoförhållandet är att uppfatta som **ett** fordran/skuldförhållande. Detsamma gör den rättsliga karaktärisering som gjorts av såväl kontokurantstransaktioner som transaktioner på checkkreditkonton och andra liknande avräkningskonton

¹⁵ Så var det inte ursprungligen, se t.ex. Rodhe: Obligationsrätt § 56 vid b).

Vad är ett konto?

i samband med ifrågasatt återvinning av enskilda s.k. insättningar. "Detta innebär att en insättning, som sker då kontot utvisar en skuld till banken och som alltså medför att gäldenärens skuld nedbringas till någon del, skall betraktas som en *betalning*. Av rättsfallen framgår vidare, att betalningens omfattning motsvaras av skillnaden mellan de inbetalningar och de utbetalningar som gjorts under den period som avses, d. v. s. från återvinningsfristens början till konkursutbrottet".¹⁶

De svårigheter som följer med synsättet att kontoförhållandet utgör ett konglomerat av självständiga fordringar och motfordringar ligger i öppen dag. Man behöver bara fundera över t.ex. preskriptionsreglernas tillämpning eller i vilken ordning fordringar och motfordringar skall kvittas mot varandra vid en slutlig avveckling av kontoförhållandet i samband med kontohavarens konkurs. Föga enklare blir det även om man inte betraktar belastning av kontot (uttag) såsom motfordringar (kontohållarens fordran mot kontohavaren) utan såsom infriande av en kontohållarens skuld till kontohavaren. Då ställs man inför problemet att bestämma enligt vilken regel det skall avgöras vilken eller vilka av de olika fordringar som kontoförhållandet består av som har infriats! Att i brist på annan ledning tillämpa en proportionalitetsprincip – d.v.s. att alla fordringar har delbetalats med samma procentandel – leder i de flesta fall till mycket stora beräkningsproblem. Man måste betänka att principen innebär att ingen enda fordran någonsin blir till fullo betald, utan det senaste uttaget måste alltid fördelas på samtliga insättningar som skett alltsedan kontoförhållandets uppkomst!

Det är enligt min uppfattning föga förenligt med den faktiska ekonomiska innebörden av kontoförhållandet och leder dessutom till synnerligen svårhanterliga juridiska följdproblem att utgå ifrån något annat än att det i varje ögonblick endast föreligger en fordran (alternativt skuld) vars storlek motsvarar kontots saldo. Så vitt jag kunnat finna är det heller inte vanligt att frågan ens tas upp till diskussion. Vanligen tas det för givet att det rör sig om **en** fordran.¹⁷

¹⁶ Gertrud Lennander: Återvinning i konkurs, 2 uppl, Stockholm 1994, s. 195.

¹⁷ Så t.ex. Torvund. Se t.ex. s. 150 nederst – s. 151 överst.

KAPITEL 4

BOKFÖRINGSÅTGÄRDERNA

4.1 Bokföringsåtgärdernas juridiska relevans

Det förtjänar att framhållas att en notering (kreditering respektive debitering) på **bokföringskontot** just är en bokföringsåtgärd, d.v.s. en avbildning/speglings av redan inträffade förändringar i kontoförhållandet. Det är inte *krediteringen i sig själv* som skapar (konstituerar) en ökning av kontohavarens fordran mot kontohållaren!¹ Det är väsentligt att skilja mellan en notering på ett bokföringskonto och en notering på t.ex. ett aktiekonto enligt aktiekontolagen. I det senare fallet är det inte fråga om bokföringsåtgärder utan om registreringsåtgärder, vilka på grund av uttryckliga lagstadganden härom har konstituerande verkan. Förhållandet att det för jurister är ett välbekant fenomen att registreringsåtgärder är rättsskapande – fastighetsrättsliga inskrivningsåtgärder, inskrivning av företagsinteckning, registrering av upplåten pant-rätt i patent etc – leder måhända lätt till att bokföringsåtgärder i juristers föreställningsvärld ter sig som något mera än en spegling av ett på annat sätt uppkommet rättsläge.

Förhållandet att det inte är krediteringen/debiteringen i sig som *skapar förändringen i kontoförhållandet*, betyder inte nödvändigtvis att bokföringsåtgärderna saknar all relevans för t.ex. frågan om vad som skall/bör utgöra det avgörande momentet för att betalningsmottagarens fordran skall ha blivit infriad (infrielsepunkten). Som Olivecrona mycket riktigt påpekat har bokföringsåtgärder "rättslig betydelse blott som ett led i en händelsekedja av viss typ".² Han utvecklar detta närmare på följande sätt. "Sammanfattningsvis kan sägas att vad som föreligger, när man talar om

¹ Jfr Torvund s. 218 vid not 28.

² Olivecrona: Om skillnaden . . . , s. 402, not 1.

bokpengar, är en hel situation. Till denna höra siffrorna i bankens böcker; men dessa äro blott ett led i ett större sammanhang. Tanken drages visserligen närmast till siffrorna, när man reflekterar över bokpengars natur. Men i och för sig skulle siffrorna blott vara betydelselösa figurer på ett papper. För att få någon betydelse måste de höra in i ett bestämt sammanhang, utmärkt framför allt därav att människor handla efter särskilda regler. – – –. Kort sagt, såsom ett element i bankens bokföring drar anteckningen med sig en mängd konsekvenser. Det är genom att på dylikt sätt gripa in i ett maskineri och i vissa avseenden bestämma dess funktion som siffrorna få sin betydelse”.³

En genomgång av vår – magra – svenska rättspraxis angående betalning via konton visar att tidpunkten för bokföringsåtgärderna hos kontohållaren för betalningsmottagarens konto har tillmätts stor betydelse för svaret på frågan ”när har betalning skett”.⁴ Däremot står det inte klart **varför** bokföringsåtgärderna ges sådan rättslig relevans. Argumenteringen följer flera linjer. En är att krediteringen i praktiken medför att betalaren inte längre kan hejda betalningstransaktionens genomförande, och att betalaren följaktligen inte längre kan råda över det ekonomiska värde som transaktionen gäller. En annan är att det är lätt att i efterhand föra bevisning om vid vilken tidpunkt bokföring skett och att det är väsentligt att anknyta betalningstidpunkten till en dylik, lätt bevisbar omständighet. En tredje är att betalningsmottagaren rent faktiskt har möjligheter att disponera över beloppet så snart detta krediterats hans konto. Det kan dessutom diskuteras huruvida rättsfallen avser betalning i meningen skuldbefrielse eller i meningen fordringsinfrielse!⁵

4.2 När sker bokföringsåtgärden?

Rubrikens fråga är föranledd av förhållandet att penninginstituten normalt verkställer den formella bokföringen först på kvällen efter en viss bankdag. Detta hindrar inte att instituten i samband

³ Olivecrona: Penningenhetsens . . . , s. 102.

⁴ NJA 1982 s. 366, 1988 s. 312, 1995 s. 25.

⁵ Se vidare härom i Avd. III., kapitel 2, avsnitt 2.2.13.

med saldokontroll av ett konto tar hänsyn till belopp som kommer att bokföras först vid kvällens datakörning. Man har helt enkelt en "skuggreskontra" som uppdateras löpande under bankdagen. I takt med datasystemens utveckling närmar man sig rena realtidssystem – d.v.s. att även den formella bokföringen sker fortlöpande under dagen. Frågan är vad som skall räknas som bokföringstidpunkten då denna har betydelse för t.ex. svaret på frågan om när betalning skett med infriande verkan.

I NJA 1982 s. 366 slår Högsta domstolen fast att betalning skett "i och med att transaktionen bokförts" hos Postgirot. Domen ger däremot ingen klarhet i vilken tidpunkt som avses när man skriver "i och med att transaktionen bokförts". Som framgår av skissen i Avd. III; kapitel 2, avsnitt 2.1.1.1 skapas bokföringsposter vid nio olika datakörningar under arbetsdagen. Dessa bokföringsposter mellanlagras av systemet i avvaktan på att föras in i själva reskontran, vilket sker vid en sista datakörning efter arbetsdagens slut. Frågan blir då om HD avsåg den bokföringsåtgärd som skapar bokföringsposten för den aktuella betalningen eller den avslutande reskontrabokföringen.

Uttrycket "i och med att transaktionen bokförts" förefaller mig passa något bättre som beskrivning av den datakörning som skapade bokföringsposten än som beskrivning av den avslutande reskontrabokföringen, i synnerhet mot bakgrund av att målet gällde huruvida en betalning skett före eller efter den tidpunkt på dagen då betalaren försattes i konkurs. Men till saken hör att HD uttrycker sig annorlunda i NJA 1988 s. 312. Här säger HD att betalning bör anses fullgjord vid den tidpunkt på dagen, "då postgirot avslutat sina bokföringsåtgärder". Detta uttryckssätt för definitivt tankarna till den avslutande reskontrabokföringen.

Jag instämmer till fullo i Lehrbergs uttalande att det idag framstår "som en föräldrad ståndpunkt att fästa avgörande vikt vid någon annan tidpunkt än den då bankens bokföringsåtgärd registreras i datorn",⁶ alldeles oavsett om denna registrering utgör den formella bokföringsåtgärden eller är en registrering i en "skuggreskontra". Det avgörande måste vara om registreringen har betydelse för vilket belopp betalningsmottagaren de facto kan utnyttja.

⁶ Lehrberg: Moderna betalningsmetoder s. 14, högra spalten.

4.3 Korrigering av verkställd bokföringsåtgärd

4.3.1 *Preliminär och oförbindande bokföringsåtgärd – finns det?*

Eftersom bokföringsåtgärder, enligt vad som framkommit ovan, har juridisk relevans, uppkommer frågan om vilka noteringar som skall anses utgöra "bindande" bokföringsåtgärder och vilka som bara är "oförbindande preliminära" krediteringar/debiteringar. Kan banken så att säga återkalla en redan gjord kreditering?

Frågan har berörts av Lehrberg som påpekar att detta spörsmål inte tidigare har behandlats i svensk rätt.⁷ Något relevant svenskt rättsfall finns ej. Det kan då vara av intresse att ta del av dels ett engelskt, dels ett amerikanskt rättsfall.⁸ I det engelska målet⁹ hade en bank fått i uppdrag "to transfer amount from one customer's account to another customer's account at the same branch". Bokföring skedde under natten via bankens centraldator. Tidigt nästa dag – innan man sänt någon avisering om betalning till betalningsmottagaren fick banken kännedom om att betalaren "had ceased trading and were going into liquidation". Banken annullerade den genomförda transaktionen genom en omvänd debitering och kreditering av de berörda kontona. Den fråga som prövades av domstolen var "Whether bank (was) entitled to reverse transaction on following day before notification to customer". Svaret på den frågan berodde av huruvida en fullbordad betalning hade ägt rum eller inte. Till detta sade den tjänstgörande domaren följande: "I therefore conclude that the authorities clearly support the contention that payment in the present case was complete when Mr. Bass decided to accept Herstatt's instructions to credit the plaintiffs' account and the computer processes for doing so were set in motion".

Det amerikanska fallet avgjordes av United States Court of Appeals.¹⁰ Här hade en bank inte efterkommit betalarens begäran

⁷ Se härom i Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 15, vänstra spalten.

⁸ Se ytterligare om dessa rättsfall i Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 15, vänstra spalten.

⁹ *Momm v Barclays Bank International Ltd.* (/1977/ QB 790, /1977/ 2 WLR 407), *The Law Reports* 1977 s. 790–803.

¹⁰ *Delbrueck & Co v Manufacturers Hanover trust Co* (/1979/ 609 F.2d 1047, affg /1979/ 464 F Supp 989).

om att återkalla två olika betalningar som genomförts via "the clearing house interbank payments system, known as CHIPS". Banken hävdade att den inte kunnat uppfylla kundens begäran, därför att betalningen var fullbordad i och med att clearingcentralen bokfört transaktionen i sin bokföring och underrättat den mottagande banken om betalningen. Motparten ansåg att uppdraget kunde återkallas till dess att den mottagande banken hade krediterat mottagarens konto, vilket skedde på kvällen efter bankdagens slut. Systemet fungerade på följande sätt.

Avsändarbanken skickar en order till clearingcentralen att genomföra en viss betalning. Denna order effektueras genom att "the central computer at the Clearing House causes a credit ticket to be printed automatically at the terminal of the receiving bank (Chase) and a debit ticket to be printed at the terminal of the sending bank (Manufacturer). Further, the central computer automatically makes a permanent record of the transaction and debits the Clearing House account of the sending bank and credits the Clearing House account of the receiving bank . . . " The funds received by a receiving bank (e. g., Chase) for the account of one of its customers (e. g., Herstatt) via the receipt of a CHIPS credit message are made available to the customer and can be drawn upon by the customer in the discharge of its obligations that same day, as soon as the receiving bank is aware of the fact that the funds have been received. This running tabulation by the receiving bank is generally referred to as a 'shadow balance' . . . At the end of the day, the central computer correlates all of the day's transactions, nets out the debits and the credits, and prints out reports showing which banks owe money and which have money due to them. That information is delivered to the New York Federal Reserve Bank the next business day and adjustments are made on the appropriate books of account."

Domstolen avfärdade helt tanken på att betalningen inte skulle vara fullbordad förrän mottagarbanken krediterat mottagarens konto. "The fact that final settling of the accounts was not done until 9:00 p. m. is irrelevant. That was a mere bookkeeping entry". Istället betonade domstolen att CHIPS-systemet var avsett att ersätta checkar som medel för förmedling av stora summor mellan banker och att "a cashier's check would be irrevocable when transferred" samt att medlemsbankerna ända från systemets uppkomst ansett att en CHIPS-transaktion var oåterkallelig. Stor betydelse hade även det faktum att betalningsmottagaren hade aviserats om beloppet via sin bank och kunde disponera beloppet omedelbart.

För egen del anser jag att det inte kan hävdas att svensk rätt

har tagit ställning till frågan, men att som Lehrberg skriver "den tekniska utvecklingen, med ökade möjligheter för bankkunder att omedelbart informera sig om och utnyttja erhållna betalningar"¹¹ i praktiken inte lämnar utrymme för några oförbindande preliminära krediteringar. Som ovan sagts måste det avgörande vara om krediteringen påverkar storleken av det belopp betalningsmottagaren rent faktiskt kan utnyttja. Detta hindrar dock inte att det finns ett visst utrymme för korrigering.

4.3.2 På vilka grunder får en verkställd kreditering korrigeras?

4.3.2.1 Samtycke från kontohavaren

En verkställd kreditering får naturligtvis alltid korrigeras ifall kontohavaren ger sitt samtycke till åtgärden. Sådant samtycke kan kontohållaren försäkra sig om innan något akut behov att ha sådant samtycke har uppstått. Det slaget av avtalsklausuler är dock inte vanliga, men förekommer i varje fall i avtal om så kallat Autogiro. Där ges rätt att "återdra betalningar från Kundens konto" i två olika fall, nämligen 1) om betalaren hävdar att han återkallat betalningsmottagarens fullmakt att beordra gireringar från betalarens konto till sitt eget konto, och 2) om betalaren hävdar att fullmakten återkallats ifråga om en viss betalning. Det är förståeligt om det är tunnsått med klausuler av denna art – det är rimligtvis få situationer där en kontohavare finner det förenligt med sina intressen att lämna en sådan carte blanche-fullmakt. I de allra flesta fall blir det således fråga om att försöka få kontohavarens tillstånd för en återdebitering av en redan gjord kreditering.

4.3.2.2 Korrigering av misstag varom kontohavaren är i god tro

Dåvarande bankspektionen uttalade följande i ett ärende som gällde felaktig insättning av lön på ett bankkonto: "Uppenbart är att misstag oberoende av orsak kan korrigeras, om denna åtgärd sker i samband med inbetalningen. Lika klart är att en sådan korrigering senare blir att anse som ett uttag, som inte får ske

¹¹ Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 17, vänstra spalten.

utan räkningshavarens medgivande. När det gäller utbetalningar av lön får korrigerings utan räkningshavarens medgivande anses utesluten, när medlen blivit tillgängliga för lyftning".¹² Finansinspektionen har senare preciserat detta uttalande på följande sätt: "Finansinspektionen anser att som huvudprincip får återdragnings ej ske utan kontohavarens medgivande om beloppet blivit tillgängligt för lyftning. Efter det att pengarna blivit tillgängliga för lyftning och kontohavaren fått reda på dess existens måste kontohavaren i förväg informeras om återdragningen samt ges möjlighet att stoppa denna om han finner den felaktig. Den tid som kan hänföras till själva återföringen och då korrigeringar kan göras utan att begära kontohavarens medgivande kan enligt inspektionens mening utsträckas till högst ett dygn. Efter detta dygn skall kontohavaren i förväg informeras om det inträffade och ges möjlighet att stoppa återdragningen".¹³

I litteraturen finns en viss samstämmighet om att så länge kontohavaren ännu inte fått kännedom om krediteringen bör det vara tillåtet att korrigera denna, för såvitt den berott på ett rent misstag.¹⁴ Det skall alltså röra sig om att fel konto har krediterats eller att kreditering skett med för högt belopp (oberoende av om det beror på ett misstag av betalaren eller av penninginstitutet). Det är inte alldeles lätt att bedöma huruvida detta är förenligt med det synsätt som företräds av Finansinspektionen. Enligt dess ovan återgivna uttalanden får korrigerings utan kontohavarens samtycke:

- 1) endast ske i samband med inbetalningen. En korrigerings som sker senare är att anse som ett uttag och kräver kontohavarens samtycke,
- 2) anses utesluten efter det att medlen blivit tillgängliga för lyftning när det är fråga om lön,
- 3) endast ske före det att medlen blivit tillgängliga för lyftning och kontohavaren fått reda på deras existens

¹² Bankinspektionen (35/88), Svensson m.fl.: Får banken göra så här? Hälsingborg, 1989, s. 63–64.

¹³ Finansinspektionens yttrande 1993-03-18, Dnr 205-942/93, vilket ingivits till Jönköpings tingsrätt i mål nr T 877/93-6.

¹⁴ Dons Sitre a.a. s. 40–41, Krüger a.a. s. 279, Ds 1993:56 s. 171.

4) endast ske om korrigeringen inte dröjt mer än högst ett dygn.

Om sats två och tre skall vara förenliga med sats ett måste de uppfattas som förtydliganden av vilken tidrymd som avses med "i samband med". Denna tidrymd är, i fråga om lön, tiden från inbetalningen till dess beloppet är tillgängligt för lyftning. För andra utbetalningar är det tiden från inbetalningen till den senaste tidpunkten av de två, då beloppet blev tillgängligt för lyftning respektive mottagaren fått kännedom om att inbetalning skett. Rimligen är det egentligen fråga om samma regel för löneutbetalningar som för andra utbetalningar, eftersom den anställde vid löneutbetalningar till bankkonto normalt får en lönespecifikation någon eller några dagar innan den angivna nettolönen kan lyftas.

Den sista satsen verkar i förstone vara en maximering av tidrymden till ett dygn, men läst på det sättet står den i direkt strid med de tidigare satserna. Låt oss gå tillbaka till den exakta ordalydelsen i inspektionens yttrande: "Den tid som kan hänföras till själva återföringen och då korrigeringar kan göras utan att begära kontohavarens medgivande skall enligt inspektionens mening utsträckas till högst ett dygn". Frågan är **från vad/vilken händelse** dygnsfristen skall räknas. Eftersom detta dygn är "den tid som kan hänföras till själva återföringen" uppfattar jag det som att inspektionen vill ha sagt att kontohållaren aldrig får dröja med en korrigering i mer än ett dygn *efter det att kontohållaren fått kännedom om det fel som skall korrigeras*. Det finns möjlighet att pröva om denna tolkning är trolig genom att se hur inspektionen själv bedömt ett fall. Jag citerar:¹⁵

I Ert fall har lönen bokförts den 22 september 1988 (vilket var en torsdag, *min anmärkning*) och korrigeringen gjordes den 26 september, samma dag som beloppet varit tillgängligt för lyftning. Av utredningen framgår att Er arbetsgivare skrivit till Er i saken den 24 september. Brevet får antas ha kommit Er tillhanda den 26 september. Ni torde alltså samma dag som beloppet var tillgängligt för Er ha fått meddelande om att insättningen skett av misstag. På grund härav anser bankinspektionen att kritik inte bör riktas mot banken för att den medverkat till återföringen av lönebeloppet till arbetsgivaren."

Tydligen har arbetsgivaren tidigast på fredagen den 23 sept upp-

¹⁵ Svensson m.fl: Får banken göra så här?, s. 64.

täckt att man lämnat felaktiga lönelistor till banken inför löneutbetalningen påföljande måndag. Banken har gjort korrigeringen på måndagen. Med hänsyn till den mellankommande helgen är inspektionens utslag i vart fall inte oförenligt med den tolkning av ettdygnsstriden som jag gjort. Slutsatsen blir att även Finansinspektionen tycks acceptera att korrigeringsåtgärd får ske intill dess att betalningsmottagaren fått kännedom om att kreditering skett, dock med tillägg av att kontohållaren inte får dröja mer än ett dygn (arbetsdag), efter det att han fått klart för sig att det finns skäl för en korrigeringsåtgärd.

4.3.2.3 Korrigeringsåtgärd av misstag varom kontohavaren är i ond tro

Genom att "boka bort" beloppet via en debitering av kontot gör kontohållaren klart för kontohavaren, att kontohållaren anser att denne inte är betalningspliktig för beloppet ifråga. Däremot upphör en fordran givetvis inte att existera bara för att den "bokats bort" i bokföringen. Fordringar kan bara upphöra att existera genom avtal, dom eller infriande genom betalning eller kvittning.¹⁶ Genom att återdebitera ett belopp gör sig kontohållaren således skyldig till kontraktsbrott (anteciperad mora), om det visar sig att kontohavarens fordran trots allt var giltig.

Till en början kan framhållas att kontohållaren inte kan stödja sig på att täckning för beloppet saknades på betalarens konto **med mindre** än att kontohållaren klargjort för kontohavarna att alla krediteringar som sker under löpande arbetsdag är villkorade av att det vid bokföringsdagens slut kan konstateras att motsvarande debitering av betalarens konto ej lett till övertrassering. Det har kontohållarna mycket sällan gjort. Tvärt om är deras rutiner ofta sådana att det är möjligt för kontohavarna att redan före den aktuella bokföringsdagens slut disponera inkommande betalningar för egna betalningsuppdrag.

Ett vanligt skäl till att kontohållaren önskar korrigeringsåtgärd en verkställd kreditering är att det föreligger ett s.k. förklaringsmisstag (32 § 1 st. AvtL), d.v.s. att kontohållaren i sitt datasystem "matat in" ett annat kontonummer, ett annat belopp eller en annan be-

¹⁶ Fordringar kan givetvis också preskriberas, men det medför inte att fordringen upphör, "bara" att den inte längre kan drivas in med rättens hjälp, 8–11 §§ Preskriptionslagen.

talningsdag än betalaren uppgivit. I sådana fall är kontohållaren inte bunden om betalningsmottagaren "insåg eller bort inse misstaget". Kravet på ond tro från betalningsmottagarens sida lär ofta vara uppfyllt då det är fråga om fel kontonummer, medan ett felaktigt belopp eller en betalning före avtalad förfallodag många gånger inte behöver vara särskilt iögonfallande.

Om det i stället är betalaren som har uppgivit felaktigt kontonummer, belopp eller förfallodag, har misstaget inte begåtts av den som avgav viljeförklaringen till betalningsmottagaren, och då är det inte fråga om förklaringsmisstag. Detta medför att det bara är förutsättningsläran som står kontohållaren till buds. Det är självklart en väsentlig förutsättning för kontohållarens beslut att ta på sig en kontoskuld per viss dag och med visst belopp till en viss kontohavare, att betalaren verkligen ville betala just det beloppet just den dagen till just den kontohavaren. Denna förutsättning måste anses vara fullt synbar för betalningsmottagaren, vilket annat skäl skulle kontohållaren över huvud taget kunna ha? Därmed återstår den sk relevansprövningen – varför skulle det vara motiverat att låta kontohavaren bära risken för att kontohållarens förutsättningar slår fel? Den som ingår ett avtal står alltid "den primära risken för att man inte uppnår syftet med avtalet helt eller delvis".¹⁷ Och vilken risk löper egentligen kontohållaren? Krediteringen sker ju som ett led i det betalningsuppdrag man fått, antingen direkt från betalaren eller från ett av detta anlitat penninginstitut. Så länge kontohållaren varken insåg eller borde ha insett att uppdragsgivaren råkat skriva fel kontonummer etc, har kontohållaren rätt till den avtalade ersättningen för uppdragets utförande (att debitera uppdragsgivarens konto, respektive att behålla det belopp uppdragsgivaren betalat in i förskott). Det måste vara mycket få fall, där kontohållaren kan påstå ha varit i ond tro. Å andra sidan är kontohavaren inte mera skyddsvärd därför att misstaget begåtts av betalaren och inte av kontohållaren. Min uppfattning är därför att kontohållaren med stöd av förutsättningsläran har rätt att i dessa fall korrigera den gjorda krediteringen i **den mån** betalningsmottagaren är i ond tro angående sin rätt till betalningen. Finansinspektionens ovan vid not 34 citerade uttalande styrker denna uppfattning.

¹⁷ Jan Ramberg: Allmän avtalsrätt, 4 u, Stockholm 1996, s. 209.

Om betalaren av andra skäl (än misstag i fråga om kontonummer etc) vill att kontohållaren skall göra en återdebitering, har kontohållaren goda skäl att vara mycket försiktigt. Betalarens propå har då oftast att göra med att han råkat i tvist med betalningsmottagaren i anledning av det avtal som orsakat betalningstransaktionen. Betalaren anser t.ex. att han har rätt till nedsättning av priset därför att varan/tjänsten inte höll den kvalité han förväntat sig. Har betalning skett till en person i enlighet med det mellan betalaren och betalningsmottagaren ingångna avtalet, får betalaren naturligtvis inte ta tillbaka någon del av betalningen, om han inte har motpartens samtycke eller stöd av en dom. I denna situation har kontohållaren ingen egen rättsgrund för att göra en korrigerig utan är helt beroende av betalarens rätt till beloppet – en rätt som således förutsätter samtycke eller dom.

KAPITEL 5

KONTOHÅLLARENS KVITTNINGSRÄTT

Den borgenär som har möjlighet att få sin fordran infriad genom kvittning har en tryggare ställning än andra fordringsägare. Svensk rätt tillåter kvittning i stor utsträckning men vissa begränsningar finns. Kvittning får inte ske i fall där motparten skulle ha betydande olägenhet av att inte erhålla några betalningsmedel utan "bara" en skuldreduktion eller i fall där en kvittningsrätt skulle kunna utnyttjas på ett mot andra borgenärer illojalt sätt. Båda dessa slag av kvittningshinder är av intresse i kontoförhållandet mellan ett penninginstitut och en girokontoinnehavare.

Kontohavarens syfte med kontoförhållandet till institutet är att få tillgång till institutets betalningsförmedlingstjänster. För att uppnå detta syfte krävs det att kontoförhållandet utvisar ett saldo kontohavaren till godo eller att beviljad kredit inte är fullt utnyttjad. Om institutet har rätt att belasta konto i anledning av fordringar mot kontohavaren vilka inte uppkommit i anledning av de betalningsuppdrag som kontohavaren lämnat, kan denne inte förlita sig på att "att de medel som gått in på kontot finns tillgängliga".¹ Kontohavarens behov av "en kassa för löpande betalningar"² anses av åtskilliga författare vara så beaktansvärt, att kvittningsrätt inte bör föreligga för kontohållaren.³ Men motsatt åsikt har också många företrädare och klarläggande rättsfall finns inte.⁴

Kontovillkoren innehåller ofta klausuler som ger kvittningsrätt

¹ Lidskog: Kvittning s. 379.

² Lidskog: Kvittning s. 378.

³ Se Lidskog: Kvittning s. 379, not 148.

⁴ Lidskog: Kvittning s. 380 vid not 152.

för alla fordringar av det slag som institutet normalt kan få gentemot kontohavaren. Detta gäller avgifter och kostnader som har samband med kontot eller andra tjänster, liksom utlägg, kostnader och arvode för uppdrag som institutet utfört åt kontohavaren samt övertrasseringsränta och avgifter i anledning av att det uppstått underskott på kontot.

Om en kredit är knuten till ett konto anger villkoren normalt att institutet har rätt att debitera kontot för dels löpande ränta, dels limitavgiften. Någon sådan rätt är vanligen inte angiven för kostnader som institutet åsamkas för att driva in institutets fordran i anledning av krediten eller för att realisera säkerhet för krediten. Sådana kostnader kan inte heller anses ha samband med kontot eller andra tjänster annat än i mycket uttunnad bemärkelse. Det är min uppfattning att instituten därför inte kan åberopa kontobestämmelserna som stöd för en kvittningsrätt vad gäller dessa kostnader för kreditgivningen.

ÅTERVINNING AV INFRIANDE AV KONTOHÅLLARENS FORDRAN

Frågan om institutens rätt att få sina fordringar infriade genom att debitera kontohavarens girokonto ställs oftast på sin spets när kontohavaren kommit på obestånd. Det rör sig om två skilda problemtyper. Den ena gäller frågan om fordringen i fråga över huvudtaget skall beaktas i kontohavarens konkurs eller företagsrekonstruktion via ackord. I konkursfallet lyder frågan: Får fordringen göras gällande i konkursen? Får den ej göras gällande kan den inte heller användas för kvittning. Vid företagsrekonstruktion blir problemet huruvida fordringen skulle omfattas av ett ackord eller inte. Fordringar som inte omfattas skall istället betalas till fullo och är då också kvittningssgilla i samma utsträckning som om kontohållaren ej var på obestånd. Om fordringen får göras gällande i konkursen respektive skulle omfattas av ett offentligt ackord är kvittning tillåten endast i den utsträckning som anges i 5 kap. 15 §–17 § konkurslagen respektive 2 kap. 21 § lagen om företagsrekonstruktion. Till detta återkommer jag i Avd. III; kapitel 5, avsnitt 5.3.3.

Det andra problemområdet avser i vilken mån återvinning kan ske av ett infriande av en fordran som skett via debitering av kontohavarens konto. Svaret beror av på vilket sätt institutets fordran anses ha infriats: genom kvittning eller betalning. I den mån en debitering inte ger upphov till ett minussaldo (ett saldo institutet till godo) är det fråga om kvittning. Men så snart ett minussaldo har uppkommit anses den minskning av detta saldo som sedan uppkommer – genom gireringar/inbetalningar från kontohavarens gäldenärer eller dennes egna insättningar – inte utgöra kvittning utan betalning. Sker ytterligare debiteringar och krediteringar efter den tidpunkt under återvinningsfristen, då ett

Återvinning av infriande av kontohållarens fordran

minussaldo för första gången uppkom, anses institutet ha fått betalt med ett belopp som motsvarar skillnaden mellan summa debiteringar och summa krediteringar (nettoförändringen av institutets fordran under den aktuella delen av återvinningsfristen).¹

Kan en debitering som ej ledde till ett minussaldo (dvs en kvittning) återvinnas? Här måste man skilja mellan debiteringar i anledning av utförda betalningsuppdrag och debiteringar som sker för att täcka andra slags fordringar, t.ex fordran på övertrasseringsränta. I det förstnämnda fallet kan det tyckas som om det grundläggande nackdelsrekvisitet inte är uppfyllt, eftersom institutets motprestation innebar att kontohavaren blev befriad från en lika stor skuld till betalningsmottagaren. Men detta är i de allra flesta fall endast skenbart. I så gott som alla de fall, där betalningsmottagarens fordran var oprioriterad, skulle denne inte ha erhållit full utdelning i konkursen, d.v.s. institutets motprestation – att befria kontohavaren från dennes skuld till betalningsmottagaren – var i själva verket mindre värd än den prestation institutet erhöll från kontohavaren.² Men i dessa fall lär återvinningstalan i första hand riktas mot betalningsmottagaren – institutet bör inte kunna utsättas för en framgångsrik återvinningstalan, eftersom debiteringen inte kan ha lett till någon skada för konkursboet som inte i princip kan bli gottgjord genom en återvinningstalan mot betalningsmottagaren.³ I Avd. III:, kapitel 5, avsnitt 5.3.3 återkommer jag till frågan om institutens rätt att debitera betalarens konto i anledning av utförda betalningsuppdrag.

En debitering som gjorts för att täcka övertrasseringsränta, avgift, arvode etc till institutet uppfyller naturligtvis nackdelsrekvisitet, men den lär ändå sällan vara återvinningsbar så länge som den fordran som debiteringen avsåg att täcka har uppkommit innan kontohavaren försattes i konkurs eller innan tingsrätten beslutade om företagsrekonstruktion. I dessa fall skulle institutet nämligen ha haft rätt att kvitta, även om kontohavaren varit försatt i konkurs vid den tidpunkt då kvittningen (debiteringen)

¹ Se Gertrud Lennander a.a. s. 195.

² Jfr Lennander a.a. s. 111–112. Jag vill redan här förutskicka att jag inte delar uppfattningen att girering etc. skulle utgöra borgenärsbytte.

³ Jfr Lennander a.a. s. 201.

Återvinning av infriande av kontohållarens fordran

skedde, och då är återvinning utesluten.⁴ Skulle institutets fordran ha uppkommit efter det att företagsrekonstruktion beslutats (eller efter konkursutbrottet, men trots detta vara bindande för konkursboet) är det fråga om en otillåten kvittning, varför återvinning ej behöver ske.

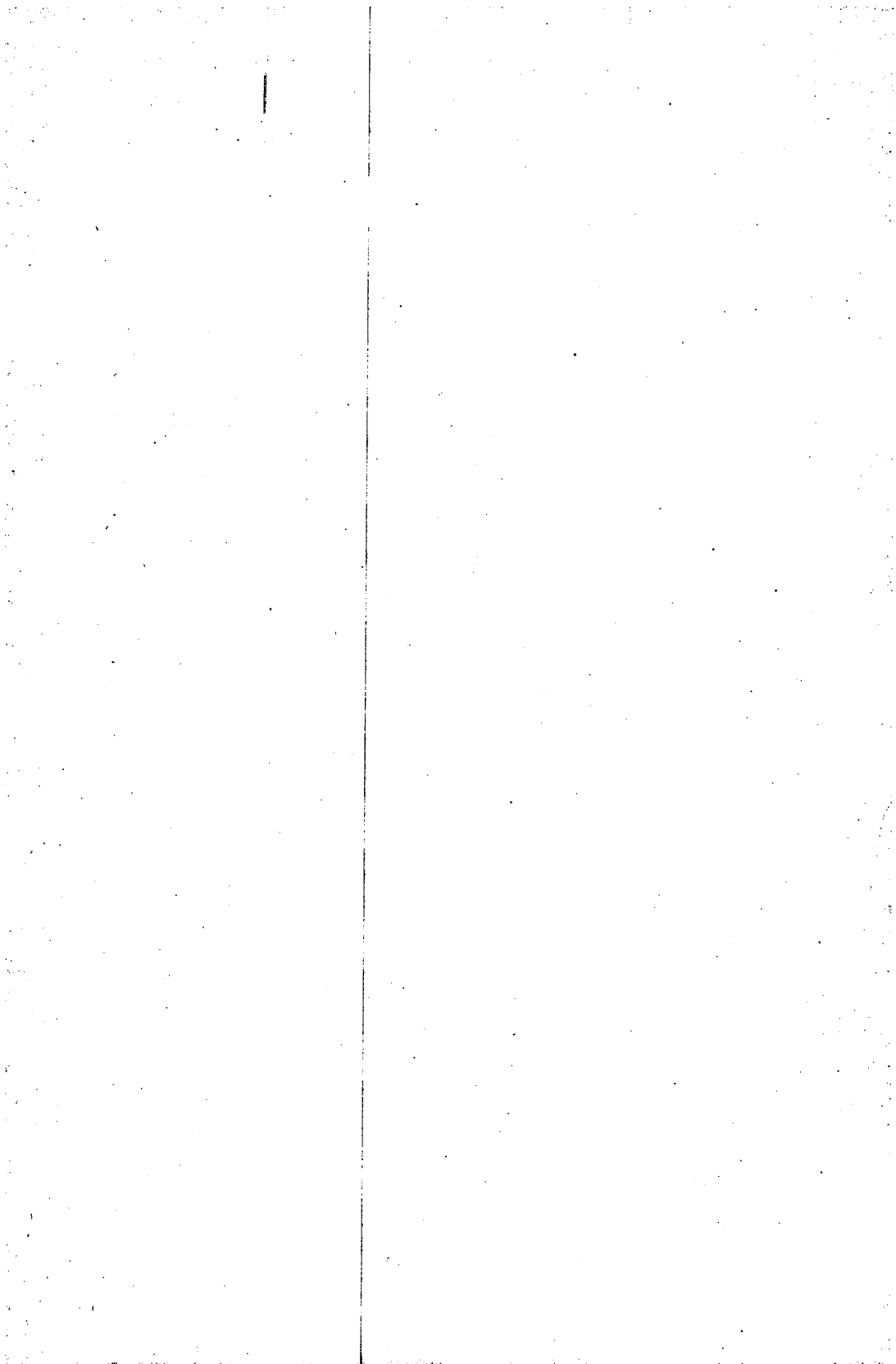
Vad gäller om återvinning, när debitering lett till ett minussaldo? Här innebär inte själva debiteringen att institutets fordran infrias – det är bara fråga om bokföring av en uppkommen fordran. När debitering leder till att ett positivt saldo minskas, är debiteringen inte bara en bokföringsåtgärd – den ger också uttryck för institutets kvittningsvilja. I de fall debiteringen medfört ett minussaldo blir det sålunda ej aktuellt med återvinning förrän en girering eller inbetalning/egen insättning leder till en kreditering av kontot. Som framgått ovan skall denna situation likställas med betalning till institutet. Återvinning är då möjlig endast om gireringen etc inte kan sägas ha varit en ordinär transaktion – och detta är endast sällan fallet.⁵

⁴ 4 kap. 10 § 2 st. KL, 3 kap. 5 § och 2 kap. 21 § lagen om företagsrekonstruktion.

⁵ Se Rodhe: Sakrätt s. 278 ang checkräkningkredit, Lindskog: Kvittning s. 734 och där anförd litteratur.

AVD III
BETALNING VIA
GIRERINGSSYSTEM

KAPITEL 1

TRANSAKTIONSTYPER

Betalning genom gireringssystem utmärks av att det är flera parter som samspekar. I det enklaste fallet, som jag i fortsättningen kommer att kalla "enbanksgirering", är parterna tre; betalaren, ett penninginstitut och betalningsmottagaren och det är tre olika partsförhållanden som är involverade, nämligen det bakomliggande förhållandet mellan betalaren och betalningsmottagaren vilket givit upphov till betalningstransaktionen, förhållandet mellan betalaren och institutet samt förhållandet mellan institutet och betalningsmottagaren. Om betalare och betalningsmottagare inte har konton hos samma penninginstitut ("tvåbanksgirering"), tillkommer betalningsmottagarens penninginstitut som part och ytterligare en avtalsrelation, den mellan de båda penninginstituten.

I princip kan man tänka sig gireringssystem som involverar ytterligare institut än betalarens och betalningsmottagarens, d.v.s. att de två senare inte har direkt kontakt med varandra, utan endast utgör första respektive sista länken i en kedja av institut, där den första länken har ett avtal med den andra, denna i sin tur med den tredje osv. Alla dessa institut deltar härvid i den gireringstransaktion som samtidigt utgör en betalningsrättshandling mellan gäldenären och borgenären i ett bakomliggande rättsförhållande. Så snart som mer än ett institut medverkar i transaktionen, uppkommer nya betalningsanspråk instituten emellan, i anledning av de tjänster som en senare länk i institutkedjan tillhandahåller en tidigare länk. Avvecklingen av dessa betalningsanspråk sker under medverkan av Riksbanken och med utnyttjande av clearingsystemet RIX.¹ Denna avveckling ingår således inte i gireringstransaktionen, utan utgör en eller flera egna betalningsrättshandlingar.

¹ För en närmare beskrivning av RIX-systemet, se SOU 1995:69 s. 81 ff. Andersson: Kontroll av bankernas betalningssystem, s. 92 ff.

Om såväl betalare som betalningsmottagare har girokonto kallas transaktionen för *girering*, om det bara är betalaren som är kontoinnehavare blir det en *utbetalning*, medan en *inbetalning* blir aktuell om det bara är betalningsmottagaren som har ett konto.²

Vid girering och inbetalning erhåller betalningsmottagaren en fordran mot det kontohållande institutet och vid utbetalning – i princip – kontanter "över disk" på ett post/bankkontor. Att jag skriver "i princip" beror på att betalningsmottagaren – om han så önskar – istället kan "sätta in" beloppet på ett konto som han har hos det institut där han löser in utbetalningskortet eller sända in detta till gireringsinstitut för gottskrivning av ett till aktuellt girosystem anknutet konto. Den som själv har postgirokonton och som erhåller ett bankgiROUTbetalningskort kan på detta sätt lösa in kortet genom att hans postgirokonto krediteras. Men det är väsentligt att uppmärksamma att dessa alternativ till kontant utbetalning inte realiseras i anledning av betalarens uppdrag utan på grund av betalningsmottagarens uppdrag.

Betalaren finansierar betalningen genom att *vid girering och utbetalning* tillåta det kontohållande institutet att debitera hans konto, d.v.s. att minska sin skuld till betalaren, respektive *vid inbetalning* genom att minska sitt innehav av kontanter eller av betalningsinstrument (check, postväxel etc) som godtas av det penninginstitut hos vilket inbetalningen görs.

Girering, utbetalning och inbetalning är benämningar som hör hemma på "den nivå" där ordet konto har betydelsen kontoavtal. Motsvarigheterna på nivån kontoförhållandet är fordringsökning respektive fordringsminskning (sett från kontohavarens sida). En girering leder till fordringsminskning i kontoförhållandet mellan betalaren och dennes institut och en fordringsökning i kontoförhållandet mellan betalningsmottagaren och dennes institut. En utbetalning leder enbart till en fordringsminskning, medan en inbetalning alltid medför en fordringsökning. Går vi sedan till den tredje "nivån", d.v.s bokföringskontonivån, återspeglas en ford-

² Girering kan i viss utsträckning ske även mellan konton som är anknutna till skilda girosystem, t.ex. mellan ett postgirokonton och ett Personkonto i Nordbanken. Ytterligare en betalningsförmedlingstjänst är s.k. direktinsättning, d.v.s. vissa betalare (t.ex. VPC, RFV och Försäkringskassan) kan i fråga om sina massutbetalningar (aktieutdelningar, pensioner, sjukersättningar) få beloppen inbetalade på mottagarnas postgirokonton utan att ha egna postgirokonton och utan att skicka inbetalningskort till Postgirot. Dessa varianter kommer inte att behandlas särskilt i det följande.

Transaktionstyper

ringsökning av en kreditering av kontot, medan en fordringsminskning avbildas genom en debitering av kontot.

För att gireringar och utbetalningar skall kunna äga rum måste ställningen i kontoförhållandet vara sådan att kontohavaren har en fordran på penninginstitutet, antingen på grund av ett inbetalningsöverskott eller ett kreditlöfte. Vidare kan det vara angeläget för kontohavaren att inte tvingas hålla ett större tillgodohavande än vad som motsvarar hans behov i och för betalningsmedlingen. Kontoinnehavaren har således ett behov av att kunna påverka girokontots saldo genom egna inbetalningar och utbetalningar, gärna utan att behöva infinna sig på ett bank- eller postkontor och gärna genom motsvarande debitering/kreditering av något annat av hans konon. De transaktioner som företas i dessa situationer utgör i och för sig betalningsrättshandlingar, men dessa avser fordran/skuldförhållandet mellan kontohavaren och kontohållaren och inte mellan kontohavaren och en tredje person, varför de faller utanför området för denna framställning.

Vad som sagts om transaktionstyperna kan sammanfattas på följande sätt.

Transaktionstyper

Rättsförhållandet mellan Betalaren och Institut 1			Transaktionstyp Inverkan på Institut 1:s balansräkning	Rättsförhållandet mellan Betal- ningsmottagaren och Institut 2		
Bokfö- rings- kontot	Kontoför- hållandet	Konto- avtalet		Konto- avtalet	Kontoför- hållandet	Bokfö- rings- kontot
<i>Debite- ring</i> <—	<i>Minsk- ning av kontoha- varens fordran</i>	<i>Girering</i> <—	Girering Tillg: ± 0 Skulder: -A, +A (till betala- ren -A och till Insti- tut 2: +A) <i>Institut 2</i> Tillg: +A (fordran mot Institut 1) Skulder: +A (till betalnings- mottagaren)	<i>Girering</i> —>	<i>Ökning av kontoha- varens fordran</i>	<i>Kredite- ring</i> —>
<i>Debite- ring</i> <—	<i>Minsk- ning av kontoha- varens fordran</i>	<i>Utbetal- ning</i> <—	Utbetalning Tillg: -A Skulder: -A	<i>Inget sådant rättsförhållande finns. Institut 1:s betalningsåtagande riktar sig mot betalaren och inte mot betalningsmottagaren. Jfr med check!</i>		
<i>Institutet tar emot betalningsmedel som därefter ingår i Institut 1:s tillgångs- massa på villkor att mot- svarande belopp krediteras betalningsmottagarens konto</i>			Inbetalning Tillg: +A Skulder: +A	<i>Inbetal- ning</i> —>	<i>Ökning av kontoha- varens fordran</i>	<i>Kredite- ring</i> —>

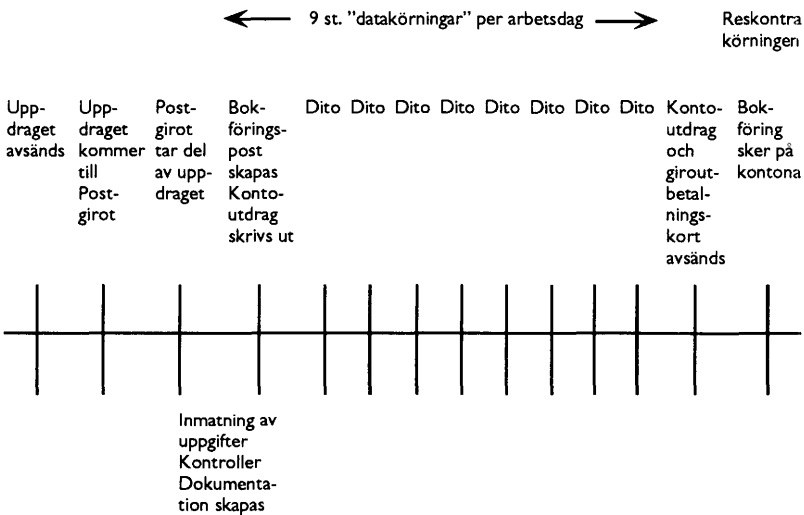
KAPITEL 2

GIRERING

2.1 Hur girering går till

2.1.1 Postgiro

2.1.1.1 Betalningstransaktionens olika moment

Girering

(vid girering) att Postgirot godkänner att beloppet kan användas för betalningsmottagarens egna betalningsuppdrag. Detta godkännande tar sig det datatekniska uttrycket att systemet markerar att beloppet ifråga har "status klar för bokföring". Själva krediteringen av mottagarens konto i reskontran sker däremot inte förrän dagens samtliga "datakörningar" (normalt nio stycken, se figuren) är gjorda. Intill dess denna reskontrabokföring sker, ligger de bokföringsposter, som de nio olika datakörningarna successivt ger upphov till, lagrade i systemet såsom en "skuggreskontra". Denna "skuggreskontra" visar varje kontos ingående saldo vid arbetsdagens början samt alla de dittills under dagen skapade bokföringsposterna rörande varje konto. Det är "skuggreskontran" som ligger till grund för saldokontrollen i KGB-systemet.

Som framgår av skissen finns det flera klart urskiljbara moment som i och för sig skulle kunna utgöra det moment som konstituerar en rättsligt sett fullbordad betalning. Hit hör i första hand "uppdraget kommer till Postgirot", "Bokföringspost skapas", "Kontoutdrag avsänds" samt "Bokföring sker på kontona".

2.1.1.2 Dokumenten

A: Blankettrutin

Vid girering enligt blankettrutinen används två dokument, den s.k. betalningsordern samt antingen blanketten Girering/Utbetalning eller blanketten Inbetalning/Girering.

Betalningsordern är undertecknad av kontohavaren, d.v.s. uppdragsgivaren, och innehåller dennes uppdrag till Postgirot. Uppdraget beskrivs med orden "Belasta mitt (vårt) konto med summan av bilagda uppdrag". Vidare innehåller betalningsordern en förteckning över de "bilagda uppdragen". Denna förteckning innehåller uppgift om betalningsmottagarens postgirokontonummer, det belopp som betalningsmottagaren skall ha samt (som en frivillig uppgift) vad betalningen avser.

Blanketten Girering/Utbetalning består av en del avsedd för uppgifter om betalningsuppdraget och en del – talongen – avsedd för betalarens eventuella meddelanden till betalningsmottagaren. De uppgifter om betalningsuppdraget som måste finnas är betalarens eget postgirokontonummer (denna uppgift är förtryckt) samt

betalningsmottagarens kontonummer och namn samt det belopp som skall betalas.

Blanketten Inbetalning/Girering kommer framför allt till användning helt enkelt därför att betalaren har fått den sig tillsänd av den blivande betalningsmottagaren. Den finns i några olika utföranden beroende på betalningsmottagarens önskemål om vilka uppgifter som skall vara förtryckta och om man utnyttjar Postgirots tilläggstjänst "Inbetalningsservice", men detta är ingenting som påverkar dokumentets juridiska innebörd. Liksom blanketten Girering/Utbetalning består denna blankett av en talong och en uppgiftsdel. Talongen använder betalningsmottagaren för att lämna (förtryckta) meddelanden/instruktioner till betalaren. Denne måste alltid fylla i sitt eget postgirokontonummer. Huruvida även beloppet och betalningsmottagarens namn och postgironummer behöver anges beror på i vilken utsträckning dessa uppgifter är förtryckta.

Om betalaren av något skäl inte kan/vill använda vare sig blanketten Girering/Utbetalning eller en Inbetalnings/Gireringsblankett som han har fått sig tillsänd finns möjligheten att använda blanketten Inbetalning/Girering i det standardutförande som finns på alla postkontor. Den senare innehåller givetvis inga förtryckta uppgifter utan betalaren måste fylla i både sitt eget och betalningsmottagarens postgironummer, den senares namn och adress samt beloppet.

I ifyllt skick kallas dokumentet alltid för (post)gireringskort. Betalningsordern och gireringskortet sänds in till Postgirot som antingen accepterar betalningsuppdraget eller avvisar det – t.ex. därför att det saknas täckning på betalarens postgirokonto. Om uppdraget accepterats kommer detta till synes i kontobokföringen genom att betalningsmottagarens konto krediteras och betalarens konto debiteras beloppet i fråga.

Vilken rättslig innebörd har dessa dokument? Denna fråga kan naturligtvis inte skiljas från frågan om den rättsliga innebörden av den transaktion som genomförs med hjälp av dokumenten i fråga. Den senare frågan återkommer jag till i Avd III; kapitel 2, avsnitt 2.2, medan jag här stannar vid att beskriva karaktäristiska drag hos dokumenten av betydelse för analysen av deras rättsliga betydelse. Såväl betalningsorder som tillhörande gireringskort är utställda av betalaren. Dokumenten skickas direkt till Postgirot (i Stock-

holm) som också är deras adressat utom när det gäller talongdelen av girokortet – den delen är avsedd för informationsöverföring mellan betalaren och betalningsmottagaren. Det är klart att dokumenten saknar ett subsidiärt betalningsåtagande av utställaren. Dokumenten innehåller ingenting som ger uttryck för ett sådant åtagande och det har alltsedan postgirorens införande varit klart uttalat att gireringskort inte faller under checklagens bestämmelser,¹ varför gireringsuppdragets eventuella likheter med en anvisning (se mera härom i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.5) inte kan tas till intäkt för att intolka ett subsidiärt betalningsåtagande.² Det förefaller dessutom meningslöst med ett sådant betalningsåtagande, eftersom den tilltänkte betalningsmottagaren aldrig får gireringskortet i sin hand.

B: Datarutin

När det gäller "datoriserade" gireringar finns det olika grader av datorisering.

I det mest avancerade systemet – autogiro – förekommer inga skriftliga dokument över huvud taget. Systemet bygger på att kontohavaren skaffar sig fullmakt från sina kunder att beordra Postgirot att debitera deras (kundernas) postgirokonton och kreditera kontohavarens konto med motsvarande belopp. Kontohavaren lämnar sina debiteringsuppdrag till Postgirot på datamedium (magnetband, diskett, kassett, teleöverföring från kundens terminal till en dator hos Postgirot). Vid autogirering fyller således dessa datamedia samma funktion som betalningsordern plus gireringskortet (exklusive talongen).

I rutinerna "Fakturabetalningsservice" och "Utbetalningsservice" är betalningsordern helt eller delvis ersatt med datamedia medan gireringskortet finns kvar. Dessa kan skrivas ut av Postgirot med ledning av de uppgifter som kontohavaren lämnat på disketten etc. Så sker alltid vid "Fakturabetalningsservice", medan det är valfritt för kunden vid "Utbetalningsservice". I det senare fallet kan kunden alltså välja emellan att låta Postgirot skriva ut gireringskortet eller att göra det själv, varvid kortet måste sändas in till Postgirot. Detta bevakar betalningarnas förfallodagar och

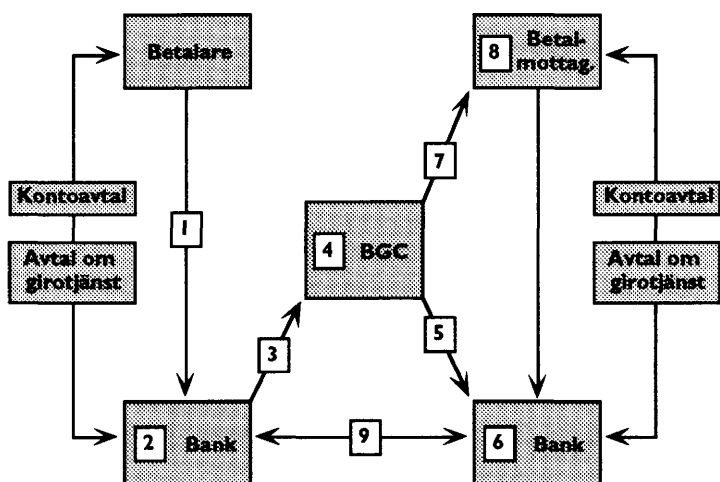
¹ Se Postcheckskommitténs förslag till Kungl. Förordning angående postchecksörelsen (§ 5 st. 3), Prop. 1922:152 s. 35 och Prop. 1924:209 s. 30.

² Se också Tibergh – Lennhammar: Skuldebrev, växel och check, 7 u, s. 107.

ser till att betalning sker på rätt dag. Den manuella betalningsorderns funktion att ge Postgirot rätt att belasta uppdragsgivarens konto fylls av ett "debiteringsbemyndigande", som endast anger summan av de beordrade betalningarna och inte varje enskilt betalningsuppdrags storlek. Detta debiteringsbemyndigande kan ges på olika sätt. Kunden kan fylla i och per post sända in en särskild blankett eller – om detta särskilt avtalats – använda telefax för överföringen av bemyndigandet. Kunden och Postgirot kan även träffa avtal om att bemyndigandet ersätts med att ett förfarande varigenom den information om betalningsuppdragen som lämnas via datamedium skyddas mot manipulation. Detta förfarande kallas "Elektroniskt sigill".

2.1.2 Bankgiro

2.1.2.1 Betalningsuppdrag inlämnas till bankkontor

- 1 Betalaren lämnar in uppdraget till sin bank. Härvid används alltid blanketter.
- 2 Banken debiterar betalarens konto i banken med det belopp uppdraget lyder på.
- 3 Efter bankdagens slut skickar betalarens bank betalningsuppdraget vidare till Bankgirocentralen (BGC). BGC är ett av de i bankgirosystemet deltagande bankerna gemensamt ägt aktie-

bolag, och fungerar som ägarnas underentreprenör vid betalningförmedling via bankgirosystemet. BGC utför således vissa av bankernas arbetsuppgifter vid gireringsuppdrag. Vilka dessa funktioner är, liksom vilka förpliktelser och rättigheter som bankerna å ena sidan och BGC å andra sidan har emot varandra, regleras i en av parterna själva upprättad instruktion.

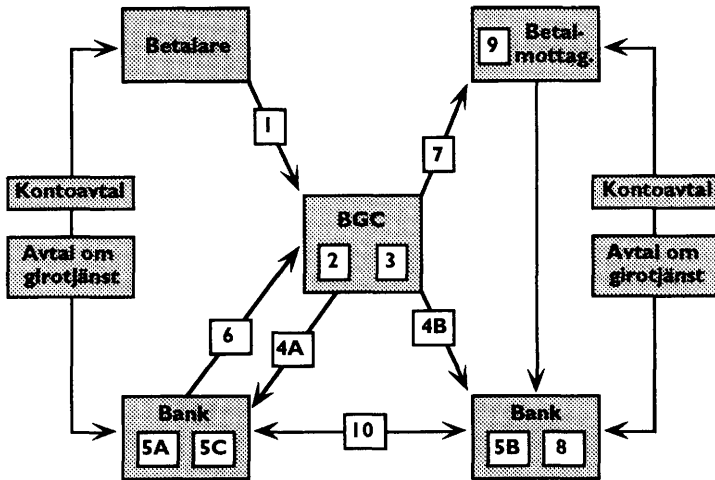
- 4 Uppdraget ankommer till BGC. På grundval av de uppgifter betalaren lämnat i sitt uppdrag (1), sammanställer BGC de uppgifter som behövs för det krediteringsunderlag (5) som BGC lämnar till betalningsmottagarens bank.
- 5 BGC översänder per datafil besked om gottskrivning av betalningsmottagarens konto. Detta sker mellan 17.00–19.00 den dag uppdraget inkom till BGC
- 6 Betalningsmottagarens bank krediterar betalningsmottagarens konto (uppdaterar reskontran) via datakörning under kvällen/natten.
- 7 Krediteringsuppgift och gireringsavi sänds av BGC till betalningsmottagaren.
- 8 Betalningsmottagaren erhåller krediteringsbesked etc. Detta sker tidigast dagen efter den dag BGC avsänt beskedet.
- 9 Betalningsmottagarens bank erhåller följande bankdag täckning för sin fordran mot betalarens bank via clearingsystemet RIX.³ Denna clearing är avslutad kl 12.30.

2.1.2.2 *Betalningsuppdrag sänds direkt till BGC ("BG-direkt")*

Den ovan beskrivna rutinen, där blanketter inlämnas på bankkontor, kan kallas grundmodellen för girering via bankgirosystemet. Med tiden har bankerna utvecklat girotjänster som leder till vissa förändringar i grundmodellen. En sådan variation består i att betalaren sänder sina betalningsuppdrag direkt till BGC, via blanketter, magnetband, diskett eller direkt datatransmission. För att få tillgång till denna möjlighet måste betalaren sluta ett särskilt avtal härom med sin bank. Några av fördelarna är att betalaren vinner en räntedag pga av att vederbörandes konto debiteras senare enligt denna rutin än enligt grundmodellen och att upp-

³ Se Avd. III:, vid not 1.

draget utförs på beordrad betalningsdag, oavsett hur lång tid i förväg uppdraget lämnats in, d.v.s. att betalaren slipper att själv bevaka förfallotidpunkterna för de skilda betalningsförpliktelserna. Gireringsuppdragets olika moment återges här nedan. En annan variation består i att betalningsuppdraget inte kommer direkt från betalaren utan från betalningsmottagaren som stöder sig på en fullmakt från betalaren, s.k. autogiro.

- 1 Betalaren insänder uppdraget till BGC.
- 2 Uppdraget ankommer till BGC.
- 3 BGC tar del av uppdraget. På grundval av de uppgifter betalaren lämnat i sitt uppdrag, sammanställer BGC de uppgifter som krävs för täckningskontrollen (5) respektive för preliminärt krediteringsbesked till betalningsmottagarens bank (4B).
- 4A BGC översänder uppgifter för täckningskontroll, d.v.s. kontroll av att saldot alternativt kreditlimiten på betalarens konto medger att uppdraget verkställs.
- 4B BGC översänder preliminärt krediteringsbesked om gottskrivning av betalningsmottagarens konto. Detta sker ca kl 00.30 den avsedda betalningsdagen, via översändande av datafil.
- 5A Betalarens bank utför täckningskontroll. Om denna utvisar att täckning finns debiteras betalarens konto (5C). I motsatt fall har banken en möjlighet att stoppa uppdraget genom en stoppningsorder till BGC senast kl 10.30.

Girering

- 5B Betalningsmottagarens bank lagrar uppgifter i det preliminära krediteringsbeskedet (uppgifter om bl.a. kontonummer och belopp) i avvaktan på datakörningen mot reskontran, vilken sker på kvällen.
- 5C Betalarens konto debiteras.
- 6 Betalarens bank ger klartecken respektive lämnar stopporder för uppdragets genomförande.
- 7 Krediteringsuppgift och gireringsavi sänds per post eller datafil till betalningsmottagaren. Hade betalarens bank lämnat stopporder till BGC istället för klartecken (6), hade BGC skickat en uppgift om stoppad transaktion till betalningsmottagarens bank i stället för krediteringsuppgift etc till betalningsmottagaren.
- 8 Betalningsmottagarens bank genomför datakörning mot reskontran av alla de uppgifter om gottskrivning (för vilka ej någon kontraorder i form av information om stoppad transaktion erhållits) som lagrats tidigare under dagen (5B).
- 9 Betalningsmottagaren erhåller krediteringsuppgift etc.
- 10 Betalningsmottagarens bank erhåller täckning för sin fordran mot betalarens bank via clearingsystemet RIX.⁴ Denna clearing är avslutad kl 12.30.

Som (förhoppningsvis!) framgår av de båda skisserna med tillhörande förklaringar är det egentligen inte några – i detta sammanhang – betydelsefulla skillnader mellan postgirosystemet och bankgirosystemet. De moment som rimligen kan vara aktuella att anknyta infrielsepunkten till är i princip desamma, d.v.s. momenten "uppdraget ankommer till banken respektive BGC", "betalarens konto debiteras", betalningsmottagarens bank lagrar det preliminära krediteringsbeskedet", "krediteringsuppgift avsänds" samt "bokföring sker på betalningsmottagarens konto".

2.1.2.3 Dokumenten

Likheterna mellan postgirosystemet och bankgirosystemet i fråga om vilka dokument som används, dessa dokument innehåll och möjligheterna att byta ut blankettbaserade rutiner mot rutiner

⁴ Se Avd. III:, vid not 1.

baserade på datakommunikation är mycket stora. Beskrivningen nedan är därför mycket kort och avvikelser från vad som gäller för postgirosystemet har markerats med fet stil.

Vid girering enligt blankettrutinen används två dokument, den s.k. **uttagsordern** samt antingen blanketten Girering/Utbetalning eller blanketten Inbetalning/Girering. Betalningsordern är under-tecknad av kontohavaren, d.v.s. uppdragsgivaren, och innehåller dennes uppdrag till **banken**. Uppdraget beskrivs med orden "Be-lasta **ovanstående** konto med **totalbeloppet** av **bifogade bank-girouppdrag**". Utagsordern innehåller – till skillnad från vad som gäller motsvarande blankett vid postgiro (betalningsordern) inte någon förteckning över de "bifogade uppdragen". Istället används kopior av blanketten Girering/utbetalning respektive Inbetalning/Girering eller också en särskild "lista". Denna lista innehåller upp-gift om betalningsmottagarnas bankgironummer (alternativt namn om det ej är fråga om girering utan utbetalning) och de belopp som betalningsmottagarna skall ha.

Blanketten Girering/Utbetalning består av en del avsedd för uppgifter om betalningsuppdraget och en del avsedd för betala-rens eventuella meddelanden till betalningsmottagaren. De upp-gifter om betalningsuppdraget som måste finnas är betalarens eget **bankgironummer** (denna uppgift är förtryckt) samt betaln-ingsmottagarens **bankgironummer** (respektive namn vid utbe-talning) samt det belopp som skall betalas.

Blanketten Inbetalning/Girering kommer framför allt till an-vändning helt enkelt därför att betalaren har fått den sig tillsänd av den blivande betalningsmottagaren. Den finns i några olika utföranden, men detta är ingenting som påverkar dokumentets juridiska innebörd. Liksom blanketten Girering/Utbetalning be-står denna blankett av en talong och en uppgiftsdel. Talongen använder betalningsmottagaren för att lämna (förtryckta) medde-landen/instruktioner till betalaren. Denne måste alltid fylla i sitt eget **bankgironummer** (respektive namn vid kontant inbetalning på bankkontor). Huruvida även beloppet och betalningsmottaga-rens namn och **bankgironummer** behöver anges beror på i vilken utsträckning dessa uppgifter är förtryckta.

Vad gäller karaktäristiska drag hos dokumenten av betydelse för analysen av deras rättsliga betydelse finns det ingenting som skiljer dem från motsvarande dokument i postgirosystemet. Såle-

des är såväl uttagsorder som tillhörande gireringskort utställda av betalaren. Dokumenten skickas direkt till banken/BGC som också är deras adressat utom när det gäller talongdelen av girokortet – den delen är avsedd för informationsöverföring mellan betalaren och betalningsmottagaren. Det är klart att dokumenten saknar ett subsidiärt betalningsåtagande av utställaren.

2.1.3 Blankett- eller datarutin – spelar valet någon roll för gireringstransaktionens rättsliga natur?

Det är tydligt att svaret på frågan om girerings rättsliga natur inte påverkas av om gireringen sker via den ursprungliga manuella rutinen med pappersdokument som utställs och överlämnas/sänds in till bankkontot/Postgirot av betalaren eller om någon av datarutinerna kommer till användning. Betalaren är fortfarande "utställare" av informationen om uppdragets innehåll – skillnaden är bara att denna information vid användning av datarutin överförs till institutet på annat sätt än via det på papper skrivna ordet. Detta gäller även vid autogiro, trots att uppdraget rent faktiskt/fysiskt kommer från betalningsmottagaren och inte betalaren. Betalningsmottagaren handlar härvid som fullmäktig för betalaren.

2.2 Girerings rättsliga natur

2.2.1 Inledande positionsbestämningar

I utgångsläget har en person en fordran på A kronor på en annan person. Jag kallar dem i fortsättningen betalningsmottagare respektive betalare. Betalaren har ett till ett girosystem anslutet konto i ett institut (kallas i fortsättningen betalarens bank), medan betalningsmottagaren har ett giroanslutet konto i ett annat institut (betalningsmottagarens bank). Här finns alltså två etablerade kontoförhållanden som regleras av de för dem gällande kontoavtalen och som bokföringsmässigt avspeglas på ett bokföringskonto ingående i respektive banks reskontra. Konto uppträder här således i alla sina tre inkarnationer, nämligen

Girering

- 1) Kontoavtalet = hela det på kontoavtalet grundade rättsförhållandet mellan kontoinnehavare och kontohållare
- 2) Kontoförhållandet = den pekuniära delen av kontoavtalet
- 3) Bokföringskontot = den rent bokföringsmässiga återgivningen av kontoförhållandet

Antag nu att betalaren girerar A kronor till betalningsmottagaren. Vi vet att detta leder till att det bokförda saldot på betalarens konto minskar med A kronor, medan det bokförda saldot på betalningsmottagarens konto ökar med A kronor. Vi vet också att dessa bokföringsmässiga förändringar skall motsvara förändringarna i kontoförhållandena, d.v.s. utgöra en avspegling av att betalningsmottagarens fordran mot (skuld till) sin bank ökat (minskat) med A kronor, medan betalarens fordran mot (skuld till) sin bank har minskat (ökat) med A kronor.

Vi vet vidare att gireringen – som betalningstransaktion – genomförs via ett antal olika faktiska åtgärder och med hjälp av olika slags informationsbärare (papper, magnetband, disketter) eller informationsöverföring genom direkt datatransmission via datanät.

Vi vet slutligen att girosystemet bygger på samarbetsavtal mellan de i systemet deltagande instituten samt att de skulder och fordringar mellan dessa institut, som uppkommer till följd av samarbetet inom girosystemet, avvecklas genom RIX-systemet. Denna clearing är ett system för utbytande av information om vilka belopp de deltagande parterna har att fordra av varandra, så att en nettofordran/nettoskuld kan fastställas för var och en av bankerna i förhållande till var och en av de övriga bankerna. Betalningen av dessa nettoskulder genomförs därefter genom gottskrivning respektive belastning av bankernas konton hos Riksbanken.

Karaktäristiskt för girering är således

- **att** den enskilda gireringen sker inom ramen för och mot bakgrund av redan existerande avtalsförhållanden – kontoavtal mellan betalaren och dennes institut respektive mellan betalningsmottagaren och dennes institut samt samarbetsavtal mellan instituten
- **att** betalningsmedlet inte är sedlar och mynt (något materiellt)
- **att** det inte förekommer någon fysisk transport av betalnings-

Girering

medel, men möjligtvis överföring av fordringsrätt och helt säkert överföring av information

- **att** den leder till bokföringsåtgärder avseende såväl institutens skuldförhållanden till betalare och betalningsmottagare som institutens skuldförhållande till varandra och Riksbanken.

Uppgiften är nu att undersöka genom vad för slags rättshandlingar förändringarna i kontoförhållandena mellan betalaren och dennes bank respektive betalningsmottagaren och dennes bank har kommit till stånd!

2.2.2 Modellen gäldenärsbyte

2.2.2.1 Huvudfallet – betalare och betalningsmottagare har olika banker

Före gireringen har betalningsmottagaren en fordran mot betalaren. Efter gireringen har betalningsmottagaren ingen fordran mot betalaren men istället en fordran mot sin bank. Kan detta förklaras såsom en skuldöverlåtelse, d.v.s. att vad som skett är ett gäldenärsbyte?

Gäldenärsbyte, med den verkan att överlåtande gäldenärs förpliktelse upphör, brukar anses kräva dels ett avtal mellan överlåtande gäldenär och mottagande gäldenär, dels ett godkännande från borgenärens sida, dels ock ett åtagande från mottagande gäldenär riktat direkt mot borgenären.⁵ Kan omständigheterna vid girering med två banker involverade, sägas vara sådana att dessa krav är tillgodosedda? Vad som skall finnas är således

- a) ett avtal mellan betalaren å ena sidan och betalningsmottagarens bank å andra sidan, varigenom banken påtar sig gäldenärsrollen mot betalningsmottagaren i betalarens ställe
- b) ett åtagande från betalningsmottagarens bank gentemot betalningsmottagaren att i betalarens ställe fullgöra förpliktelsen
- c) ett godkännande från betalningsmottagaren av banken som sin nye gäldenär i betalarens ställe.

Normalt framgår det av avtalsvillkoren för konton anknutna till ett girsystem att det är parternas avsikt att banken skall kredite-

⁵ Se t.ex. Rodhe: Obligationsrätt § 55 vid not 28 ff, § 59 vid not 78 ff.

ra kontot i anledning av girering ”till kontot”. Oavsett om detta är uttryckligt avtalat eller inte, är det uppenbart att avsikten med ett avtal angående girokonto är just denna. Det förefaller därför fullt motiverat att hävda att kontoavtalet inkluderar ett i förväg givet generellt medgivande från kontohavarens sida till att banken inträder som ny gäldenär i de blivande betalarnas ställe. Motsvarande gäller ifråga om åtagandet från bankens sida gentemot betalningsmottagaren.

Svårare är det att direkt peka ut vad som skulle utgöra avtalet mellan betalaren och betalningsmottagarens bank – dessa är inte i kontakt med varandra över huvud taget!

Men man kan tänka sig åtminstone tre olika förklaringsmodeller.

Modell I: Betalaren avtalar med **sin bank** att denna skall överta betalningsansvaret. I nästa steg avtalar denna bank med betalningsmottagarens bank att den senare i sin tur skall överta betalningsansvaret från betalarens bank.

Modell II: Betalaren anmodar **sin bank att som fullmäktig för betalaren** avtala med betalningsmottagarens bank om att denna skall överta betalarens betalningsansvar mot betalningsmottagaren.

Modell III: Betalaren avtalar med **sin bank i dennas egenskap av fullmäktig för betalningsmottagarens bank** att betalningsmottagarens bank skall överta betalarens betalningsansvar mot betalningsmottagaren.

Alla tre modellerna kräver att man kan peka ut vad som skulle utgöra ett avtal om ansvarsövertagande. Modell II och III kräver dessutom att man kan peka ut vad som utgör grunden för bankens ställning som fullmäktig för betalaren respektive för betalningsmottagarens bank. Omöjligt är det väl inte att göra detta på ett något så när plausibelt sätt. Fullmäktiguppdraget kan hävdas ha blivit givet i och med girokontoavtalet mellan betalaren och dennes bank respektive samarbetsavtalet mellan de i girosystemet deltagande bankerna. Större ansträngningar krävs för att identifiera de viljeförklaringar som skulle utgöra anbud och accept om ansvarsövertagande eller det realhandlande som skulle ge upphov till bundenhet. Man kan diskutera huruvida kontoavtalen etc

utgör föravtal eller stående anbud. Jag kommer dock inte att utforska dessa möjligheter nu, utan först i Avd. III, kapitel 2, avsnitten 2.2.8 och 2.2.9. Skälet härför är att rättsfiguren gäldenärsbyte inte har något att bidra med som underlättar lösningen av de juridiska frågeställningar som är förknippade med girering vare sig med avseende på det bakomliggande skuldförhållande som avses bli avvecklat genom gireringen eller med avseende på de i själva betalningstransaktionens genomförande deltagande parternas rättigheter och skyldigheter mot varandra.

2.2.2.2 *Varför modellen gäldenärsbyte saknar intresse som förklaringsmodell för girering*

Före gireringen hade betalningsmottagaren **dels** en fordran på A kronor mot betalaren, **dels** en fordran på S kronor mot sin bank (girokontohållaren). Efter gireringen har betalningsmottagaren enbart en fordran mot sin bank, nu uppgående till S+A kronor. Vad har hänt? Är den kvarvarande fordringen identisk med någon av de båda tidigare fordringarna eller har det uppkommit en helt ny fordran, medan de båda tidigare har upphört? Betalningsmottagarens banks förpliktelser mot betalningsmottagaren i anledning av kontoförhållandet är alldeles de samma efter gireringen som före denna, utom vad avser beloppet. Som framgått av Avd. II, kapitel 3, avsnitt 3.3.2 medför inte denna förändring någon ändring i fordringens identitet. De förpliktelser som är knutna till kontoförhållandet har däremot inget som helst att göra med de förpliktelser som åvilade betalaren mot betalningsmottagaren med avseende på den skuld som avsågs bli betald genom gireringen. Inte ens fordringens belopp är detsamma. Det står därför bäst i överensstämmelse med de faktiska omständigheterna att hävda, att den juridiska innebörden av det som skett är, att den skuld, som enligt gäldenärsbytesmodellen tänkes ha blivit överlåten, i och med gäldenärsbytet har upphört att existera som en självständig, identifierbar fordran genom att uppgå i en helt annan och sedan tidigare existerande fordran.

Vilken ledning står vid dessa förhållanden att hämta ur reglerna om skuldöverlåtelse, när det gäller att finna svar på sådana för betalningsrättshandlingen vitala frågor som när borgenären har fått betalt, när upphör betalarens rätt att hejda betalningstrans-

aktionen eller när vinner betalningsmottagaren sakrättsligt skydd mot betalarens övriga borgenärer? I Avd. I., kapitel 3, avsnitt 3.3 har jag identifierat infrielse(tid)punkten som den (tid)punkt, då betalningsmottagaren "erhållit en ovillkorlig och sakrättsligt skyddad fordringsrätt" (egentligen en ovillkorlig rätt till en med visst belopp utökad fordringsrätt) mot sin bank. Utgår man från rättsfiguren skuldöverlåtelse, blir svaret att betalningsmottagaren har fått betalt **tidigast** i det ögonblick banken blir ovillkorligt bunden gentemot betalningsmottagaren respektive **senast** när betalningsmottagaren också fått kännedom om att banken inträtt som gäldenär. Den senare tidpunkten är den relevanta, om man anser att kravet "faktisk möjlighet att disponera över betalningsmedlet"⁶ inte är uppfyllt med mindre än att betalningsmottagaren har fått kännedom om bankens inträde som gäldenär. Tidpunkten för bankens ovillkorliga bundenhet mot betalningsmottagaren bestäms enligt generella avtalsrättsliga regler för hur och när partsbundenhet uppkommer – inte enligt regler som är speciella för skuldöverlåtelse. Däremot utsäger etiketten "skuldöverlåtelse" något om innehållet i den förpliktelse som den mottagande gäldenären ådrar sig – nämligen att man "torde få räkna med att hans förpliktelse mot borgenären *icke är mindre omfattande* än hittillsvarande gäldenärens"⁷ samt att "å andra sidan synes det antagligt att nye gäldenären i allmänhet *icke* ådragit sig *större förpliktelser* än dem som åvilat hittillsvarande gäldenären".⁸ Som jag visat ovan är detta inte tillämpligt vid girering. Lika liten ledning ger modellen gäldenärsbyte, när det gäller de i gireringen deltagande parternas inbördes rättigheter och skyldigheter. Gäldenärsbyte har aldrig vuxit ut till en väldefinierad avtalstyp på det sätt som t.ex. köp eller försäkringsavtal gjort.

2.2.2.3 Något litet om specialfallet – betalare och betalningsmottagare har samma bank

Trots att jag redan "dömt ut" gäldenärsbyte som förklaringsmodell vid girering, vill jag ändå försäkra mig – och läsaren – om att

6 Se Avd. I., kapitel 3, avsnitt 3.2.

7 Rodhe: Obligationsrätt § 55 vid not 28.

8 Rodhe: Obligationsrätt § 55 vid not 29.

modellen trots allt inte skulle kunna vara mera värdefull i samband med "enbanksgirering". Detta är ju trots allt ett synnerligen vanligt fall – hela postgirorörelsen är av det slaget.

Modellen förutsätter att följande föreligger

- a) ett avtal mellan betalaren å ena sidan och betalningsmottagarens bank å andra sidan, varigenom banken påtar sig gäldenärsrollen mot betalningsmottagaren i betalarens ställe
- b) ett åtagande från betalningsmottagarens bank gentemot betalningsmottagaren att i betalarens ställe fullgöra förpliktelsen
- c) ett godkännande från betalningsmottagaren av banken som sin nye gäldenär i betalarens ställe.

Angående b) och c) gäller alldeles detsamma som sagts om dessa kravs uppfyllelse vid "tvåbanksgirering". I fråga om a) leder förändringen från "tvåbanksgirering" till "enbanksdito" att det blir långt enklare att peka på omständigheter som kan föranleda att kravet på att ett avtal skall ha kommit till stånd är uppfyllt. Betalaren lämnar som bekant en betalningsorder till banken. Om kontoavtalet mellan betalaren och banken uppfattas som ett föravtal kan betalningsordern ses som ett anbud, vilket banken är skyldig att acceptera – om inte särskilda skäl föreligger. Frågan blir vad som skulle utgöra bankens accept. Banken avger inget annat "svar" än att den handlar i enlighet med betalningsorderns innehåll. Man kan dock tänka sig att – mot bakgrund av det mellan parterna existerande kontoavtalet – anse banken bunden genom kombinationen av dess tystnad och dess realhandlande. Ett annat möjligt synsätt vore att uppfatta kontoavtalet som ett stående anbud från banken och betalningsordern såsom en accept eller ett påbud. I så fall blir banken bunden redan då betalningsordern kommit banken tillhanda!

Hur det nu än förhåller sig med innebörden av betalningsordern och bankens reaktion på betalningsordern, så visar ovanstående resonemang att det är generella avtalsrättsliga principer som blir vägledande – inte regler som är specifika för gäldenärsbyte.

2.2.2.4 Hur förklara förändringen av saldot i kontoförhållandet mellan betalaren och dennes bank?

Modellen gäldenärsbyte kan förklara varför saldot i *kontoförhållandet mellan betalningsmottagaren och dennes bank* förändras (till betalningsmottagarens fördel). Men vi vet ju att det sker en förändring även av saldot i **kontoförhållandet mellan betalaren och dennes bank** (till betalarens nackdel)! Hur förklarar man det? Modellen gäldenärsbyte säger ingenting om detta. Rimligen får saken uppfattas så att den mottagande gäldenären (betalningsmottagarens bank) skall ha betalt för den tjänst den utför – nämligen övertagandet av gäldenärsförpliktelserna. Vid "enbanksgirering" är detta lätt genomfört genom att betalarens bank (som också är betalningsmottagarens bank) helt enkelt belastar betalarens konto. Men när det är en "tvåbanksgirering"? Ja, då kan man – i anslutning till de tre modellerna som föreslagits i Avd. III, kapitel 2, avsnitt 2.2.2.1 säga följande.

Modell I: I första steget får betalarens bank betalt för sitt åtagande att ta på sig gäldenärsrollen genom att belasta betalarens konto. I nästa steg får betalarens bank en skuld mot betalningsmottagarens bank i anledning av att den senare banken i sin tur övertar gäldenärsrollen. Detta skuldförhållande avvecklas via RIX-systemet (senast kl 12.30 påföljande bankdag).

Modell II: Betalaren anmodar **sin bank att som fullmäktig för betalaren** avtala med betalningsmottagarens bank om att denna skall överta betalarens betalningsansvar mot betalningsmottagaren *samt* om att betalningsmottagarens bank skall erhålla betalt av betalaren för detta. Betalaren anses samtidigt ha givit sin bank i uppdrag att genomföra betalningen av betalarens skuld till betalningsmottagarens bank. Detta gör betalarens bank genom att ta på sig gäldenärsansvaret mot betalningsmottagarens bank (alltså ännu ett gäldenärsbyte!) och får betalt för detta genom att belasta betalarens konto, medan avvecklingen av skulden till betalningsmottagarens bank sker via RIX-systemet. Däremot kan clearing **inte** användas för en direkt skuldavräkning mellan betalaren och betalningsmottagarens bank, eftersom betalaren har konto i sin bank men inte hos riksbanken!

Modell III: Betalaren avtalar med **med sin bank i dennas egen-**

skap av fullmäktig för betalningsmottagarens bank att betalningsmottagarens bank skall överta betalarens betalningsansvar mot betalningsmottagaren *samt* att betalningsmottagarens bank skall få betalt av betalaren för detta. Avvecklingen av denna senare skuld går sedan till på samma sätt som i modell II, vilket innebär att betalarens bank "sitter på tre stolar"!

Stol 1: Banken har förpliktelser mot betalaren i anledning av kontoavtalet.

Stol 2: Banken har förpliktelser mot betalarens motpart, d.v.s. betalningsmottagarens bank, i anledning av uppdraget som fullmäktig.

Stol 3: Banken blir själv gäldenär till betalningsmottagarens bank, det subjekt vars intressen banken har att ta till vara som dess fullmäktige.

Enligt denna modell får betalarens bank således lojalitetsförpliktelser mot såväl betalaren, betalningsmottagarens bank som mot sig själv (egentligen mot sina ägare)!

2.2.2.5 Slutsats – modellen gäldenärsbyte förkastas!

Hitintills har följande framkommit. Rättsfiguren gäldenärsbyte bidrar inte på något specifikt sätt till lösningen av de juridiska problem som är förbundna med girering – den leder enbart vidare till generella avtalsrättsliga förklaringsmodeller. Som gäldenärsbyte betraktad är girering synnerligen otypisk – den övertagna skulden upphör omedelbart att existera och har istället inlemmats i en annan skuld. Till detta kan läggas att det inte finns någonting i vanligen använda (giro)kontovillkor, i dokument etc som används för gireringstransaktionens initierande och genomförande, som ger uttryck för att det handlar om avtal om skuldöverlåtelse.

Min slutsats blir därför att gäldenärsbyte bör förkastas som förklaringsmodell för vad girering rättsligt sett är. Ja, jag menar att den inte alls är användbar, då den inte ger några svar på juridiska frågor förknippade med girering.

2.2.3 Modellen borgenärsbyte

2.2.3.1 Huvudfallet – betalare och betalningsmottagare har olika banker

Före gireringen har betalaren en fordran på T kronor mot sin bank, medan betalningsmottagaren har en fordran på S kronor mot sin bank. Efter gireringen av A kronor har betalarens fordran minskat till T-A kronor medan betalningsmottagarens fordran har ökat till S+A kronor. Kan detta förklaras såsom en fordringsöverlåtelse, d.v.s. att vad som skett är ett borgenärsbyte?

Här stöter vi omedelbart på ett stort problem (som inte finns vid "enbanksgirering"). Den fordran betalningsmottagaren erhållit riktar sig mot en annan gäldenär än vad den tänkte överlåtarens (betalarens) fordran gjorde! Men därmed är slaget inte helt förlostat.

Modell A: Betalaren anmodar – genom betalningsordern och det bakomliggande kontoavtalet – **sin bank att som fullmäktig för betalaren överlåta A kronor** av betalarens fordran mot fullmäktigen, d.v.s. betalarens bank, **till betalningsmottagaren**. Överlåtelseavtalet ingås med betalningsmottagaren via dennes bank som agerar som fullmäktig för betalningsmottagaren (med stöd av kontoavtalet). I och med detta har betalningsmottagaren ännu bara fått en fordran mot betalarens bank, inte mot sin egen bank. Därefter inkasserar betalningsmottagarens bank, på betalningsmottagarens vägnar, dennes fordran mot betalarens bank och redovisar för beloppet genom att gottskriva betalningsmottagarens konto. Själva inkasseringen genomförs via avräkning mellan bankerna i RIX-systemet.

Modell B: Betalaren anmodar **sin bank att som fullmäktig för betalaren överlåta A kronor** av betalarens fordran mot fullmäktigen, d.v.s. betalarens bank, **till betalningsmottagarens bank, på villkor** att denna övertar gäldenärsrollen för betalarens skuld till betalningsmottagaren. *Betalningsmottagarens bank erhåller således en fordran mot betalarens bank, medan betalningsmottagaren får en fordran mot sin bank.* Fordringen bankerna emellan avvecklas sedan via RIX-systemet. Detta är således ett kombinerat borgenärs- och gäldenärsbyte, till skillnad från modell II i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.2.4, vilken innefattar två gäldenärsbyten.

Modell B skiljer sig även från modell III i Avd III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.2.4, i det att betalarens bank enligt modell III är fullmäktig för betalningsmottagarens bank, men är fullmäktig för betalaren enligt modell B.

2.2.3.2 Specialfallet – betalare och betalningsmottagare har samma bank

Här riktar sig betalarens och betalningsmottagarens fordringar i anledning av de av gireringen berörda kontoförhållandena mot samma bank, vilket naturligtvis underlättar en tillämpning av fordringsöverlåtelsemodellen. Men fortfarande krävs det ett avtal mellan betalaren och betalningsmottagaren angående överlåtelsen, och dessa båda står aldrig i direkt kontakt med varandra vid girering. Man tvingas då att laborera med banken som fullmäktig för någon av parterna – eller båda! – eller med tredjemansavtalskonstruktioner. Jag skall här bara kort antyda hur detta skulle kunna genomföras men återkommer till frågeställningen i avsnitt Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.4 och 2.2.8.2. Skälet för denna återhållsamhet är detsamma som motiverade motsvarande förhållningssätt i samband med modellen gäldenärsbyte – d.v.s. att inte heller rättsfiguren borgenärsbyte på ett konstruktivt sätt bidrar till lösningen av de juridiska problem som är förbundna med girering (se vidare härom i nästa avsnitt).

Man kan tänka sig att avtalet om fordringsöverlåtelse kommer till på något av följande sätt. Det är tänkbart att man kan finna fler varianter, men dessa är de jag kunnat urskilja.

Modell 1): Betalaren uppdrar via betalningsordern åt **sitt befullmäktigade ombud, d.v.s. banken** (kontoavtalet är grunden för bankens ställning som fullmäktig), **att överlåta A kronor av betalarens fordran mot banken till betalningsmottagaren**. Frågan blir vad som skulle utgöra fullmäktigens anbud till betalningsmottagaren respektive dennes accept. Vad som finns att "luta sig mot" är kontoavtalet mellan banken och betalningsmottagaren samt bankens faktiska handlande i form av kreditering av bokföringskontot och utsändande av kontoutdrag. Juridiskt kan man resonera om kontoavtalet såsom föravtal eller ramavtal, som stående anbud och/eller accept och om avtalsbundenhet genom

realhandlande o s v. Men inget av detta är specifikt för fordringsöverlåtelse.

Modell 2): Betalaren lämnar via betalningsordern **ett anbud till banken i dennas egenskap av fullmäktig för betalningsmottagaren, om överlåtelse till betalningsmottagaren av A kronor av betalarens fordran mot banken.** Angående bankens på betalningsmottagarens vägnar avgivna accept till betalaren kan det samma sägas som om motsvarande fråga vid modell 1).

Modell 3): Denna modell innebär att man kombinerar modell 1) och modell 2). Betalaren uppdrar åt **banken att som fullmäktig för betalaren lämna anbud till betalningsmottagarens fullmäktige, d.v.s. banken själv**, om överlåtelse av A kronor av betalarens fordran mot banken.

Modell 4): Betalningsordern uppfattas som **ett anbud till banken om att ingå ett tredjemansavtal till förmån för betalningsmottagaren om överlåtelse av A kronor av betalarens fordran mot banken.** Effekten av tredjemansavtalskonstruktionen är att banken blir bunden mot betalningsmottagaren redan i och med accepten av betalningsordern, d.v.s. en accept riktad mot betalaren. Hur denna accept kommer till stånd blir återigen en fråga om föravtal, ramavtal, påbud, stående accept, realhandlande etc.

Modell 5): Slutligen kan betalningsordern uppfattas som **ett påbud, riktat till banken, om att ingå ett tredjemansavtal till förmån för betalningsmottagaren.** Betalningsmottagaren blir då berättigad mot banken redan då betalningsordern kommer banken till handa.

2.2.3.3 *Modellen borgenärsbyte förkastas!*

Rättsfiguren borgenärsbyte bidrar lika litet som modellen gälde-
närsbyte med några specifika lösningar av de juridiska problem som hänger samman med girering – den leder också enbart vidare till generella avtalsrättsliga modeller. Som borgenärsbyte betraktad är girering synnerligen otypisk. Den överlåtna fordringen (egentligen fordringsdelen) upphörde omedelbart att existera och inlemmades istället i en annan skuld. Det förefaller att vara den bristande fordringsidentiteten som föranlett Knut Rodhe att

ändra sin beskrivning av girering mellan konton från "gäldenären överlåter ett tillgodohavande"⁹ till "...något som innebär att gäldenären avstår från sin fordran mot det kontoförande institutet mot att detta förklarar sig ha en skuld till betalningsmottagaren på samma belopp (novation)".¹⁰ Det finns inte heller någonting i vanligen använda (giro)kontovillkor, i dokument etc som används i samband med girering, som ger uttryck för att det handlar om avtal om skuldöverlåtelse. I allt detta är modellerna gäldenärsbyte och borgenärsbyte "lika goda kåsupare". Men härtill kommer att modellen borgenärsbyte är behäftad med ytterligare några svagheter.

En sådan svaghet är att reglerna i 27–29 §§ skuldebrevslagen är tillämpliga vid överlåtelse av enkla fordringar. Detta skulle innebära att betalningsmottagarens rätt till beloppet vore underkastad samma invändningsrätt som betalarens bank kan ha haft gentemot betalarens rätt mot banken, inklusive rätten till kvittning. Därmed vore kravet på betalningsmottagarens ovillkorliga rätt till fordringen inte uppfyllt och borgenären har således inte fått betalt (infrielsepunkten har inte uppnåtts). Ett sätt att undvika denna konsekvens av borgenärsbytesmodellen är att uppfatta girering som novation.¹¹

Ytterligare en svaghet är, som Krüger påpekar, att jämförelsen mellan girering och fordringsöverlåtelse haltar, eftersom det är gäldenären (banken) och inte borgenären (betalaren) som genomför överföringen.¹² Den invändningen väger dock inte så tungt eftersom man naturligtvis kan tänka sig att banken härvid agerar som fullmäktig för borgenären. Detta leder dock vidare till frågan hur rimligt och lämpligt det egentligen är att uppfatta bankerna som fullmäktig för än den egna kontohavaren, än dennes motpart, beroende på "åt vilket håll betalningen går". Vissa modeller medför, som visats, inte bara att bankens lojaliteter "skiftar pol" alltefter vem som är betalare, utan även att banken tänkes företräda båda parterna samtidigt och dessutom sina egna intressen. Det gör inte saken bättre att de rättshandlingar bankerna antas utföra

⁹ Rodhe: Obligationsrätt § 4 vid not 23 och not 24.

¹⁰ Rodhe: Handbok i sakrätt, Lund 1986, s. 223. Se även Ds 1993:56 s. 25.

¹¹ Jfr Lehrberg: Moderna betalningsformer, s. 10. Se vidare härom Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.6.

¹² Kai Krüger: Pengekrav, Bergen 1978, s. 249.

i egenskap av fullmäktige, ofta avser fordringar mot bankerna själva! Den sortens konstruktioner skapar lätt tvivel om vems intressen banken egentligen är skyldig att i första hand tillvarata, då parternas intressen är oförenliga. Sevón menar dock att "Detta argument är emellertid inte särskilt övertygande. Vad som får banken att handla är uppdraget från gäldenären".¹³ Dons Sitre å sin sida påpekar att "Bankgiro som betalingsmiddel medfører fordel for begge parter, ofte er det nettopp betalingsmottager som ønsker betaling på denne måten. Det er mer naturlig å se bankvesenet som et nøytralt serviceorgan som tilbyr sine tjenester så vel til betalere som til betalingsmottagere",¹⁴ en synpunkt som framförs även i en svensk departementspromemoria angående moderna betalningsmetoder.¹⁵ Min egen uppfattning är att om det går att på ett klagörande vis beskriva girerings rättsliga natur, utan att tilldela bankerna växlande och/eller både två- och tredubbla lojaliteter, så är mycket vunnet. Den modell som jag förespråkar nedan i avsnitten 2.2.9–2.2.12, anser jag lever upp till det kravet.

Ännu en svaghet med borgenärsbytesmodellen är att den inte ensam förmår klargöra vad som de facto händer vid girering. Modellen måste kombineras med andra rättsfigurer som gäldenärsbyte, inkasso, tredjemansavtal eller den redan nämnda fullmakten. **Än värre är att man inte kan använda samma kombinationer för att förklara "tvåbanksgirering" som för att förklara "enbanksgirering"!**

Kort sagt – borgenärsbytesmodellen leder till mycket komplicerade juridiska konstruktioner som mera krånglar till än tydliggör, samtidigt som den står i dålig överensstämmelse med vad som rent faktiskt sker. Jag instämmer i Torvunds konstaterande att "Betalingsmiddelet her er fordring på kredittinstitusjon, og betaling skjer ved at det etableres en fordring til fordel for mottager, og med kredittinstitusjonen som debitor. Et slikt oppgjør vil vanligvis ikke være en cesjon",¹⁶ även om jag lägger större vikt än vad han tycks göra vid förhållandet att det de facto inte ens

¹³ Leif Sevón: Betalningstidpunkten vid betaling i penninginrättning, Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland, 1969 s. 525.

¹⁴ Dons Sitre a.a. s. 34.

¹⁵ Ds 1993:56 s. 87.

¹⁶ Torvund s. 150.

etableras en ny fordran, utan att ett redan existerande fordringsförhållande mellan betalningsmottagaren och dennes bank förändras med avseende på beloppet. Härom skriver Torvund: "Det er ikke helt presist å si at det alltid etableres en fordring til fordel for mottager. I praksis vil det vanligvis være slik at den fordring som mottager har på sin bank i form av et innskudd skrives opp, eller eventuelt at den fordring banken har på mottager f. eks. i form av en kassekreditt, skrives ned. Men for enkelhets skyld vælger jeg å uttrykke dette som om det etableres en fordring".¹⁷

2.2.4 *Modellen betalning till tredje man för mottagarens räkning*

Hessler anför inbetalning på post- eller bankgiro som ett exempel på att tradition av betalningsmedel "kan ske genom att pengar betalas till en tredje man för mottagarens räkning".¹⁸ Walin uttalar sig i samma riktning.¹⁹ HD har i NJA 1988 s. 312 förklarat att Postgirot framstår som ett ombud för borgenären "åtminstone när som i förevarande fall borgenären anvisat gäldenären att betala till postgirokonto".²⁰

Till en början kan man ställa frågan på vad institutets ställning som rätt mottagare av betalningen grundas. HD utgår uppenbarligen ifrån att Postgirots ställning hade uppkommit genom en anvisning från borgenären – i det aktuella målet hade borgenären tillställt gäldenären ett inbetalningskort med borgenärens postgirokontonummer ifyllt. Rodhe menar att anvisning kan föreligga när en borgenär "i faktura eller eljest på sitt brevpapper i mer eller mindre uttryckliga ordalag förklarar sig villig att godtaga betalning till ett postgirokonto eller till en viss bank, kanske t.o.m. uppmanar gäldenären att betala på detta sätt".²¹

Enligt min mening är det inte självklart att borgenärens avsikt med en sådan anvisning är att utpeka Postgirot som behörig att ta emot betalning på borgenärens vägnar. Med tanke på den utbredda uppfattningen att betalningen sker till **kontot**, vilket i sin tur

¹⁷ Torvund s. 150–151.

¹⁸ Henrik Hessler: Allmän sakrätt, Stockholm 1973, s. 477.

¹⁹ Walin: Lagen om skuldebrev, s. 32 not 15a).

²⁰ Se s. 318.

²¹ Rodhe i Obligationsrätt § 12 vid not 19.

uppfattas som något som tillhör borgenären, kan man i vart fall med visst fog misstänka att borgenären uppfattar en betalning via postgiro som en betalning som tas emot av borgenären själv. Snarare är det så att borgenären vill upplysa gäldenären om att borgenären godtar eller t.o.m. föredrar att få betalt i form av ett tillgodohavande hos ett penninginstitut istället för att få kontanter. Borgenärens anvisning kan också vara dikterad av en önskan att underlätta för gäldenären att betala – som tidigare nämnts är enkla betalningsrutiner ett konkurrensmedel.

En annan möjlighet är att uppfatta institutet som fullmäktig för betalningsmottagaren. Samma sakomständigheter som ovan sades utgöra en anvisning om banken som betalningsmottagare på kontoinnehavarens vägnar kan också tolkas som en fullmakt. Det är heller inte uteslutet att hävda att det alltid föreligger en på sedvänja grundad ställningsfullmakt (10 § 2 st. AvtL) för kontohållaren att ta emot betalning för kontoinnehavarens räkning. Frågan blir om det verkligen kan påstås att banken tar emot pengar vid girering. Pengarna utgörs ju inte av fysiska föremål, ja inte ens av en sedan tidigare existerande fordran. Vad som sker är att betalningsmottagarens bank tar på sig gäldenärsansvaret för A kronor i tillägg till det ansvar banken redan har i anledning av kontoförhållandet till betalningsmottagaren. Att hävda att banken "tar emot" denna fordringsökning för betalningsmottagarens räkning är enligt min mening att använda språket på det sätt Fan antas läsa bibeln! Men låt oss ändå pröva vilken inverkan konstruktionen skulle ha på svaret på frågan "när har borgenären fått betalt".

Vid betalning till tredje man för mottagarens räkning har borgenären fått betalt i det ögonblick betalningen tagits emot av tredje man. När tar banken emot fordringsökningen? Ja, i vart fall inte förrän tidigast i det ögonblick fordringsökningen har uppkommit, d.v.s. det ögonblick då banken blir bunden mot betalningsmottagaren. Det ögonblicket är identiskt med infrielse tidpunkten även för det fall betalningsmottagarens bank inte anses uppträda som betalningsmottagarens fullmäktige! Det sagda gäller under förutsättning att man inte kräver att betalningsmottagaren skall ha fått kännedom om betalningen för att betalningen skall anses som fullbordad. Om man kräver kännedom, får fullmaktskonstruktionen betydelse. I så fall föreligger kännedom redan då **fullmäktigen** får sådan kännedom – en tidpunkt som

givetvis sammanfaller med emottagandetidpunkten, vilken sin tur sammanfaller med tidpunkten för fordringsökningens uppkomst. Om banken inte är betalningsmottagarens fullmäktige, föreligger kännedom först när kontohavaren aviserats om saldoförändringen. Nu är det dock så att svensk rätt inte uppställer något krav på betalningsmottagarens kännedom om betalningen.²²

Inte nog med att det ter sig orimligt att tala om "ta emot för annans räkning" ifråga om en fordringsökning. Inte ens i de fall det odiskutabelt sker ett emottagande – nämligen då gireringen inte sker mellan konton, utan genom att betalaren lämnar kontanter till banken med uppdrag att girera beloppet till mottagarens konto – sker detta emottagande för betalningsmottagarens räkning! "Dersom banken skulle motta betalningsmidler som fullmektig for mottageren, ville de mottatte betalingsmidlerne tilhøre mottageren og ikke banken. En konsekvens av dette ville være at banken måtte holde beløpet adskilt fra bankens øvrige midler, . . . Men det er ikke slik betalingsformidling foregår, og forholdet mellom en kunde og dennes bank er ikke et fullmaktsforhold. De betalingsmidler som en bank mottar som ledd i betalingsformidling, tilhører banken. Banken står fritt i forhold til mottageren når det gjelder å disponere disse midlene. Mottageren får bare en fordring på sin bank".²³

Slutsatsen blir att inte heller modellen betalning till tredje man för mottagarens räkning har fog för sig som en allmängiltig förklaring av vad som sker vid girering.

2.2.5 Modellen anvisning

Det råder ingen fullständig enighet inom doktrinen om vilka kriterier som skall vara uppfyllda för att en **anvisning** skall föreligga. Vissa kriterier återkommer dock i de olika definitionerna, nämligen att det skall föreligga en uppmaning från en person (A) till en annan person (B) att betala ett belopp till en tredje person (C). Däremot går meningarna isär om huruvida den skriftliga handling, i vilken A uttrycker sin uppmaning till B, alltid skall lämnas till C för att av denne visas upp hos B – som fallet är ifråga om checkar – eller om handlingen kan lämnas av A till B för vidare befordran

²² Se NJA 1982 s. 366 och NJA 1988 s. 312.

²³ Torvund s. 163.

till C. Ussing är av den förra meningen, Rodhe är förespråkare för den senare, medan Tiberg inte tar någon uttrycklig ställning i frågan.²⁴ Tiberg uppställer däremot ett krav på att det skall föreligga ett subsidiärt betalningsåtagande från A, d.v.s. att denne själv skall infria anvisningen om inte B gör det.²⁵

De handlingar som vid betalning via giro kan komma ifråga som anvisningar är gireringskort och giroutbetalningskort. Ifråga om gireringskort är det mycket långsökt att tala om anvisning, eftersom kortet aldrig når betalningsmottagaren utan stannar hos penninginstitutet och saknar subsidiärt betalningsåtagande. Fler-talet författare nämner mycket riktigt i detta sammanhang endast utbetalningskort. Ussing inkluderar dock även girokort i sin bedömning som resulterar i att det inte är fråga om regelrätta anvisningar, eftersom utställaren av handlingarna sänder dessa till penninginstitutet och inte till betalningsmottagaren.²⁶ Holmbäck är inne på samma linje. Han påpekar att det är möjligt (vilket dock sedan 1978 inte längre är fallet) att lämna giro/utbetalningskortet direkt till betalningsmottagaren som sedan själv kan sända in kortet till Postgirot eller "direkt inställa sig å detta för att erhålla den å kortet antecknade summan utbetald till eller girerad på sig" och framhåller att kortet "i detta fall är en av utställaren verkställd anvisning på postverket".²⁷

Rodhe uppfattar utbetalningskort som anvisningar i enlighet med sin ovan återgivna grundsyn på vad som konstituerar en anvisning.²⁸ Tiberg påpekar att utbetalningskort (liksom postanvisningar) saknar subsidiärt betalningsåtagande av utställaren och att "postens 'accept' av betalningsuppdraget riktar sig endast till utställaren, som kan återkalla uppdraget även sedan handlingen kommit i mottagarens händer" och drar slutsatsen att "dessa handlingar är knappast några egentliga anvisningar".²⁹

²⁴ Henry Ussing: *Dansk Obligationsret, Speciel Del. 2. Enkelte Kontrakter*. 2. Köpenhamn 1946, §§ 23 och 24. Knut Rodhe: *Obligationsrätt* § 12 vid not 17ff samt *Anvisningar och kreditkort*, Stockholm 1971, s. 14. Tiberg-Lennhamner: *Skuldebrev, växel och check*, 7 u, s. 106–107.

²⁵ Tiberg-Lennhamner: *Skuldebrev, växel och check*, 7 u, s. 106–107.

²⁶ Ussing a.a. s. 153.

²⁷ Åke Holmbäck: *Postala rättsförhållanden*, Stockholm 1936 s. 130–131.

²⁸ Se *Obligationsrätt* § 4 vid not 23, *Anvisningar och kreditkort* s. 14, *Sakrätt* s. 22 f.

²⁹ Tiberg-Lennhamner: *Skuldebrev, växel och check*, 7 u, s. 108.

Min uppfattning är att modellen anvisning inte är till någon direkt hjälp vid lösningen av de juridiska problem som hör samman med girorörelsen. "Instituttet anvisning har . . . i svensk rätt ganska vaga konturer"³⁰ och de dokument som kan komma ifråga har flera typiska drag som skiljer dem från vad som brukar förknippas med anvisningar. Till detta kommer att det alltsedan Postgirots uppkomst har varit klart uttalat att checklagens regler inte är tillämpliga på de dokument som förekommer i samband med girering via postgiro³¹ – och checkar är närmast urtypen för en anvisning.

2.2.6 *Modellen novation*

Det kan hända att borgenär och gäldenär kommer överens om att förändra rättsförhållandet mellan sig på ett så genomgripande sätt att det kan sägas att gäldenärens tidigare förpliktelser upphört och att nya kommit istället. Förhållandet att en ny fordran trätt i den tidigare ställe brukar kallas novation.³²

I vilken utsträckning kan girering karaktäriseras som novation? Torvund pekar på att resultatet vid girering är att betalningsmottagarens fordran mot betalaren ersätts med en nyetablerad fordran mot betalningsmottagarens bank och att "En oppgjørsform hvor en fordring gjøres opp mot en ny fordring, kalles gjerne novasjon"³³ men framhåller också omedelbart att det i de flesta gireringsfall inte etableras någon ny fordran utan att det endast sker en beloppsmässig förändring av en redan existerande fordran/skuld.³⁴ Det bör även framhållas att inte alla gireringstransaktioner är föranledda av att det föreligger en skuld som skall betalas. Det kan t.ex. vara fråga om en gåva istället.

Om man istället ser på de medverkande institutens situation, skulle novationsmodellen kunna vara av intresse främst vid "enbanksgirering". Betalaren skulle kunna sägas avstå från sin fordran mot banken i anledning av kontoförhållandet dem emellan i ut-

³⁰ Rodhe i Obligationsrätt § 12 vid not 17.

³¹ Se Postcheckskommitténs förslag till Kungl. Förordning angående postchecksrörelsen (§ 5, st. 3), Prop. 1922:152 s. 35 och Prop. 1924:209 s. 30.

³² Se t ex. Rodhe: Obligationsrätt § 56 vid not 24, Tiberg: Fordringsrätt, 7 u, s. 59.

³³ Torvund s. 150.

³⁴ Se Torvund s. 150 –151.

byte mot att banken tar på sig en skuld på motsvarande belopp till betalningsmottagaren. Vid "tvåbanksgirering" tar betalarens bank aldrig på sig något betalningsansvar mot **betalningsmottagaren** (men eventuellt mot **betalningsmottagarens bank**, se t.ex. modell I, II och III i Avd. III.; kapitel 2, avsnitt 2.2.2.4). Här gör sig samma invändning gällande – och det ännu starkare – som i fallet med betalningsmottagarens utbyte av fordringen mot betalaren emot fordringen mot sin bank. Inte nog med att den nytillkommande fordringen **inte är ny** (utan bara en beloppsmässig ökning av en redan existerande fordran) utan den upphörande fordringen **upphör inte** (utan minskar enbart i storlek)! För mig framstår det som direkt krystat att beteckna detta som novation. Dessutom är det inte alls nödvändigt att ta omvägen över novation för att kunna förklara (eller motivera) varför reglerna om bestående kvittnings- och invändningsrätt (27–29 §§ skuldebrevslagen) inte är tillämpliga vid girering (se om detta problem i Avd. I.; kapitel 2 avsnitt 2.2.3.3).

I mina ögon är det helt enkelt fråga om att betalningsmottagarens bank på betalarens banks uppdrag utför en tjänst – att ta på sig gäldenärsansvaret för ett visst belopp mot betalningsmottagaren – och att den skall få betalt för detta av betalarens bank. Detta sker genom debitering respektive kreditering av berörda bankers konton hos Riksbanken efter det att avräkning skett genom RIX-systemet. Betalarens bank skall i sin tur ha ersättning för denna belastning. Det är naturligtvis betalaren som skall stå för denna ersättning, eftersom det är betalarens uppdrag till sin bank som initierade denna banks uppdrag till betalningsmottagarens bank. Betalarens bank får betalt genom att debitera betalarens konto. Jag så att säga ändrar fokuseringen. Istället för löftet "Jag avstår från min fordran på dig, om du istället tar på dig en skuld till A" sätter jag ordern "Ta på dig den här skulden mot A. Du får inte betalt kontant, men skriv av det på din skuld till mig, precis som vi kommit överens om tidigare".

2.2.7 Mellanstick

Innan jag går vidare i analysen av girerings rättsliga natur, kan det vara på sin plats att summera vad som hitintills kommit fram.

Den enskilda gireringstransaktionen är inte följden av ett isolerat och självständigt uppdrag, utan den sker inom ramen för och

mot bakgrund av sedan tidigare existerande kontoavtal mellan betalaren och dennes bank respektive mellan betalningsmottagaren och dennes bank samt samarbetsavtal mellan bankerna.

Betalningsmedlet är inte sedlar och mynt eller sedan tidigare existerande fordringar utan **beloppsmässiga förändringar i redan existerande fordringsförhållanden** mellan betalningsmottagarna och de aktuella instituten.

Det förekommer ingen fysisk transport av betalningsmedel, inte heller överlåtelse av skuld eller fordran, utan enbart överföring av information som leder till att betalningsmottagaren erhåller en ovillkorlig beloppsmässig utökning av sin fordran enligt girokontoförhållandet med det kontohållande institutet. Det finns således inga pengar – varken i bemärkelsen sedlar och mynt eller bemärkelsen fordran på penninginstitut – som betalningsmottagarens bank kan ta emot på betalningsmottagarens vägnar (inte på sina egna vägnar heller, för den delen). Eftersom det inte förekommer någon överlåtelse av vare sig äganderätt till fysiska ting eller av annan rätt, finns det ingen speciell sakrättslig problematik.

De dokument som används vid girering är inte av den arten att de kan sägas utgöra (i vart fall typiska) anvisningar. Det är föga motiverat att beskriva girering som en novationsrättshandling.

Vad som återstår att ta ställning till är frågorna om **hur** och **när** den ovillkorliga beloppsförändringen av betalningsmottagarens kontofordran mot kontohållande institut etableras samt vilken *betydelse kreditering respektive debitering av bokföringskontot har* för svaret på dessa frågor.

2.2.8 När uppkommer betalningsmottagarens banks bundenhet mot betalningsmottagaren?

2.2.8.1 Inledning

Min analys av vad som krävs för att en penningborgenär skall ha fått betalt vid girering har så här långt nått fram till att borgenären skall ha erhållit en ovillkorlig beloppsmässig utökning av sin fordran (alternativt en minskning av sin skuld) enligt girokontoförhållandet med det kontohållande institutet (se Avd. III; kapitel 2, avsnitt 2.2.7). I "att ha erhållit" ligger att betalningsmottagaren skall ha såväl rättslig som faktisk möjlighet att disponera

över fordringen inklusive "utökningsdelen" (se Avd. II:, kapitel 3, avsnitt 3.2). Rätt att disponera beloppet föreligger i samma ögonblick som kontohållaren blivit ovillkorligt bunden mot kontoinnehavaren. Men detta är däremot inte tillräckligt för att betalningsmottagaren också rent faktiskt skall kunna disponera beloppet. Härför krävs mera än att banken *är skyldig* att ställa beloppet till betalningsmottagarens disposition – den måste också ha gjort det! Det innebär att jag också behöver undersöka vad som krävs för att beloppet ska ha blivit ställt till kontohavarens disposition, något som görs i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.9. I det sammanhanget tar jag även upp frågan om det dessutom krävs att kontohavaren *känner till* att beloppet har ställts till hans disposition.

2.2.8.2 Är girering ett tredjemansavtal?

Avtalsrätten vilar bl.a. på principen om avtalets subjektiva begränsning, d.v.s. att ett avtal berättigar och förpliktar endast de som ingått avtalet. Detta utesluter inte möjligheten av att ett avtal kan vara sådant att någon som ej är part ändå kan få en självständig rätt till det som avtalet går ut på. Ett sådant avtal brukar kallas tredjemansavtal. Med självständig rätt menas att den till vars förmån avtalet är ingånget (d.v.s. tredje mannen) själv kan utkräva den prestation avtalet går ut på hos den prestationsskyldige, istället för att tvingas lita till att den prestationsskyldiges avtalspart tar på sig det besväret. En sådan självständig rätt kan uppkomma direkt på grund av lag – som exempel kan nämnas försäkringavtalslagens regler om förmånstagareförordnande.³⁵ Frågan är vad som i ej lagreglerade fall krävs av ett avtal för att det skall anses ge tredjemannen en självständig rätt. "Enligt rättspraxis (lagtext saknas) krävs att parterna *avsett* (= avtalat) att tredje man skall ha en *självständig rätt* enligt avtalet".³⁶ Parterna kan t.ex. ha avtalat att prestationsskyldigheten skall vara oåterkallelig, som exempel kan nämnas en oåterkallelig remburs.

Girering via postgiro respektive "enbanksgirering" låter sig ganska träffande beskrivas som ett avtal mellan två parter – betalaren och Postgirot/banken – till förmån för en tredje person;

³⁵ FAL 102 –110 §§.

³⁶ Axel Adlercreutz: Avtalsrätt II, 3 uppl, Lund 1991, s. 29.

betalningsmottagaren, eftersom Postgirot/banken tar på sig en betalningsskyldighet mot denne.

Vid "tvåbanksgirering" stöter vi på problemet att betalaren inte är i direktkontakt med betalningsmottagarens bank. Detta kan man naturligtvis lösa genom att anta att *betalarens bank uppträder som fullmäktig för betalaren*, när den uppdrar åt betalningsmottagarens bank att ikläda sig gäldenärsansvaret mot betalningsmottagaren. Den lösningen går dock inte väl ihop med det faktum att betalningsmottagaren erhåller en fordran mot *betalarens bank*, inte mot betalaren själv. Man kan komma runt också det problemet genom att låta betalarens bank överta betalarens betalningsskyldighet (således ett gäldenärsbyte) i utbyte mot rätten att belasta betalarens konto, se modell II i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.2.4. Ett annat sätt att se på saken vid "tvåbanksgirering" är att *betalarens bank istället är fullmäktig för betalningsmottagarens bank* och att betalaren således avtalar med "rätt" bank. Men fortfarande står vi inför problemet att betalningsmottagarens bank de facto får en fordran mot betalarens bank och inte mot betalaren själv. Vi tvingas då åter ta till lösningen att betalarens bank övertar betalarens betalningsskyldighet, se modell III i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.2.4.

Av skäl som framgått ovan i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.3.3 anser jag att fullmakt bör undvikas som förklaringsmodell för girering. I det här fallet går det utmärkt att göra så. Om man utgår från förhållandet att betalningsmottagarens bank får en fordran mot betalarens bank och inte mot betalaren, ligger det nära till hands att förklara detta med att *betalarens bank faktiskt handlar i eget namn*, när den uppdrar åt betalningsmottagarens bank att ta på sig gäldenärsförpliktelser mot betalningsmottagaren! Varför skulle betalarens bank göra detta? Därför att den fått i uppdrag av betalaren att se till att betalningsmottagaren erhåller en ökning av sin fordran mot sin bank. Enklaste sättet för betalarens bank att förmå betalningsmottagarens bank att ta på sig ett sådant gäldenärsansvar är naturligtvis att tillförsäkra betalningsmottagarens bank ersättningsrätt mot *banken* – inte mot betalaren! Det är dessutom alldeles riskfritt för betalarens bank att göra detta, eftersom den har försäkrat sig om rätt att i gengäld belasta betalarens konto – över vilket banken själv har kontroll.

Därmed är jag framme vid konstaterandet att girering – oav-

sett typ – passar väl samman med rättsfiguren tredjemansavtal. Men hur förhåller det sig de facto? Finns det belägg för att betalningsmottagaren enligt svensk rätt har en självständig rätt gentemot sin bank/Postgirot, **innan** banken/Postgirot fullgjort sitt åtagande enligt avtalet med betalaren respektive betalarens bank, d.v.s. innan den via en accept eller annat avtalsgrundande handlande *med betalningsmottagaren* som adressat *har bundit sig mot denne?*

Jag har i ett tidigare (opublicerat) arbete – Postgirots betalningsförmedling och juridiken, från augusti 1994 – hävdad att förhållandet att betalaren, om inte annat uttryckligen avtalats, har rätt att återkalla uppdraget till betalningsmottagarens bank ända intill dess att denna bank bundit sig mot betalningsmottagaren,³⁷ talade emot tanken att girering skulle vara tredjemansavtal. Numera anser jag detta vara en förhastad slutsats. Kravet att tredje man skall ha erhållit en självständig rätt innefattar inte ett krav på att parterna skall vara förhindrade att ändra eller upphäva avtalet.³⁸ Lagstiftning som berör frågan finns ej och föreslås ej heller i det förslag till lag om betaltjänster som lagts fram av betaltjänstutredningen (SOU 1995:69). Däremot är det klart vad som gäller vid åtminstone en annan typ av betalningsförmedling. Den betalningsmottagare som erhållit en check utställd av eller överlåten av betalaren har **inte** därigenom fått någon självständig rätt mot trassatbanken. Denna kan – av vilket skäl som helst – vägra att lösa in checken utan att därför begå avtalsbrott mot betalningsmottagaren, d.v.s. checkinnehavaren. En annan sak är att en vägran utan laga skäl innebär att banken brutit mot avtalet (kontoavtalet) med betalaren! Det är endast genom att bekräfta en check som trassatbanken blir bunden mot checkinnehavaren.³⁹ I brist på lagreglering blir parternas avtal avgörande. Jag har inte kunnat finna att frågan tas upp till uttrycklig behandling i de vanligen använda (giro)kontoavtalen, och det är helt klart att de dokument etc som kommer till användning vid den enskilda gireringen inte har något som helst att säga i saken. Under sådana förhållanden finner jag det svårt att motivera ett avsteg från

³⁷ Angående betalarens återkallelserätt, se Avd. III., kapitel 2, avsnitt 2.2.12.3.

³⁸ Se t.ex. Axel Adlercreutz, *Avtalsrätt* 1, 9 u 1989, Lund, s. 133.

³⁹ Se 25 § Checklag (1932:131), Knut Rodhe: *Checkrätt*, 3 u 1991, s. 33 och 35, Jonny Herre & Gunnar Karnell: *Check- och växelrätt*, Stockholm 1992, s. 11.

huvudregeln att ett avtal endast berättigar och förpliktigar parterna.⁴⁰

Torvund utgår ifrån att girering är ett tredjemansavtal.⁴¹ Han förefaller inte grunda detta på resultatet av någon egentlig analys av förekommande kontovillkor etc, utan säger endast att "Mottageren vil ha en avtale med sin bank, som åpner for at andre kan inngå avtaler med banken, som etablerer fordringer till fordel for mottageren. Når banken blir ansvarlig overfor mottager, vil dette skje i henhold til avtale med betaleren".⁴² Däremot hänvisar han till att tredjemansavtalet är en modell som UNICITRAL har byggt på i sin modellag för internationella betalningar som antogs i maj 1992.⁴³ Denna modellag kommer sannolikt "att utgöra en grund för fortsatta överväganden inom EG angående gemenskapslagstiftning på området. En eventuell reglering av betalningsförmedling kommer dock sannolikt inte att omfatta endast gränsöverskridande betalningar (som modellagen) utan alla betalningar inom gemenskapen, således även inhemska transaktioner".⁴⁴ De som utrett förslaget till lag om betaltjänster har bl.a. beaktat det förslag till direktiv om gränsöverskridande betalningar som kommissionen numera föreslagit,⁴⁵ men som jag nämnt ovan inkluderar det svenska utredningsförslaget inga regler av den art som här är av intresse.

2.2.8.3 *Har frågan om huruvida girering är eller inte är ett tredjemansavtal någon praktisk betydelse?*

Om girering är ett tredjemansavtal blir betalningsmottagaren berättigad gentemot sin bank redan i och med att denna bank *accepterar uppdraget* från betalaren ("enbanksgirering") respektive betalarens bank ("tvåbanksgirering") att ta på sig gäldenärsansvaret för ett visst belopp. Är det inte fråga om tredjemansavtal uppkommer denna bundenhet först när betalningsmottagaren *accep-*

⁴⁰ Se även Dons Sitre a.a. s. 21 och Ds 1993:56 s. 20.

⁴¹ Se Torvund s. 162, 215 och 216.

⁴² Torvund s. 164.

⁴³ Se Torvund s. 216 där han också hänvisar till UCC §§ 4A – 406 (a).

⁴⁴ Ds 1993:56 s. 19–20.

⁴⁵ Se SOU 1995:69 avsnitt 3.2, särskilt s. 164.

terat *det utökade gäldenärsansvaret* – en accept som har betalningsmottagaren som adressat. Har denna skillnad någon betydelse? Låt oss pröva med några frågor som är av intresse vid betalningsrättshandlingar.

En sådan fråga är "när har borgenären fått betalt" (infrielse tidpunkten)? För att sådan betalning skall föreligga är det inte tillräckligt att borgenären fått en (utökad) fordringsrätt mot sin bank. Denna rätt måste också vara ovillkorlig, och *banken skall ha ställt beloppet till betalningsmottagarens disposition*. Av det senare villkoret följer att konstruktionen tredjemansavtal *inte* får någon betydelse för svaret på frågan "när har borgenären fått betalt?".

En annan fråga är "när har gäldenären betalat med befriande verkan?". Här skulle man kunna argumentera för att gäldenärens betalningsansvar bör upphöra i och med att borgenären fått *rätt att utkräva beloppet av sin bank*, d.v.s. att befrielsepunkten nås före det att infrielsepunkten nås. Innebörden härav är att betalningsmottagaren får bära ansvaret för att den egna banken av någon orsak inte ställer beloppet till betalningsmottagarens disposition. Ett sådant ansvar ter sig inte orimligt, när betalningsmottagaren själv har blivit berättigad mot banken (via tredjemansavtal) och således kan ställa sin bank till svars för avtalsbrott. Saknar betalningsmottagaren denna rätt, skulle ansvarsbefrielse för gäldenären skapa en klar obalans mellan rättigheter och skyldigheter.⁴⁶

En tredje fråga är "när har gäldenären betalat med den verkan att dröjsmål med betalningen inte föreligger". De skäl som ovan anförts som motiv för att låta befrielse tidpunkten sammanfalla med den tidpunkt då betalningsmottagarens bank blir bunden mot betalningsmottagaren – istället för att sammanfalla med infrielse tidpunkten, d.v.s. den tidpunkt då banken dessutom ställt beloppet till mottagarens disposition – kan naturligtvis även anföras som motiv för att betalningsmottagaren bör bära ansvaret för att den egna banken fördröjer betalningens infriande genom att inte genast ställa beloppet till mottagarens disposition. Konstruktionen tredjemansavtal kan således ha betydelse för vilket moment i betalningstransaktionen, som bör utgöra befrielse tidpunkt och/eller dröjsmålstidpunkt.

⁴⁶ Jfr Avd. I., kapitel 4, avsnitt 4.3.2 och avsnitt 5.3.

En fjärde intressant fråga är "hur länge kan betalaren återkalla betalningen", d.v.s. hejda genomförandet av betalningstransaktionen. Som framgått av Avd. I; kapitel 5, avsnitt 5.2 kan betalaren inte hejda slutförandet av transaktionen, sedan betalningsmottagarens bank blivit bunden mot betalningsmottagaren (försåvitt inte bankens åtagande villkorats av att betalaren inte återkallar uppdraget!). Detta medför att återkallelserätten upphör tidigare, ifall girering utgör tredjemansavtal än om det inte är fråga om ett sådant avtal.

2.2.8.4 Är girering ett två-, tre- eller flerpartsavtal?

Analysen av gireringens rättsliga natur har med stor tydlighet visat att den klassiska modellen med bundenhet för enbart två parter i allmänhet upplevs som alltför trång för att göra rättvisa åt de faktiska förhållandena vid girering. I stort sett alla de av "det hävdbunda rättssystemet . . . redan godtagna instrument(en)"⁴⁷ för att nå en utvidgning har varit uppe till behandling. Fullmakt från än den ene än den andre av aktörerna, anvisning, cession och tredjemansavtal – alla har de prövats, men endast tredjemansavtalet har befunnits vara till någon hjälp. De övriga leder till "omvägar och krångligheter".⁴⁸ Grönfors pläderar för att det är dags för rättsordningen att acceptera en ny "ekonomisk(a) och juridisk(a) konfiguration(er): ett avtalsförhållande med tre inblandade parter".⁴⁹ Han anför transportavtalet som ett exempel på en avtals-typ för vilken konstruktionen trepartsavtal passar synnerligen väl. "Rättigheter och skyldigheter mellan de tre inbördes och i förhållande till 'omvärlden' är sammanvävda med varandra till ett helhetsmönster. Ingen del därav kan uteslutas utan att man riskerar att rubba mönstret i övrigt . . . De olika funktioner, som tillsammans utgör transportavtalet, sträcker sig också över hela treparts-konfigurationen, från avsändningsorten till mottagningsorten".⁵⁰ Fördelen med trepartsavtalet är att det tillåter att ansvaret för att dessa funktioner fullgörs kan fördelas på ett ändamålsenligt sätt mellan de tre parterna och "roteras mellan dem" allt efter be-

47 Kurt Grönfors: *Avtalsgrundande rättsfakta*, Göteborg 1993, s. 90.

48 Grönfors: *Avtalsgrundande rättsfakta*, s. 93.

49 Grönfors a.a. s. 93.

50 Grönfors a.a. s. 94.

hov inom ramen för ett enda avtal istället för ett komplicerat samspel mellan flera avtal eller mellan regler för såväl inom- som utomobligatoriskt ansvar.

Är trepartsavtalet en lämplig konstruktion även för girering? Jag anser inte det. Jag föreställer mig att det centrala i transportavtalet – det som sammanlänkar de tre parterna (avsändare, transportör och mottagare) just är föremålet för transporten, d.v.s. det fysiska föremålet. Detta ger upphov till funktioner som förfoganderätten till godset under transporten, risken för godset under transporten och vårdansvaret för godset under transporten. Några motsvarigheter till dessa funktioner finns ej vid girering. Det sker ju ingen överföring av något som kan förfogas över, bli skadat eller vårdat. Till detta kommer att det mycket ofta är *fler* än tre parter inblandade. Om sådana situationer skriver Grönfors: "Ökas antalet avtalspersoner till fyra eller fler blir organiserandet av rättigheter och skyldigheter inbördes närmast ett oöverstigligt problem".⁵¹ Hans slutsats – som jag till fullo instämmer i – är att "Helheten blir istället bättre beskrivbar som ett *mönster, uppbyggt av ett flertal olika avtal som sinsemellan samspelar med varandra*".⁵² Vid girering involverar detta avtalsmönster två olika kontoavtal, två avtal om anslutning till girosystemet (vid postgiro är kontoavtalet och anslutningsavtalet ett enda avtal), samarbetsavtal mellan de medverkande instituten och slutligen det enskilda gireringsuppdraget.

2.2.8.5 *Hur sluts avtalet mellan betalningsmottagarens bank och betalningsmottagaren?*

Efter att i tur och ordning ha förkastat såväl avtalsslut via fullmäktig som bundenhet på grund av tredjemansavtal återstår för mig endast direkt avtal mellan betalningsmottagarens bank och betalningsmottagaren själv! Hur kommer detta avtalsslut till stånd? Av beskrivningarna av hur girering går till framgår det, att det inte utväxlas några regelrätta anbud och accepter mellan betalningsmottagarens bank och betalningsmottagaren. Rent faktiskt händer ingenting annat än att banken matar in information

⁵¹ Grönfors a.a. s. 96.

⁵² Grönfors a.a. s. 96.

om fordringsökningen i sitt datasystem, systemet skapar en bokföringspost som antingen genast föranleder en debitering/kreditering eller lagras i avvaktan på en slutlig bokföringsåtgärd som utförs på kvällen. Under tiden framställs någon form av under rättelse till betalningsmottagaren om vad som gottskrivits kontot (kontoutdrag, avi etc) – i bankgirosystemet görs detta av BGC såsom bankens underentreprenör. Denna informationen når inte kontohavaren förrän tidigast dagen efter dagen för bokföringsåtgärden – i många fall flera dagar senare, beroende på vilken servicegrad som avtalats i konto-/giroanslutningsavtalet. Ingenting av detta kan sägas vara ett anbud (en utgiven viljeförklaring) med betalningsmottagaren som adressat – så var finns anbudet? Betalningsmottagaren å sin sida företar sig över huvud taget ingenting – så var finns accepten?

Först och främst vill jag framhålla att den enskilda gireringen alltid företas mot bakgrund av sedan tidigare ingångna kontoavtal, anslutningsavtal och samarbetsavtal. Parternas agerande måste alltid ses mot den fonden; man skulle kunna säga att dessa avtal är en mycket viktig del av gireringstransaktionens rättsliga kontext. Sålunda skulle man kunna hävda att betalningsmottagaren, genom att ingå girokonto-/anslutningsavtalet med sin bank, har lämnat *ett stående anbud till banken att få låna in eller en stående accept till banken om att låna ut till den*. Ingetdera synsättet förefaller mig rättvisande. De skymmer det faktum att **girering primärt är en betalningsförmedlingstjänst** och inte en länetransaktion. Till detta kommer att det i så fall krävs en accept respektive ett anbud från banken till betalningsmottagaren – och det finns som ovan framhållits ingenting som skulle kunna utgöra en *utgiven* viljeförklaring. Möjligtvis kan man säga att utsändandet av kontoutdrag etc utgör en genom realhandlande avgiven viljeförklaring.

Jag måste konstatera att den klassiska avtalsmekanismen inte går väl samman med hur girering faktiskt går till. Samtidigt gäller att girering är ett typiskt s.k. massavtal – d.v.s. ett schablonmässigt avtal av en typ "som ingås i stor mängd i det dagliga livet och som ständigt upprepas".⁵³ För sådana behövs det juridiska tekniker som gör det möjligt att snabbt och enkelt kunna avgöra om

⁵³ Grönfors a.a. s. 47.

och när ett bindande avtal har slutits.⁵⁴ Grönfors menar att man i sådana fall bör "låta den objektivt iakttagbara branschupplägningen av rutinerna bli utgångspunkten för avtalsmekanismen".⁵⁵ Parts faktiska handlande ges då avtalsgrundande verkningar eller annorlunda uttryckt "Vissa yttre omständigheter i kombination med varandra fungerar därmed som direkt avtalsgrundande rättsfakta".⁵⁶ Vilka omständigheter som skall föreligga "får avgöras under hänsynstagande till hela den föreliggande typsituationen".⁵⁷ Därvid bör gälla att det skall vara omständigheter som "typiskt sett" ger uttryck för "en vilja till partsbundenhet" – "det objektivt uppfattbara och typiska partsagerandet".⁵⁸

För egen del hyser jag stark sympati för tanken att, i fråga om betalningsmottagarens banks bundenhet mot betalningsmottagaren, överge avtalsbindningsmodellen med anbud och accept till förmån för modellen direkt avtalsgrundande rättsfakta. Därvid utgör kontoavtalet/anslutningsavtalet den rättsliga kontext, som förlänar bankens handlande kvalitén av rättsgrundande handling. Därmed återstår att ta närmare ställning till vad i bankens handlande som uppfyller kraven på att vara ett objektivt uppfattbart och typiskt partsagerande. Enligt min mening är det utan tvekan bankens åtgärd att kreditera betalningsmottagarens konto – d.v.s. bokföringsåtgärden – som i normalfallet bäst lever upp till de ställda kraven.

Bokföringsåtgärden är ett mycket tydligt uttryck för att banken beslutat sig för att ta på sig gäldenärsansvaret. Att det beslutet normalt inte fattas av en människa, utan är resultatet av en datamaskinell behandling av inkommande uppdrag, är inte någon hållbar invändning. Det är de i dataprogrammen inlagda parametrarna, som avgör huruvida ett visst uppdrag skall leda till kreditering av ett visst konto. Dessa program har skapats av människor på uppdrag av banken, och "datorns beslut" sker efter de kriterier som banken bestämt. Det är ingen principiell skillnad mellan detta beslutsfattande och det som görs av bankanställda med ledning av givna instruktioner. I takt med att institutens data-

⁵⁴ Jfr Grönfors a.a. s. 51.

⁵⁵ Grönfors a.a. s. 52.

⁵⁶ Grönfors a.a. s. 55.

⁵⁷ Grönfors a.a. s. 56.

⁵⁸ Grönfors a.a. s. 62 och 63.

system utvecklas, förkortas tiden mellan den tidpunkt, då data-systemet givit klartecken för att ett visst belopp skall krediteras ett visst konto, och den tidpunkt då krediteringen verkligen sker. Detta betyder att bokföringstidpunkten allt oftare i det allra närmaste är identisk med beslutstidpunkten. Bokföringsåtgärder är ett objektivt uppfattbart partsbeteende som det dessutom är lätt att föra bevisning om (se dock Avd. II:, kapitel 4, avsnitt 4.2). Detta är något som Högsta domstolen framhållit som skäl för att anknyta betalningstidpunkten till bokföringstidpunkten (NJA 1982 s. 366), se Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.13.1. **Min slutsats blir således** att betalningsmottagarens bank normalt blir bunden mot betalningsmottagaren i och med att bokföringskontot krediteras.

2.2.9 *När har fordringsökningen ställts till betalningsmottagarens disposition?*

Förhållandet att betalningsmottagarens bank, genom att kreditera bokföringskontot, blivit bunden mot betalningsmottagaren är – som förut påpekats – inte tillräckligt för att fordringen skall ha blivit infriad. Härför krävs att det belopp, varmed fordringen ökats, också kan **disponeras** av kontohavaren. Normalt blir beloppet disponibelt just i och med bokföringsåtgärden. Från och med det ögonblicket kan beloppet användas till täckning av de betalningsuppdrag som betalningsmottagaren beordrar. Detta är en ytterligare fördel med att anknyta också själva avtalsmekanismen till bokföringsåtgärden. Därigenom blir banken bunden *och* beloppet disponibelt för betalningsmottagaren i samma ögonblick, vilket medför att infrielsestidpunkten kommer att sammanfalla med bokföringstidpunkten. Detta står i sin tur i överensstämmelse med såväl rättspraxis, UNICITRAL:s modell-lag som EU-kommissionens förslag till direktiv om gränsöverskridande betalningar.

I detta sammanhang vill jag också kort ta upp frågan om huruvida det verkligen räcker med att beloppet har ställts till mottagarens disposition. Måste inte betalningsmottagaren också ha *fått kännedom* om att beloppet har ställts till hans disposition för att kravet på att betalningsmottagaren skall ha erhållit faktisk möjlighet att disponera beloppet skall vara uppfyllt?

Först kan konstateras att – oavsett hur svaret på den ovan

ställda frågan blir – Högsta domstolen (i NJA 1982 s. 366 och 1988 s. 312) har förkastat idén att betalningsmottagaren inte skulle anses ha fått betalt förrän han erhållit ett krediteringsbesked. Härtill vill jag foga att det inte finns något principiellt skäl att kräva att betalningsmottagaren skall ha fått kännedom om krediteringen och därmed om möjligheten att disponera beloppet. Något motsvarande krav upprätthålls inte vid betalning med sedlar och mynt. Vad som krävs är att kontanterna har kommit i betalningsmottagarens besittning – inte också att han vet om det! Om kontanterna t.ex. lagts i ett kuvert, som nu finns i betalningsmottagarens postlåda, så lär betalningsmottagarens bristande kännedom om detta inte förhindra att han anses ha fått betalt.

2.2.10 Fall där bokföringsåtgärden inte är avgörande för när betalningsmottagarens bank blir bunden mot betalningsmottagaren

Det är trots allt av vikt att minnas att bokföringsåtgärden i sig inte är annat än just bokföring – d.v.s. en återspeglning av redan inträffade förändringar i skuldförhållanden etc. I de fall där det finns något tidigare och för betalningsmottagaren iakttagbart moment i gireringstransaktionen som ger klart uttryck för att betalningsmottagarens bank accepterar gäldenärsansvaret, är det givetvis detta tidigare moment som är avgörande. Det kan t.ex. förekomma att banken aviserar betalningsmottagaren före det att kreditering skett.⁵⁹ Det kan också vara så att det framgår för betalningsmottagaren att en kreditering endast är villkorlig, t.ex. i avvaktan på att banken erhållit täckning för sin fordran mot den som lämnat uppdraget till banken. I ett sådant fall blir banken inte bunden av krediteringen. Bokföringstidpunkten är att betrakta som en **presumerad infrielse tidpunkt**. Den som hävdar att någon annan åtgärd utgör det för banken bindande momentet har att föra bevisning härom.

⁵⁹ Jfr Torvund s. 218 vid not 28 och Dons Sitre s. 43.

2.2.11 *Hur förklaras förändringen av saldot i kontoförhållandet mellan betalaren och dennes bank?*

2.2.11.1 *Betalning för beordrat uppdrag*

Den modell jag förespråkar bygger på att girering innebär överföring av enbart information och inte av något annat. Förhållandet att gireringen medför att saldot på betalningsmottagarens konto ökar, ger således ingen automatisk förklaring till varför saldot på betalarens konto minskar. Vilken är då förklaringen?

Betalaren har lämnat ett uppdrag till sin bank. Beroende på om det är en "enbanksgirering" eller en "tvåbanksgirering" innebär uppdraget att banken skall ikläda sig gäldenärsansvar för ett visst belopp gentemot betalningsmottagaren respektive se till att betalningsmottagarens bank gör detta. I det senare fallet lämnar betalarens bank i eget namn ett uppdrag med detta innehåll till betalningsmottagarens bank, i enlighet med det mellan bankerna ingångna samarbetsavtalet. Betalarens bank får härigenom en skuld till betalningsmottagarens bank – en skuld som avvecklas via RIX-systemet. Betalarens bank skall naturligtvis ha betalt för de kostnader den har i anledning av uppdraget. Den omedelbara kostnaden utgörs av betalningsansvaret mot betalningsmottagaren i anledning av av krediteringen av dennes konto respektive av betalningsansvaret mot betalningsmottagarens bank. Ersättning härför får betalarens bank genom att debitera betalarens konto. Därutöver har banken naturligtvis kostnader för personal, datautrustning, systemutveckling etc. Dessa kostnader täcks dels av ränteinkomsterna från utlåningen av de medel som banken lånat in från girokontoinnehavarna (tillgodohavandena på girokontona), dels av eventuella avgifter.

2.2.11.2 *Hur sluts uppdragsavtalet mellan betalaren och dennes bank?*

Det är inte bara avtalsslutet mellan betalningsmottagarens bank och betalningsmottagaren som bjuder motstånd mot att låta sig fångas in med hjälp av den klassiska avtalsrättens redskap. Det samma gäller – om än inte i samma grad – för avtalsslutet mellan

betalaren och dennes bank. Det är visserligen inte svårt att finna en typisk utgiven viljeförklaring från betalarens sida, nämligen betalningsordern. Denna har betalarens bank som adressat. Något motsvarande går däremot inte att peka ut på bankens sida. Denna avger inte svar på betalningsordern på annat sätt än genom att verkställa uppdraget. Först om banken inte kan/inte önskar utföra uppdraget, får betalaren ett uttryckligt svar från banken.

Åter är det väsentligt att påminna om att det enskilda gireringsuppdraget inte är en solitär avtalsrelation, utan att det står i nära förbindelse med det bakomliggande girokontoavtalet/anslutningsavtalet. Enligt detta avtal har banken förbundit sig att utföra de gireringsuppdrag som kontohavaren kan komma att beordra, så länge som uppdragen står i överensstämmelse med de i kontoavtalet angivna villkoren.⁶⁰ Betalningsorderna utgör således s.k. *påbud*, varför någon accept inte krävs för att avtalsslut skall uppkomma. I stället måste banken meddela betalaren, om banken inte vill bli bunden. Detta innebär att ett bindande avtal mellan betalaren och dennes bank uppkommer i och med att banken inte avvisat betalningsordern inom den tid som är avtalad eller – i brist på avtal härom – får anses skälig.⁶¹ Utebliven reklamation får dock antas ej leda till avtalsbundenhet, försåvitt orsaken till att banken inte vill utföra uppdraget är att det saknas täckning på betalarens konto för bankens kostnader för att utföra uppdraget.⁶²

När det är fråga om en "tvåbanksgirering", lämnar betalarens bank i sin tur ett uppdrag till betalningsmottagarens bank. Detta avtal kommer till stånd på samma sätt som avtalet mellan betalaren och dennes bank. I detta fall är det samarbetsavtalet bankerna emellan som ger betalningsordern dess påbudscharaktär.

2.2.12 Girerings rättsliga natur – mina slutsatser

2.2.12.1 Girering – en egen uppdragstyp

Min slutsats är att **girering är en särskild uppdragstyp**, vilken kan beskrivas på följande sätt.

⁶⁰ Se t.ex. Arnesdotter: Postgirots betalningsförmedling och juridiken, s. 43 och Ds 1993:56, s. 149.

⁶¹ Jfr Torvund a.a. s. 284.

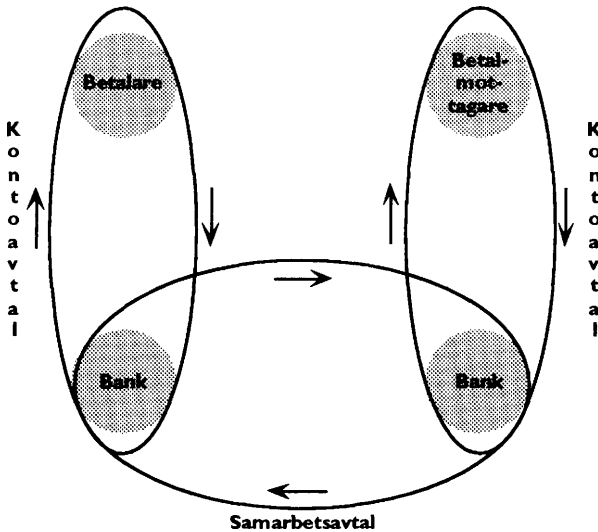
Girering är ett uppdrag, från en kontohavare (betalaren) till kontohållaren, att kontohållaren skall föranstalta om att en tredje person (betalningsmottagaren) erhåller en med angivet belopp ökad fordran (alternativt minskad skuld) inom ramen för ett visst kontoförhållande mellan betalningsmottagaren och dennes kontohållare.

Har betalare och betalningsmottagare samma kontohållare, innebär uppdraget att kontohållaren själv skall ta på sig gäldenärsansvaret gentemot betalningsmottagaren, med rätt och skyldighet för kontohållaren, att som kompensation för denna skuldökning, minska sin skuld till betalaren i anledning av kontoförhållandet till denne. Har betalare och betalningsmottagare **inte** samma kontohållare, innebär uppdraget att betalarens kontohållare skall tillse att betalningsmottagarens kontohållare tar på sig gäldenärsansvaret. Därvid handlar betalarens kontohållare i eget namn och blir själv betalningsansvarig gentemot betalningsmottagarens kontohållare för den skuldökning den senare ådrar sig. Betalarens kontohållare har härvid rätt och skyldighet att kompensera sig för denna skuldökning gentemot betalningsmottagarens kontohållare, genom att minska sin skuld till betalaren i anledning av kontoförhållandet till denne.

Minskningen av saldot på betalarens konto utgör betalningen till betalarens kontohållare för den tjänst denne utför. Ökningen av saldot på betalningsmottagarens konto är en följd av att betalningsmottagarens kontohållare iklätt sig ett *nytt* gäldenärsansvar. Det är inte fråga om övertagande av betalarens skuld till betalningsmottagaren (gäldenärsbyte) eller att betalaren överlätit en fordran mot sin kontohållare till betalningsmottagaren (borge-närsbyte). Vad som förmedlas/överförs är inte betalningsmedel utan information, vilken tillsammans med det av informationen föranledda faktiska handlandet från de förmedlande institutens sida är rättsskapande.

Denna modell innebär att girering kan beskrivas som tre individuella avtalsförhållanden, vilka griper in i varandra och tillsammans skapar ett system som gör det möjligt att betalningsförpliktelser härrörande från ett fjärde avtalsförhållande kan uppfyllas, d.v.s. att en betalningsrättshandling företas.

Girering

De juridiska problem som uppkommer mellan parterna i de tre avtalen får lösas med stöd av innehållet i det aktuella avtalet och allmänna avtalsrättsliga regler. Problem rörande betalningsrätts-handlingen måste i ett första steg så att säga "lokaliseras" till något av de tre avtalens sfär. Detta sker genom att problemet lokaliseras till det moment i det rent faktiska genomförandet av betalningstransaktionen som givit upphov till problemet. Detta moment ingår i sin tur som en förpliktelse etc i något av de tre avtalen. Problemet får sedan lösas med stöd av innehållet i det avtalet eller de rättsregler som är tillämpliga på avtalsförhållan-det ifråga.

Utmärkande drag för denna beskrivning av girering är att de agerande parterna alla uppfattas som handlande för egen räkning och inom ramen för sedan tidigare etablerade avtalsförhållanden samt att dessa avtal utgör en sammanhängande kedja på så sätt att av de två som utgör parter i den första avtalslänken, ingår den ene som part i nästa länk varvid dennes motpart i sin tur också är part i den tredje länken osv. Detta synsätt är alls inte unikt, utan återfinns t.ex. i Article 4A i Uniform Commercial Code – "the first truly comprehensive law governing 'funds transfers'" och UNICITRAL Model Law on International Credit Transfers.⁶³

⁶³ Se t.ex. *Payment Systems of the World*, edited by Robert C. Effros, Oceana Publications Inc., 1994. Citatet är hämtat från detta verk, s. 3.

2.2.12.2 Infrielsepunkten, befrielsepunkten och dröjsmålspunkten

Borgenären har fått sin fordran infriad i det ögonblick då han **dels** erhållit en ovillkorlig och sakrättsligt skyddad fordran genotemot kontohållaren, **dels** kan disponera denna fordran. Vid girering uppfylls dessa villkor normalt i och med att betalningsmottagarens konto krediteras, varför detta moment utgör den presumerade infrielsepunkten. Härvid avser jag den bokföringsåtgärd varigenom beloppet görs tillgängligt för betalningsmottagaren, åtminstone i så motto att han kan använda detsamma för täckning av egna betalningsuppdrag till kontohållaren, oavsett om denna bokföringsåtgärd utgör den officiella reskontranoteringen eller endast är ett "förstadium" till en sådan.

Den som gör gällande att kontohållarens bundenhet uppstod – och/eller att beloppet ställdes till betalningsmottagarens disposition – redan före eller först efter denna presumerade infrielsepunkt, har att bevisa det riktiga i sitt påstående. Sådan bevisning kan avse att kontohållaren redan före krediteringsögonblicket aviserade betalningsmottagaren om betalningen och därvid inte klargjorde att beloppet dock ej stod till mottagarens disposition förrän bokföring hunnit ske. En annan möjlighet är, att det är mellan kontohållare och kontohavare avtalat, att kreditering är att betrakta som preliminär under viss tid, något som är vanligt för t.ex. löneutbetalningar.

Befrielsepunkten och dröjsmålspunkten sammanfaller som huvudregel med infrielsepunkten. Således bär betalaren allt ansvar för betalningstransaktionens förlopp intill dess att betalningsmottagarens konto krediterats, försåvitt inte den aktuella störningen vållats av borgenären. Eftersom de agerande penninginstituten, enligt vad min analys lett fram till, handlar för egen räkning och ej som företrädare för betalare eller betalningsmottagare, skall borgenärens kontohållande instituts vållande inte tillräknas borgenären som dennes vållande. Enligt min uppfattning bör betalarens ansvar inte heller påverkas av att borgenären varit initiativtagare till valet av girering som betalningssätt. Observeras bör att särskilda regler gäller ifråga om betalning av hyra, bostadsrättsavgifter, försäkringspremier och ett flertal olika skatter liksom att gäldenärens strikta ansvar i vissa fall lindras, se härom Avd. I:, kapitel 4, avsnitt 4.3.2 och 4.3.3.

2.2.12.3 Återkallelse av gireringsuppdrag

Som framgått av Avd. I:, kapitel 5, avsnitt 5.2 är återkallelse av gireringsuppdrag utesluten efter det att transaktionen nått fram till sin "point of no return", d.v.s. det moment varigenom betalningsmottagaren erhållit en ovillkorlig och sakrättsligt skyddad fordringsrätt gentemot sin kontohållare. Detta moment är normalt krediteringen av betalningsmottagarens konto.

Om man menar att girering är ett tredjemansavtal, förskjuts dock "the point of no return" till det moment, varigenom betalningsmottagarens bank blir bunden i förhållande till sin uppdragsgivare, d.v.s. betalaren vid "enbanks-girering" respektive betalarens bank vid "tvåbanksgirering".

I Avd. I:, kapitel 5, avsnitt 5.3 ställdes frågan, huruvida återkallelserätten vid betalningsuppdrag upphörde, redan innan transaktionen nått sin "point of no return". Eftersom min ståndpunkt är att betalningsmottagarens bank inte agerar som företrädare för denne utan för egen räkning, finns det ej utrymme för argumentet, att banken inte har rätt att åsidosätta sin huvudmans intressen genom att på betalarens anmodan låta bli att verkställa ett uppdrag som kommit in till banken. Sevón – som har en annan uppfattning – kommer fram till samma resultat genom att ta fasta på att det är uppdraget från betalaren som får betalningsförmedlaren att agera och påpekar, att "man skulle fortfarande röra sig inom området för assignatens handlingsmöjligheter, eftersom assignant i regel kan återkalla uppdraget intill dess att assignaten verkställt betalningen".⁶⁴ Ett välkänt exempel på detta är checken. Checkutställare har rätt att låta spärra en check så länge som denna ännu inte blivit inlöst av trassatbanken.

HD har i ett fall haft anledning att beröra frågan om betalarens rätt att återkalla ett gireringsuppdrag till Postgirot. I NJA 1982 s. 366 fastslår domstolen – utan närmare motivering – att betalaren förlorar rätten att återkalla betalningsuppdraget i och med att transaktionen bokförts hos Postgirot. Domen ger ej klarhet i vilken tidpunkt som avses med "i och med att transaktionen bokförts". Som framgått av beskrivningen av postgirosystemet skapas bokföringsposter vid nio olika datakörningar under arbetsdagen. Dessa bokföringsposter mellanlagras av systemet i avvaktan på att

⁶⁴ Sevón a.a. s. 525.

föras in i själva reskontran, vilket sker vid en sista datakörning efter arbetsdagens slut. Frågan blir då om HD avsåg den bokföringsåtgärd som skapar bokföringsposten för den aktuella betalningen eller den avslutande reskontrabokföringen.

Uttrycket "i och med att transaktionen bokförts" förefaller mig passa något bättre som beskrivning av den datakörning som skapade bokföringsposten än som beskrivning av den avslutande reskontrabokföringen, i synnerhet mot bakgrund av att målet gällde huruvida en betalning skett före eller efter den tidpunkt på dagen som betalaren försattes i konkurs. Men till saken hör att HD uttrycker sig annorlunda i NJA 1988 s. 312. Inte heller detta mål gällde explicit återkallelse av uppdrag till Postgirot, men domen innehåller uttalanden om vid vilken tidpunkt betalningen skall anses fullgjord. Här säger HD att betalning bör anses fullgjord vid den tidpunkt på dagen, "då postgirot avslutat sina bokföringsåtgärder". Detta uttryckssätt för snarare tankarna till den avslutande reskontrabokföringen. HD tycks själv vara varse denna ambivalens, eftersom domstolen, i ett mål där prövningstillstånd beviljades den 7 mars 1994, ombett Postgirot att yttra sig över frågan när en betalning i postgirosystemet skall anses bokförd.⁶⁵ Detta mål gäller just hur länge ett betalningsuppdrag kan återkallas. De nämnda tre rättsfallen analyseras närmare i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.13.

Min uppfattning är att återkallelserätten kan upphöra på ett tidigare transaktionsstadium än krediteringen av betalningsmottagarens konto. Ett penninginstitut bör ha rätt att låta bli att uppskjuta eller avbryta en datorbehandling, som omfattar en stor mängd uppdrag, av hänsyn till de betalare och betalningsmottagare som skulle beröras negativt av ett transaktionsstopp. Slutligen bör framhållas att återkallelserätten kan vara reglerad i avtalet mellan betalaren och dennes penninginstitut.

2.2.12.4 När har betalning skett med verkan mot betalarens borgenärer?

Eftersom det är fråga om nyuppkomna fordringar – och inte om sedan tidigare existerande fordringar som överlåtits – vinner

⁶⁵ Mål nr T 1782/93, vilket återfinns i NJA 1995 s. 25. Frågeställningen blev emellertid inte av betydelse för det slutliga avgörandet.

betalningsmottagaren skydd mot betalarens borgenärer i och med att gireringstransaktionen nått så långt att den nya fordringen etablerats, d.v.s. betalningsmottagarens institut blivit bundet i förhållande till betalningsmottagaren. Detta sker normalt genom krediteringen av betalningsmottagarens konto. Förhållandet att betalarens återkallelserätt kan ha upphört tidigare saknar betydelse. Denna rätt sätter gränsen för betalarens instituts skyldighet att efterkomma en återkallelseorder, men den hindrar inte institutet från att frivilligt göra detta så länge som det står fritt i förhållande till betalningsmottagaren.

Detta betyder att betalningsmottagarens institut – i och med att betalningsmottagaren erhållit en sakrättsligt skyddad betalning – har övertagit betalningsmottagarens risk vis-à-vis betalaren vad gäller risken att betalaren kommer på obestånd. Detta är normalt ett mycket litet risktagande, eftersom institutet antingen har fått en fordran mot betalarens institut (tvåbanksgirering) eller har debiterat betalarens konto i direkt anslutning till att institutet iklätt sig skuldansvaret mot betalningsmottagaren (enbanksgirering). Den risk som kvarstår är att det i efterhand visar sig att institutet inte hade rätt att belasta betalarens konto (t.ex på grund av kontohavarens konkurs), medan krediteringen står fast. En större risk föreligger givetvis, om debiteringen av betalarens konto innebar ett utnyttjande av kredit.

Står sig detta svar vid en konfrontation med rättspraxis och doktrin? Ja, det tycks vara fallet, även om vare sig doktrin eller rättspraxis är särskilt omfattande. Gertrud Lennander anger, att för andra betalningar än de som sker med kontanter "torde den genomgående principen vara, att borgenärsskyddet inte inträder före det att betalningen blivit definitiv i förhållande till betalaren (dvs då han inte längre kan återkalla betalningen respektive betalningsuppdraget), men å andra sidan inte heller senare" och säges vidare att "detta innebär t ex, att en betalning som sker genom girering över postgirokonto anses ha ägt rum den dag då transaktionen bokförs hos postgirokontoret och att en betalning medelst check anses ha skett då checken inlöses i trassatbanken".⁶⁶ Rodhe säger helt kort att betalaren vid girering "torde få skydd i det

⁶⁶ Gertrud Lennander: Återvinning i konkurs s. 193.

ögonblick gireringen (novationen) sker hos det kontoförande institutet".⁶⁷

I rättspraxis finns dels en dom från Hovrätten för Nedre Norrland den 7 maj 1981, DT 16, dels NJA 1987 s. 407. Enligt båda är det bokföringstidpunkten som är avgörande vid girering. Frågan är dock vilket värde hovrättens dom har som prejudikat. I denna dom – som således är äldre än de tidigare nämnda vägledande rättsfallen NJA 1982 s. 366 och NJA s. 312 – uttalar hovrätten (enligt Pauline Koskelo i Ds 1993:56 s. 104), att vid bedömningen av den tidpunkt, då betalning medelst girering mellan bankkonton skall anses verkställd, avgörande betydelse måste fästas vid frågan, när ifrågavarande belopp tidigast kunnat disponeras av mottagaren. I det aktuella fallet fanns det ett negativt saldo på betalningsmottagarens checkräkningskonto, varför betalningsmottagaren ansågs ha disponerat beloppet omedelbart genom den minskning av det negativa saldot som blev följden av gireringen. Av det skälet ansåg hovrätten att betalningen skett vid krediteringen av mottagarens konto. Jag tror att detta uttalande är överspelat genom de nämnda HD-domarna, där andra skäl lett till att krediteringsögonblicket fått avgöra frågan om när betalning skett.

Slutsatsen blir att betalningsmottagaren vinner skydd mot betalarens borgenärer genom krediteringen av betalningsmottagarens konto.⁶⁸ Efter denna tidpunkt kan beloppet inte längre utmätas för betalarens skulder och ingår inte heller i betalarens konkursbo, om konkursbeslutet fattats efter det att krediteringen skett. Detta gäller även när betalningen utgör infriandet av ett gåvolöfte avseende penninggåva, försåvitt det inte är en gåva mellan makar då gåvan måste registreras enligt 16 kap. ÄktB.⁶⁹

Vid konkurs gäller i och för sig att en betalning som konkursgäldenären har gjort senast dagen efter den dag konkursen kungjordes i Post- och Inrikes Tidningar – varvid betalningstidpunkten således är lika med krediteringsögonblicket – är bindande för konkursboet, försåvitt betalningsmottagaren i betalningsögon-

⁶⁷ Rodhe i Handbok i sakrätt s. 223.

⁶⁸ Dons Sitre (a.a. s. 84–85) och Krüger (a.a. s. 268–277) når fram till samma resultat men utifrån ett annat resonemang som i första hand bygger på att betalarens borgenärer inte bör ha mindre, men inte heller längre gående, möjligheter att återkalla ett betalningsuppdrag än vad betalaren själv har.

⁶⁹ 1 § 2 st. och 2 § lag (1936:83) angående vissa utfästelser om gåva (8 kap. 1 § 2 st. ÄktB).

blicket var i god tro angående betalarens konkurs. Detta är nu till föga glädje för betalningsmottagaren, eftersom konkursboet alltid har rätt att återlösa en sådan transaktion mot att boet återlämnar vad det fick i utbyte mot betalningen. Därvid avses enbart vederlag som boet lämnade i direkt samband med själva betalningen! Detta betyder, att så snart det inte är fråga om rena kontantaffärer – och det är det ju aldrig vid betalning via giro –, så måste betalningsmottagaren lämna tillbaka betalningen till konkursboet, om boet påfordrar detta utan oskäligt uppehåll.⁷⁰

2.2.13 Konfrontation mellan modell och verklighet

I detta avsnitt kommer jag att tillämpa den analysmodell jag förespråkar på fall som avdömts av Högsta domstolen och jämföra resultatet av denna analys med domstolens ställningstaganden.

2.2.13.1 NJA 1982 sid 366

Gäldenären A blev den 10 november 1981 delgiven en betalningsuppsmaning enligt (dåvarande) 4 § konkurslagen. Den 10 februari 1982 bokfördes aktuellt belopp på betalningsmottagarens postgirokonto. Kontoutdrag – utvisande att kreditering skett – kom betalningsmottagaren tillhanda den 11 februari 1982. Samma dag försattes A i konkurs genom beslut av hovrätten. A överklagade beslutet med hänvisning till att A genom betalning över postgiro, som bokförts hos postgirot samma dag som konkursbeslutet medelades, betalat skulden.

Enligt den analysmodell jag förespråkar hade konkurssökanden fått betalt i samma ögonblick som Postgirot krediterade dennes postgirokonto. Med kreditering avses då den bokföringsåtgärd, som gör det möjligt för kontohavaren att disponera beloppet för täckning av egna beordrade gireringsuppdrag, Motiveringen för detta är att betalningsmottagaren härigenom förvärvat en mot Postgirot ovillkorlig och oåterkallelig äganderätt till fordringsökningen och att fordringsökningen ställts till betalningsmottagarens disposition.

HD påpekar dels att postgirobetalningar "är ett inom affärsli-

⁷⁰ Se 3 kap. 2 § 1 st. KL, Torgny Håstad: Sakrätt avseende lös egendom, 5 u s. 79 och 98.

vet allmänt godtaget betalningssätt", dels att det är av betydelse för frågan om rättidig betalning att "när bokföring sker hos postgirot av en betalningstransaktion, gäldenären förlorar möjligheten att återkalla betalningsuppdraget och därmed rådigheten över beloppet." Vidare förklarar HD att dessa omständigheter måste "tillmätas avseende framför det förhållandet att besked om betalningen inte kommit mottagaren tillhanda på bokföringsdagen". Därefter fortsätter HD: "Upplysning saknas om tidpunkterna på dagen, d 10 febr 1982, såväl om bokföringen hos postgirot som konkursbeslutet. Den omständigheten att bolagets betalning bokförts nämnda dag ger emellertid anledning till antagande, att betalningsuppdraget var inkommet till postgirot på morgonen samma dag före kl 9 (. . .). Med hänsyn härtill får bolagets betalning antas ha skett före det samma dag meddelade konkursbeslutet."

Frågan är vad HDs uttalande egentligen betyder. Vad syftar "härtill" på? Läst exakt som det står verkar syftningen avse omständigheten att betalningsuppdraget kommit in till Postgirot före kl 9 den dag konkursbeslutet fattades. Skulle det således räcka med att ett betalningsuppdrag kommit Postgirot till handa, före det att konkursbeslutet fattades? Eller finns det ett inte utskrivet tankeled – nämligen att eftersom uppdraget kommit Postgirot till handa så tidigt på konkursdagen, så måste transaktionen ha hunnit bokföras före det att konkursbeslutet fattades och därmed hade betalning skett före konkursbeslutet. En sådan tolkning står i bättre samklang med HD:s inledande konstaterande att bokföringstidpunkten bör tillmätas större vikt än aviseringsstidpunkten.

Min uppfattning är att det är denna senare tolkning som är den riktiga. Lehrberg är av en annan uppfattning.⁷¹ Han menar att HD kan ha utgått från reglerna om fordringsöverlåtelse, och att betalningsuppdraget till Postgirot uppfattats som ett meddelande från en fordringsöverlåtare (betalaren) till fordringsgäldenären (Postgirot), d.v.s. en denuntiation. En sådan skapar aktiv betalningslegitimation för betalningsmottagaren, bryter betalarens passiva betalningslegitimation samt ger betalningsmottagaren sakrättsligt skydd. "Dessa rättsverkningar bör i och för sig vara tillräckliga för

⁷¹ Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 12, högra spalten.

att betalning skall anses erlagd mellan parterna”.⁷² Här kvarstår dock problemet att betalningen inte är ovillkorlig, eftersom 27–29 §§ skuldebrevslagen är tillämpliga vid överlåtelse av enkla fordringar. Lehrberg menar att HD:s motivering ger visst underlag för att anta att HD kombinerat reglerna om fordringsöverlåtelse med reglerna om novation, men tvingas då också anta att HD gjort en viss modifikation i novationsreglerna. ”Avgörande för beslutet var nämligen att *bokföringen hos postgirot* – inte meddelandet från (skall nog stå *till, min anmärkning*) betalningsmottagaren – avskar den betalande från möjligheten att återkalla betalningsuppdraget och att denne därmed förlorade rådigheten över beloppet”.⁷³ Lehrberg anser att detta skrivsätt tyder på att HD kan ha haft novationsreglerna för ögonen men av praktiska skäl modifierat dessa därhän att krediteringen av kontot skall vara avgörande för betalningstidpunkten istället för den tidpunkt, då kontohavaren aviserats om krediteringen (vilket vore den relevanta tidpunkten vid en regelrätt tillämpning av novationsreglerna).

Sammanfattningsvis kan sägas att

- 1) HD inte motiverar sitt ställningstagande med att girering skulle utgöra gäldenärsbyte, borgenärsbyte, novation eller någon annan viss rättsfigur eller kombination därav. HD uttalar sig över huvud taget inte explicit om girerings rättsliga natur.
- 2) HD:s motivering inte är förenlig med modellen borgenärsbyte med mindre än att denna modell kombineras med *dels* novationsmodellen, *dels* antagandet att HD har modifierat novationsreglerna.
- 3) HD:s uttalande om att bokföringen avskar betalaren från återkallelsemöjligheten lika väl kan anses utgöra ett belägg för att HD utgått från reglerna om tredjemansavtal *eller* enbart är ett konstaterande av att bokföringen *rent faktiskt* omöjliggjorde ett återkallande av uppdraget, även om betalningsuppdraget ännu inte var slutfört i den meningen att Postgirot blivit bundet mot betalningsmottagaren. HD säger endast att gäldenären förlorat *möjligheten* att återkalla betalningsuppdraget – inte att gäldenären förlorat *rätten* att återkalla.

⁷² Lehrberg a st.

⁷³ Lehrberg a st.

Men kanske är det så att *rättsfallet inte handlar om* vilket moment i betalningstransaktionen, som medför att borgenären fått betalt (*infrielsepunkten*), *utan om vilket moment i betalningstransaktionen som utgör dröjsmålspunkten*. Enligt min analysmodell sammanfaller dröjsmålspunkten i normalfallet med infrielsepunkten, men jag har även framhållit att skillnader mellan de olika dröjsmåls sanktionernas funktioner kan motivera avsteg från huvudregeln. Jag har därvid särskilt pekat på dröjsmålsregeln i 2 kap. 9 § konkurslagen.⁷⁴ Gälldenären bör inte anses vara i **obeståndsindikerande** dröjsmål vid en tidpunkt, då det är säkerställt att konkurssökanden kommer att få betalt (jfr konkurshindren i 2 kap. 10 § KL). Så är fallet när en betalningstransaktion nått den punkt, då betalaren inte längre kan hindra att transaktionen fortgår intill dess också infrielse tidpunkten uppnåtts. Sett i ljuset härav framstår det som uppenbart, varför HD fäste avgörande vikt vid den tidpunkt då gälldenären inte längre hade möjlighet att återkalla betalningsuppdraget. Jag anser att HD:s uttalande att "Vid bedömning huruvida en betalning skall räknas gälldenären tillgodo *vid en prövning enligt 4 § konkurslagen* (min kursivering) får det anförda tillmätas avseende framför det förhållandet att besked om betalningen inte kommit mottagaren tillhanda på bokföringsdagen" ger starkt stöd för denna tolkning, d.v.s. att målet rör frågan om vilket moment i betalningstransaktionen som utgör *dröjsmålspunkten vid* bedömning av om gälldenären betalat i rätt tid, då det är fråga om en *tillämpning av obeståndspresumtionen*.

Om denna tolkning är riktig, kan rättsfallet inte läggas till grund för några uttalanden om vilken uppfattning HD hade i frågor som "krävs det att kontohållaren blivit bunden mot kontohavaren för att borgenären skall anses ha fått betalt", eller "när blir kontohållaren bunden mot kontohavaren" eller "när har kontohavaren fått möjlighet att disponera över beloppet". Tråkigt nog ger fallet inte heller någon ledning för svaret på frågan, varför HD utgår ifrån att återkallelse inte längre är möjlig, sedan bokföring av transaktionen skett hos Postgirot. HD enbart konstaterar att det förhåller sig så. Därmed vet vi ej om HD ansåg att krediteringen medförde att betalningsmottagaren fick en ovillkorlig fordran mot Postgirot (d v s att transaktionen nått "the point of

⁷⁴ Se Avd. I., avsnitt 4.1 och 4.2 vid not 82.

no return”) eller om återkallelsen var utesluten på grund av hänsynen till andra uppdragsgivare eller på grund av innehållet i kontoavtalet.

Slutsatsen blir således att rättsfallet varken ger stöd för eller motsäger resultaten i min analys av gireringstransaktionens rättsliga natur. Vad som kan sägas är blott att den förklaringsmodell jag förespråkar leder fram till samma lösning som Högsta domstolen kom fram till.

2.2.13.2 NJA 1988 s. 312

Den 4 maj 1984 bokförde Postgirot en gireringstransaktion från A:s konto till B:s konto. Gireringen avsåg betalning av kontrollavgift – A hade använt en avgiftsbelagd parkeringsplats utan att betala. A blev, i ett kravbrev daterat den 4 maj 1984, avkrävd såväl kontrollavgift som inkassokostnad. Den 7 maj 1984 fick B kontoutdrag från Postgirot som utvisade att A betalat kontrollavgiften. B ansåg sig ha rätt till betalning för inkassokostnaden på grund av att A:s ”betalning av kontrollavgiften inte kunde anses fullgjord förrän” B fått kontoutdraget. Målet kom därför att gälla frågan om när B fått betalt, d.v.s. när infrielsepunkten nåddes – och inte huruvida B, trots att fordringen var infriad, saknade skäl att räkna med att betalning erhållits och att inkassokravet därför var en motiverad åtgärd som gav B rätt till ersättning för inkassokostnaden.

Enligt den modell jag förespråkar, nås infrielsepunkten i normalfallet genom att kontohållaren krediterar betalningsmottagarens konto. HD kommer fram till att ”en betalning som med befriande verkan kan ske till borgenärens postgirokonto, har fullgjorts den dag då betalningen bokfördes av postgirot, om inte annat följer av särskilda föreskrifter såsom i fråga om skattebetalningar och hyresbetalningar”.

HD anför flera skäl till varför bokföringstidpunkten skall vara den avgörande. Först sägs att ”åtminstone när såsom i förevarande fall borgenären anvisat gäldenären att betala till visst postgirokonto, framstår å andra sidan postgirot som ombud för borgenären, vilket talar för att betalningen anses fullgjord när bokföring

skett på borgenärens konto".⁷⁵ Varför gör det det? En förklaring kan vara att HD uppfattar girering som överföring av betalningsmedel från ett konto till ett annat konto, varvid motsvarigheten till betalningsmottagarens besittningstagande av sedlar och mynt skulle vara bokföringsåtgärden, för det fall att Postgirot är ett ombud för betalningsmottagaren, men först erhållandet av kontoutdrag om Postgirot inte är betalningsmottagarens ombud. En annan tolkning är att HD utgått ifrån att betalningsmedlet utgörs av en nyuppkommen fordran (ökning av en fordran) mot Postgirot, vilken uppkommit genom Postgirots accept i form av bokföringsåtgärden – en accept som kommit betalningsmottagaren tillhanda genom själva krediteringen, eftersom Postgirot är betalningsmottagarens ombud. Den första förklaringen förutsätter att HD uppfattat Postgirot som betalningsmottagarens ombud vid en rättshandling mellan betalaren och betalningsmottagaren. En sådan uppfattning står i strid med de faktiska förhållandena. Betalarens rättshandling utgörs av betalningsordern och dess adressat är Postgirot – inte betalningsmottagaren.⁷⁶ Den andra förklaringen är inte behäftad med den typen av svaghet men väl med de tidigare beskrivna svagheter, som vidlåder fullmaktskonstruktionen i samband med girering, d.v.s. problemet med växlande och motstridiga lojalitetsförpliktelser för de deltagande instituten.⁷⁷ Men vill man uppnå att krediteringen och inte mottagandet av kontoutdrag skall utgöra infrielsepunkten, tvingas man ta till fullmaktskonstruktionen, försåvitt man inte är beredd att släppa kravet på avtalsslut enligt klassisk modell till förmån för avtalsslut baserat på "avtalsgrundande rättsfakta".

Som ett andra skäl anger HD "att vissa betalningsmottagare tydligen i stor utsträckning tillgodogör sig betalningarna samma dag som de bokförs genom att i sin tur lämna egna betalningsuppdrag till postgirot". Detta är ett argument som står i samklang med kravet att beloppet skall ha ställts till borgenärens disposition för att gäldenären skall anses ha infriat sin betalningsförpliktelse. Anmärkas kan att HD inte tog upp borgenärens dispositionsmöjligheter till diskussion i NJA 1982 s. 366 men väl gälde-

⁷⁵ NJA 1988 s. 312 s. 318.

⁷⁶ Jfr Avd. I, kapitel 2, avsnitt 2.2.4 samt Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 14, vänstra spalten, Torvund s. 163.

⁷⁷ Se Avd. I, kapitel 2, avsnitt 2.2.3.3.

närens avskurna dispositionsmöjlighet, något som åter talar för att detta rättsfall gällde frågan om dröjsmålspunkten och inte infrielsepunkten.

Vidare anför HD att "av särskild betydelse är möjligheten att i efterhand kunna bedöma när betalning skett och att föra bevisning härom. Även frånsett lördagar och helgdagar kan förseningar inträffa vid postbefordringen av kontoutdragen. Det är föga rimligt att gäldenären, som har att visa när betalning skett, skall förebringa utredning om när ett kontoutdrag nått hans borgenär. Det är däremot lätt att konstatera, vilken dag postgirot har bokfört betalningen". Det är min uppfattning att HD:s val av bokföringstidpunkten som den avgörande, i första hand dikterats av en önskan att nå fram till en regel som är lätt att tillämpa, i det att det avgörande momentet är objektivt konstaterbart och möjligt att föra bevisning om.⁷⁸ Jag tror därför inte, att det ligger någon mer djuplodande analys av girerings rättsliga natur bakom HD:s uttalanden om t.ex. Postgirots ställning som ombud för betalningsmottagaren. Att läsa in överväganden om fordringsöverlåtelse, gäldenärsbyte, novation eller tredjemansavtal, vore enligt min uppfattning att pressa materialet mera än det tål. Inte heller detta rättsfall erbjuder därför något verkligt test av den modell jag förespråkar. Det enda som kan sägas är att den ger samma svar som det HD givit och att HD:s argumentering till viss del är förenlig, men till en annan del är oförenlig, med de argument varmed min modell byggts upp.

2.2.13.3 NJA 1995 s. 25

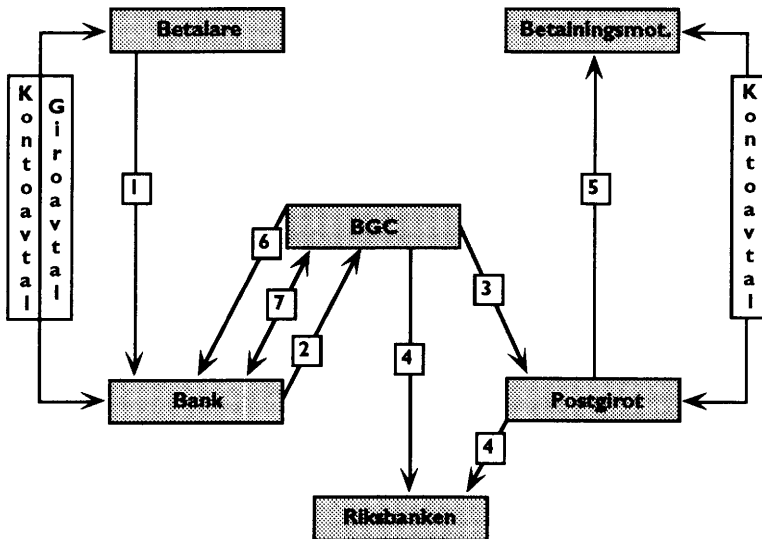
Detta rättsfall behandlar frågan om när betalarens "möjlighet att återkalla betalningen har upphört".⁷⁹ Bakgrunden är att A, via bankgiro, betalade arbetsgivaravgifter samt innehållen skatt för de anställda. Sådan betalning skall enligt lagföreskrift erläggas genom inbetalning till länsskattemyndighetens postgirokonto. Då bankgirosystemet och postgirosystemet är sammankopplade, på det sätt som beskrivs i det följande, kan betalningstransaktionen initieras i bankgirosystemet och slutföras inom postgirosystemet.

⁷⁸ Se även Lehrberg: Moderna betalningsmetoder, s. 14, högra spalten.

⁷⁹ Ingressen till rättsfallet.

I det aktuella fallet meddelade betalaren sin bank att man ville återkalla betalningen. Banken återkallade inte i sin tur sitt uppdrag till BGC, utan meddelade istället betalningsmottagaren att betalningen återkallades. I målet vitsordade betalningsmottagaren (staten) att återkallelse kunde ske på detta sätt, under förutsättning av att meddelandet kom betalningsmottagaren tillhanda innan betalningen fullbordats. Målet kom därför att gälla frågan vid vilken tidpunkt betalningen hade fullbordats.

Skiss över betalningstransaktionens förlopp

- 1 Betalaren lämnade betalningsuppdraget till sin bank
- 2 Betalarens bank uppdrog i sin tur åt BGC att utföra gireringsuppdraget
- 3 BGC uppdrog i sin tur åt Postgirot att kreditera betalningsmottagarens konto. Detta gjordes den 19 januari före kl 09.00.
- 4 Såväl BGC som Postgirot överförde uppgifter om sina fordringar mot alla de i riksbanksclearingen deltagande instituten (dit således BGC AB och Postgirot Bank – dåmera Postgirot – hör). Bland dessa fordringar fanns Postgirots fordran mot BGC i anledning av uppdraget enligt 3. Denna clearing ägde rum före kl 12 den 19 januari.
- 5 Postgirot krediterade betalningsmottagarens konto någon gång mellan kl 13 och kl 16 den 19 januari.

- 6 BGC överförde uppgifter om betalningen till banken. Denna debiterade kundens konto någon gång på natten mellan den 19 och den 20 januari. Saldot på kundens konto förslog ej till att täcka debiteringen, d.v.s. debiteringen ledde till ett saldo banken tillgodo.
- 7 En intern avräkning mellan betalarens bank och BGC verkställdes.

Enligt den av mig förespråkade modellen har borgenären normalt fått betalt i det ögonblick betalningsmottagarens konto krediterats. Men betalning av skatt och arbetsgivaravgifter är otypiska betalningar, i det att Postgirot Bank (då för tiden Postverket) enligt 57 § uppbördslagen skall *redovisa* inbetalda belopp till skattemyndigheten. Frågan blir vad denna redovisningsskyldighet egentligen innebär i samband med ett girosystem. Postgirot tar ej emot några sedlar och mynt eller något annat av materiell art som kan redvisas. Vad Postgirot erhåller är en egen fordran mot BGC, vilken fordran avvecklas genom riksbanksclearingen (numera via RIX-systemet) med åtföljande debitering och kreditering av BGC:s respektive Postgirots konton hos Riksbanken, varvid Postgirot får en fordran mot Riksbanken. Under sådana förhållanden får "redovisningsskyldigheten" anses bestå i att Postgirot fått **en mot betalningsmottagaren riktad** skyldighet att fullfölja uppdraget genom att kreditera betalningsmottagarens konto, d.v.s. att Postgirot har blivit bundet mot betalningsmottagaren redan i och med riksbanksclearingens avslutande genom krediteringen av Postgirots konto hos Riksbanken. Därmed är det sagt att betalaren inte längre kan återkalla betalningsuppdraget efter denna tidpunkt. Riksbanksclearingens avslutande utgör således betalningens "point of no return".

HD kommer fram till samma slutsats. Men här slutar likheterna. HD:s motivering är att betalaren "senast vid clearingen måste anses ha förlorat rådigheten över beloppet". Orsaken härtil anges vara att riksbanksclearingen inte sker betalningstransaktion för betalningstransaktion, utan "överföringen avser nettobelopp, som är resultatet av utjämning mellan flera betalningsposter". Jag är långt ifrån säker på vad HD menar med detta. En möjlighet är att HD anser att det nämnda förfarandet medför att det inte längre går att särskilja X:s "betalning" från Y:s "betalning", varför man

inte kan återkalla vare sig X:s eller Y:s "betalning". I så fall måste utgångspunkten vara att betalningen sker genom fordringsöverlåtelse, varvid de enskilda överlåtna fordringarna förlorar sin identitet genom förfarandet vid riksbanksclearingen. Men ett sådant synsätt strider mot de verkliga förhållandena – nämligen att Postgirot inte "tar emot" en fordran mot Riksbanken på någon annans vägnar än sina egna. Det konto som krediteras är ett konto avseende Postgirots fordran/skuld mot Riksbanken, inte ett konto avseende redovisningsmedel. Hur kan man över huvud taget ta emot en fordran på någon annans vägnar? Ett fordringsbevis kan tas emot, men rimligen inte fordringen som sådan. Enligt min mening är ett sådant uttryck innehållslöst. Lika innehållslöst ter det sig för mina öron att säga att Postgirot "redan hade mottagit det överförda beloppet när återkallelsemeddelandet framfördes". Vad menar HD? Vari består det "överförda beloppet"? Jag kan inte tro att HD skulle avse sedlar och mynt – att några sådana inte överförs vid girering är uppenbart. Om "beloppet" står för fordran blir det lika illa – någon fordringsöverföring sker ej. Det enda som överförs vid girering är information. Och det enda som Postgirot erhållit är denna information samt en egen fordran mot Riksbanken.

Om man enbart ser till vad HD skriver i sin dom är det inte lätt att frigöra sig från intrycket att HD – trots användningen av "icke-materiella" ord som belopp och betalningsposter – lika fullt uppfattar betalningstransaktionen som ett flöde av identiskt lika fysiska ting och clearingen som att flera sådana strömmar blandas samman, varefter man inte längre kan urskilja de ting som härrörde från en ström från de som härrörde från en annan ström.⁸⁰ Nu tror jag att det i själva verket är något annat som ligger bakom HD:s ställningstagande – nämligen det olämpliga i att ett betydande antal betalningstransaktioner, initierade av flera olika uppdragsgivare, hejdas för att ett visst uppdrag från en viss betalare har återkallats. Eftersom riksbanksclearingen inte sker transaktion för transaktion, avser varje avräkning mellan de deltagande insti-

⁸⁰ Jag ställer mig likaledes undrande inför HD:s uttalande att "Allmänt får anses gälla att en betalning kan återkallas så länge som beloppet står under betalarens rådighet". Vad betyder rådighet annat än faktisk och rättslig möjlighet att disponera över beloppet? Man kan således inte avgöra om någon har rådighet över ett belopp utan att *först* avgöra om betalningen kan återkallas. HD:s skrivning tycks därför inte utsäga annat än att "betalning kan återkallas så länge som den kan återkallas".

tuten ett stort antal transaktioner, varvid nettot av dessa ger upphov till saldiförändringar på institutens konton i Riksbanken. Detta leder till att ett enskilt uppdrag som redan passerat clearingen inte kan hejdas, utan att detta tvingar fram en upplösning av hela den "clearingomgång" som det aktuella uppdraget ingick i. Ett sådant förfarande skulle leda till betydande störningar i betaltrafiken till förfång för betalare och betalningsmottagare som inte har något att göra med den återkallade transaktionen. När HD skriver att betalaren "måste anses ha förlorat rådigheten över beloppet" senast vid clearingen, så är det – enligt min mening – inte ett konstaterande av ett faktiskt förhållande, utan *ett lämplighetsöverbäggande*, d.v.s. att HD etablerar en rättsregel.

Slutsatsen blir att inte heller detta rättsfall utgör något verkligt test av min modells användbarhet – försåvitt man inte anser det vara ett bevis för modellens styrka att den ger en motivering, som är förankrad i en generell teori, till varför återkallelserätten upphör vid det moment i betalningstransaktionen som HD utpekar som det relevanta.

KAPITEL 3

GIROUTBETALNING

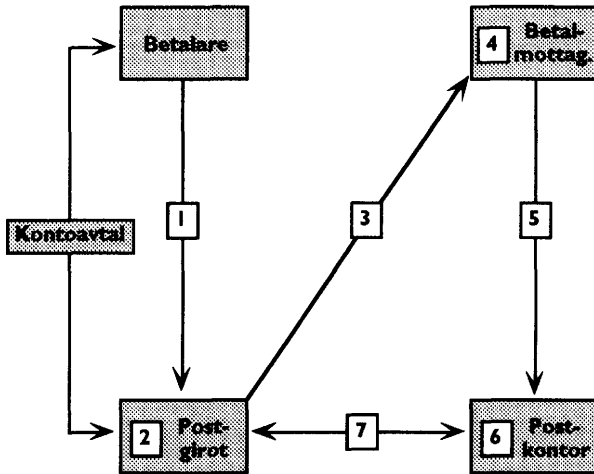
3.1 Hur giroutbetalning går till

3.1.1 *Transaktionsmomenten*

Den grundläggande skillnaden mellan girering och giroutbetalning består i att betalningsmottagaren inte erhåller betalningen via kreditering av ett konto utan istället erhåller ett betalningsinstrument – ett giroutbetalningskort. Detta är avsett att inlösas mot kontanter, men betalningsmottagaren kan utnyttja andra betaltjänster om han så önskar. Har han ett konto av något slag hos det penninginstitut där han presenterar giroutbetalningskortet för inlösen, kan han naturligtvis "sätta in" beloppet på detta konto istället för att lyfta kontanter i kassan. Det är också möjligt att sända in ett bankgiroutbetalningskort till Postgirot (och vice versa) med begäran om att beloppet skall "gottskrivas" vederbörandes postgirokonto. Dessa alternativa inlösenmetoder innebär att betalningsmottagaren adderar ett eget uppdrag till sitt penninginstitut till betalarens ursprungliga uppdrag till det av betalaren anlitade penninginstitutet.

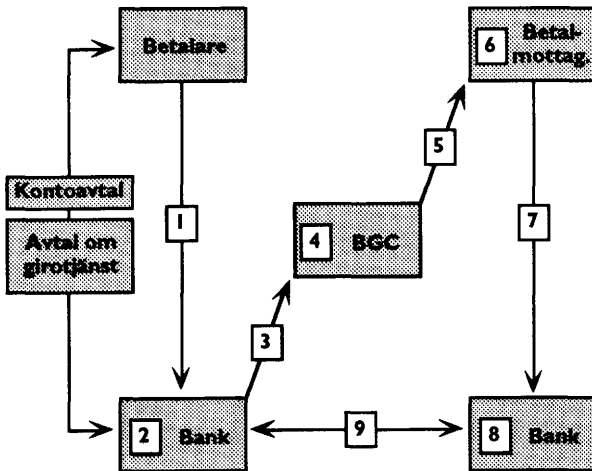
Giroutbetalning

A: Postgiroutbetalning

- 1 Betalaren sänder in utbetalningsuppdraget till Postgirot Bank
- 2 Postgirot Bank debiterar betalarens konto
- 3 Postgirot Bank sänder postgiroutbetalningskortet till betalningsmottagaren
- 4 Postgiroutbetalningskortet kommer betalningsmottagaren tillhanda
- 5 Betalningsmottagaren presenterar giroutbetalningskortet för inlösen på postkontor
- 6 Postkontoret betalar ut sedlar och mynt ur den egna kassan
- 7 Avräkning sker mellan Postgirot Bank och Posten Distribution AB

B: Bankgiroutbetalning

- 1 Betalaren lämnar in utbetalningsuppdraget till sin bank
- 2 Banken debiterar betalarens konto
- 3 Efter bankdagens slut skickar betalarens bank utbetalningsuppdraget vidare till Bankgirocentralen
- 4 Utbetalningsuppdraget ankommer till Bankgirocentralen
- 5 Bankgirocentralen skickar bankgiroutbetalningskortet till betalningsmottagaren
- 6 Bankgiroutbetalningskortet kommer betalningsmottagaren tillhanda
- 7 Betalningsmottagaren presenterar bankgiroutbetalningskortet för inlösen på bankkontor
- 8 Bankkontoret betalar ut sedlar och mynt ur den egna kassan
- 9 Den inlösande banken erhåller följande bankdag täckning för sin fordran mot betalarens bank via clearingssystemet RIX. Denna clearing är avslutad kl 12.30.

3.1.2 Blankettrutin

Även vid utbetalning används betalningsorder/uttagsorder och blanketten Girering/Utbetalning.

I fråga betalningsordern/uttagsordern gäller detsamma som vid girering. Däremot blir det givetvis skillnad ifråga om blanketten Girering/Utbetalning, eftersom betalningsmottagaren i detta fall

Giroutbetalning

skall erhålla betalningen i form av kontanter. Därför anger betalaren inte något girokontonummer för betalningsmottagaren men väl en adress. I ifyllt skick kallas blanketten giroutbetalningskort. Betalningsorder och utbetalningskort skickas in till Postgirot som – om uppdraget accepteras – sänder utbetalningskortet till betalningsmottagaren efter att ha debiterat betalarens konto. Betalningsmottagaren kan sedan vända sig till vilket postkontor som helst för att där kvittera ut det belopp utbetalningskortet lyder på. Motsvarande gäller vid bankgiro, med den modifikation att det bankkontor, där betalningsuppdraget lämnats in, inte självt sänder utbetalningskortet till betalningsmottagaren utan till BGC som handhar den fortsatta distributionen. Inlösen kan ske på vilket som helst av de till bankgirosystemet anslutna bankernas kontor.

Alla postgiroutbetalningskort passerar dock inte Postgirot för bokföring innan de sänds till betalningsmottagaren. Kontohavare kan avtala med Postgirot om att få använda speciella utbetalningskort som sänds direkt till den som skall få betalningen.

3.1.3 Datarutin

Liksom fallet är vid girering kan giroutbetalning verkställas via datarutiner. Här ges bara en mycket kort beskrivning vad gäller postgirosystemet. Betalningsordern är då ersatt av ett datamedium (magnetband, diskett, teleöverföring) i kombination med det ovan beskrivna betalningsbemyndigandet respektive med elektroniskt sigill, medan utbetalningskortet finns kvar. Dessa skrivs alltid ut av Postgirot vid "Fakturabetalningsservice", medan kontohavaren kan göra det själv – med hjälp av dator eller manuellt – vid "Utbetalningsservice". I det senare fallet skickar kunden ut utbetalningskortet direkt till sina kunder.

3.2 Giroutbetalnings rättsliga natur

3.2.1 Giroutbetalningskortets rättsliga typdrag

Ett utbetalningskort är utställt av betalaren och sänds till betalningsmottagaren via Postgirot respektive via bankkontor och BGC. Alldeles som vid girering saknar utställaren subsidiärt be-

talningsansvar¹ – häri skiljer sig utbetalningskortet från checkar. Det är också klart att i vart fall postgiroutbetalningskort inte är överlåtbara.² Vidare gäller att Postens åtagande att lösa in postgiroutbetalningskort riktar sig enbart mot utställaren, som kan återkalla uppdraget ända till dess beloppet betalats ut – alltså t.o.m efter det att betalningsmottagaren har fått utbetalningskortet i sin besittning.³ Enligt den bankinterna instruktionen för bankgirosystemet medger bankerna däremot inte återkallelse av ett bankgiroutbetalningskort efter det att betalningsmottagaren aviserats om uppdraget (försåvitt ej mottagaren själv godtar att återkallelse sker). Detta är knappast ett uttryck för ett mot betalningsmottagaren riktat inlösenåtagande från bankernas sida. Det ligger i bankernas intresse att utforma bankgirosystemet på ett sådant sätt att det erbjuder en rimlig trygghet för såväl betalare som betalningsmottagare. Genom att kombinera en begränsad giltighetstid för utbetalningskort med ett förbud mot återkallelse av betalningsuppdraget efter det att kortet kommit betalningsmottagaren tillhanda, uppnås en sådan balans. Man kan jämföra med

¹ Tiberg–Lennhamner: Skuldebrev, växel och check, 7 u, s. 107.

² Tidigare framgick detta av Allmänna Poststadgan (AP § 130 st. 10 i 1932 års version, § 130 st. 8/1941/, § 142 st. 7 /1964/, §132 p. 1b) st. 4. /1978/, § 133 p. 1b) st. 4 /1979/, § 124 p. 1b) st. 4 /1982 och alltjämt 1987/). AP hade intill den 1 juli 1986 ställning som författning. Åtskilliga av bestämmelserna i AP används fortfarande – bl.a. genom att de återfinns i Postens och Postgirots interna instruktionsböcker. Interna regler som återgår på AP får numera anses ingå i avtalet mellan Posten/Postgirot och dess kund såsom ett villkor som följer av stadgad sedvänja inom detta speciella affärsområde.

³ Detta har gällt alltsedan postgiroörelsen startade. I 1932 års version av AP anges detta uttryckligen i § 129 st. 7. I 1942 års version (§ 131 st. 4) görs i stället en hänvisning till vad som gällde generellt om återkallande av postförsändelser enligt § 101 som i en not anger att återkallande av postanvisningar och utbetalningskort kan ske så länge beloppet inte utbetalats men "Postverket ikläder sig emellertid icke något ansvar, för den händelse utbetalning till ursprungligen angiven adressat skulle äga rum". Denna utformning har regeln sedan dess haft, se § 105 (1964), § 104 (1978), § 106 (1979), § 103 (1982). Däremot finns inte noten med i punkt 6 i Postens Allmänna Kundvillkor – PAK 94 – som dessutom innehåller en försiktigare formulering än AP, även när det gäller avsändarens möjligheter att återfå en försändelse som inte ens lämnats ut till adressaten. Ändringen förefaller vara föranledd av omsorg om Posten, inte av hänsyn till försändelsens adressat – jfr den ansvarsbegränsning som den nämnda noten till § 101 AP innehöll.

En annan fråga i sammanhanget är hur Postens betalningsåtagande uppkommer. Så länge Postgirot och Posten var samma juridiska person var detta inget problem – Postgirots åtgärder band Posten som helhet. Numera måste Postens bundenhet mot utställaren av utbetalningskort grundas på ett avtals/fullmaktsförhållande mellan Postgirot Bank och Posten Distribution AB.

checklagens bestämmelser som inte ålägger trassatbanken något betalningsansvar mot checkinnehavaren men som begränsar checkutställarens återkallelserätt under checkens uppvisningstid.

3.2.2 Uppdraget

Utbetalninguppdraget kommer till stånd på alldeles samma sätt som gireringsuppdraget. Därvid uppdrar kontohavaren/betalaren åt kontohållaren att föranstalta om att ett kontant belopp utbetalas till en viss person/betalningsmottagaren, varvid utbetalaren skall göra utbetalningen ur egen kassa. Vid postgiro är det kontohållaren själv som betalar ut beloppet. Kontanterna får betalningsmottagaren hämta ut på ett postkontor som i detta sammanhang kan ses som Postgirots kassaställe.⁴ Använder sig betalaren av bankgiro kan det vara kontohållaren eller vilken som helst annan, till bankgirosystemet ansluten, bank som gör utbetalningen via något av sina bankkontor.

I fråga om postgiro är det helt klart att Postgirots åtagande att betala ut beloppet i enlighet med det erhållna uppdraget enbart riktar sig mot uppdragsgivaren/betalaren och att betalaren har rätt att återkalla uppdraget ända till dess att beloppet betalats ut. Därmed är det sagt att giroutbetalning inte kan beskrivas såsom ett **gäldenärsbyte** eller ett **borgenärsbyte**. Borgenären (betalningsmottagaren) har inte fått Postgirot som ny gäldenär istället för betalaren, och Postgirot har inte fått betalningsmottagaren som ny borgenär istället för betalaren. Eftersom betalningsmottagaren inte erhållit någon fordran mot Postgirot är även rättsfiguren **novation** utesluten. Av samma skäl uppkommer inget **tredjemansavtal**, när Postgirot accepterar betalningsuppdraget, och **betalning till tredje man för betalningsmottagarens räkning** kan det inte heller vara fråga om. I Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2.2.5 har skäl redovisats för och emot att betrakta giroutbetalningskortet som **anvisningar**. Slutsatsen blev att det är mycket litet som talar för att uppfatta korten som **anvisningar**. Uppträder Postgirot

⁴ Så länge Postgirot och postkontoren var delar av samma juridiska person var postkontoren naturligtvis – i detta sammanhang – ingenting annat än den fysiska plats där Postgirot självt mötte sina kunder. I dag sker detta möte på samma fysiska plats men nu representeras Postgirot (Bank) av Posten (Distribution AB). I förhållande till kunden har detta ingen juridisk betydelse så länge som Posten håller sig inom sin behörighet som Postgirots fullmäktige.

som **fullmäktig** för betalaren? De rättshandlingar Postgirot företar i anledning av betalningsuppdraget är utbetalning av kontanter samt en kvittning gentemot uppdragsgivaren – en kvittning som leder till en debitering av uppdragsgivarens/betalarens konto hos Postgirot. Den sistnämnda rättshandlingen görs självklart för Postgirots egen räkning. Utbetalningen däremot görs utan att Postgirot själv är part i förhållande till betalningsmottagaren. Här uppkommer således inte problem med dubbla lojaliteter och/eller lojaliteter som "skiftar pol" som fallet var vid girering. Å andra sidan finns det ett tydligt egenvärde i att penningsinstitutets roll vid betalningsförmedling inte ges skiftande juridiskt innehåll beroende på uppdragstyp med mindre än att institutets ställning och uppgifter i anledning av de olika uppdragen tydligt framstår som olikartade. Jag kan inte finna några omständigheter som pekar på att Postgirot vid giroutbetalning skulle inta en osjälvständigare position i förhållande till uppdragsgivaren än vid girering. Slutsatsen blir att Postgirot även vid giroutbetalning agerar som självständig uppdragstagare och inte som fullmäktig.

Vad gäller bankgiro finns inte lika klart belägg för att åtagandet att infria ett giroutbetalningskort enbart riktar sig mot betalaren. Men det finns heller ingenting som pekar i andra riktningen – med undantag för den begränsade återkallelserätten. Som framhållits ovan är detta inte något starkt indicium. Det ter sig omotiverat att under sådana förhållanden anta att innehavaren av ett bankgiroutbetalningskort skulle ha en fordringsrätt som innehavaren av ett postgiroutbetalningskort eller en check saknar. Min slutsats är därför att *post- och bankgiroutbetalning är en enda uppdragstyp som – i nära anslutning till gireringsuppdraget – kan beskrivas på följande sätt.*

Giroutbetalning är ett uppdrag, från en kontohavare (betalaren) till kontohållaren, att kontohållaren skall föranstalta om att en tredje person (betalningsmottagaren) erhåller ett angivet belopp kontant utbetalt till sig, varvid utbetalaren verkställer utbetalningen med egna medel. Kontohållarens betalningsförpliktelse i anledning av giroutbetalningsuppdraget riktar sig mot betalaren och ej mot betalningsmottagaren.

Om kontohållaren utför uppdraget genom att själv utbetala beloppet, har kontohållaren rätt och skyldighet att, som kompen-sation för denna utgift, minska sin skuld till betalaren i anledning

av kontoförhållandet till denne. Om kontohållaren utför uppdraget genom att förpliktiga sig att ersätta vilket som helst till girosystemet anslutet penninginstitut som utbetalar beloppet till betalningsmottagaren, har kontohållaren rätt och skyldighet att kompensera sig för denna skuldökning gentemot utbetalande institut, genom att minska sin skuld till betalaren i anledning av kontoförhållandet till denne.

3.2.3 Infrielsepunkten, befrielsepunkten och dröjsmålspunkten

Vid giroutbetalning erhåller borgenären betalningsmedlet sedlar och mynt och fordringen är således infriad när borgenären fått dylika i sin hand. Om borgenären väljer att inte lösa in utbetalningskortet kontant utan genom gottskrivning av ett konto, infrias fordringen i det ögonblick borgenären **dels** erhållit en ovillkorlig och sakrättsligt skyddad fordran gentemot kontohållaren, **dels** kan disponera denna fordran. Normalt sker detta vid krediteringen av kontot.

Befrielsepunktens och dröjsmålspunktens lägen har behandlats i Avd. I:, kapitel 4, avsnitt 4.3.3.3 B. Slutsatsen blev att gäldenären betalat med befriande verkan i det ögonblick borgenären **dels** fått utbetalningskortet sig tillhanda, **dels** fått möjlighet att lösa in kortet, varvid bedömningen skall ske utifrån borgenärens personliga förhållanden (subjektiv bedömning). Dröjsmålspunkten fastställs på samma sätt, dock med den viktiga ändringen att bedömningen av vid vilken tidpunkt borgenären först hade möjlighet att lösa in utbetalningskortet skall avse de objektiva förutsättningarna.

3.2.4 När har betalning skett med verkan mot betalarens borgenärer?

Eftersom det är helt klart att postgiroutbetalningskort kan återkallas ända till dess att det blivit inlöst, föreligger inget sakrättsligt skydd för betalningsmottagaren förrän inlösen skett, d.v.s. då infrielsepunkten uppnåtts. Ifråga om bankgiro blir svaret beroende av huruvida föreskriften om att utbetalningsuppdraget inte får återkallas, efter det att utbetalningskortet kommit betalningsmottagaren tillhanda, skall tolkas som en mellan betalaren och

Giroutbetalning

institutet gällande klausul eller som ett åtagande från institutets sida gentemot betalningsmottagaren. Ovan har jag kommit fram till att det är det förstnämnda som gäller och i så fall har institutet naturligtvis rätt att tillmötesgå en återkallelsebegäran från betalarens konkursbos sida ända till dess betalningsmottagaren löst in utbetalningskortet.

KAPITEL 4

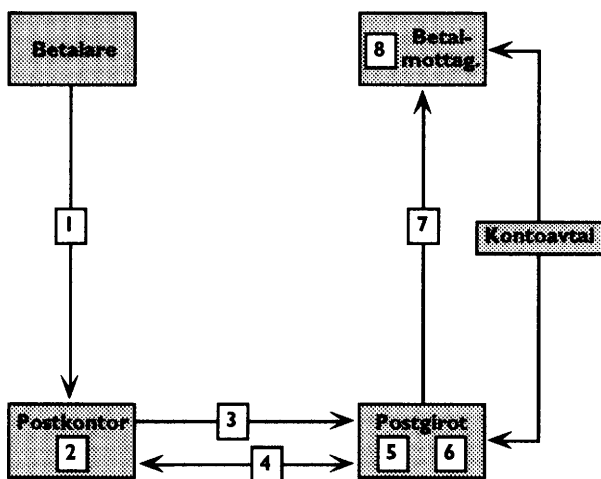
GIROINBETALNING

4.1 Hur inbetalning går till

4.1.1 Transaktionsmomenten

Giroinbetalning är så att säga en inverterad giroutbetalning. Här är det första ledet i gireringsförfarandet – och inte det andra – som bytts ut mot en kontantbetalning.

A: Postgiroinbetalning

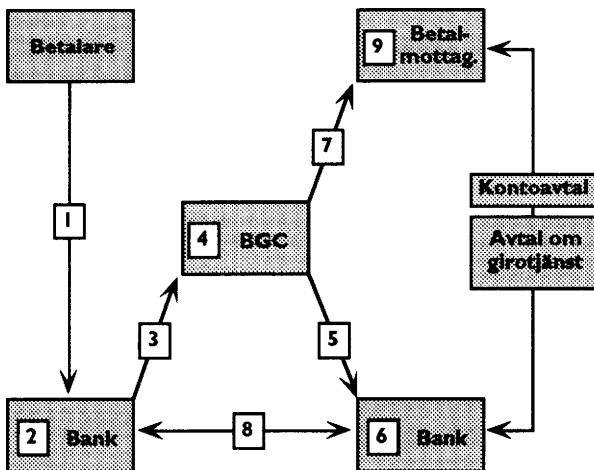

- 1 Betalaren lämnar in giroinbetalningskort på postkontor och betalar samtidigt in det belopp varpå inbetalningskortet lyder
- 2 Postkontoret bokför beloppet som egna medel samt som skuld till Postgirot Bank

Giroinbetalning

- 3 Postkontoret sänder giroinbetalningskortet vidare till dess adressat, d.v.s. Postgirot Bank
- 4 Avräkning sker mellan Postgirot Bank och Posten Distribution AB
- 5 Giroinbetalningskortet kommer Postgirot Bank tillhanda
- 6 Postgirot Bank krediterar betalningsmottagarens postgirokonto
- 7 Postgirot Bank skickar kontoutdrag till betalningsmottagaren
- 8 Kontoutdraget kommer betalningsmottagaren tillhanda

B: Bankgiroinbetalning

- 1 Betalaren lämnar in giroinbetalningskort på bankkontor och betalar samtidigt in det belopp varpå inbetalningskortet lyder
- 2 Bankkontoret bokför beloppet som egna medel samt som skuld.
- 3 Bankkontoret sänder giroinbetalningskortet vidare till BGC
- 4 Giroinbetalningskortet kommer BGC tillhanda
- 5 BGC översänder per datafil besked om gottskrivning av betalningsmottagarens konto
- 6 Betalningsmottagarens bank krediterar betalningsmottagarens konto
- 7 BGC skickar krediteringsuppgift till betalningsmottagaren

- 8 Betalningsmottagarens bank erhåller täckning för sin fordran mot betalarens bank via clearingsystemet RIX
- 9 Krediteringsbeskedet kommer betalningmottagaren tillhanda

4.1.2 Dokument

Vid inbetalning används enbart blanketten Inbetalning/Girering. Denna blankett finns i några olika utföranden men detta är ingenting som påverkar dokumentets juridiska egenskaper. Eftersom det inte är fråga om girering anger betalaren inte något eget girokontonummer men väl betalningsmottagarens, liksom dennes namn samt beloppet. Den ifyllda blanketten kallas giroinbetalningskort och betalaren lämnar detta i kassan på ett post-/bankkontor och betalar samtidigt in beloppet i kontanter eller med något betalningsinstrument som Posten/Banken godtar, t.ex. check eller postväxel.

4.2 Giroinbetalnings rättsliga natur

4.2.1 Uppdraget

Giroinbetalning kan ej beskrivas som ett borgenärsbyte (fordringsövelåtelse), eftersom inget kontoförhållande mellan betalaren och det av honom anlitade penninginstitutet berörs av transaktionen. Rättsfigurererna gäldenärsbyte, novation, tredjemansavtal och betalning till tredje man för betalningsmottagarens räkning lider av samma svagheter som förklaringsmodeller för giroinbetalning som för girering. Således återstår att uppfatta även giroinbetalning som en uppdragstyp.

Finns det något skäl för att uppfatta betalningsmottagaren – och inte betalaren – som uppdragsgivare? En möjlighet vore att ta fasta på kontoavtalet mellan betalningsmottagaren och dennes kontohållare och uppfatta detta som uppdrag till den senare att ta emot kontantbetalningar från kontohavarens kunder med rätt för kontohållaren att själv bruka medlen inom ramen för kontoförhållandet. En sådan beskrivning kan te sig rimlig åtminstone i de fall där betalningsmottagaren aktivt uppmanat gäldenären att betala på detta sätt. Frågeställningen är redan behandlad i samband med girering, och de skäl som där framförts emot uppfattningen, att girering skulle utgöra

Giroinbetalning

betalning till tredje man för betalningsmottagarens räkning, gör sig lika mycket (eller litet!) gällande ifråga om giroinbetalning. Detsamma kan sägas om övriga möjliga fullmaktskonstruktioner, t.ex. den att betalarens penninginstitut alltid agerar på dubbla mandat, betalarens och betalningsmottagarens alternativt betalningsmottagarens bank. Till detta kan läggas att förhållandet, att lagstiftaren sett sig föranlåten att för betalning av hyra och bostadsrättsavgifter uttryckligen i lag ange, att om gäldenären betalar på post- eller bankkontor, så skall beloppet anses ha kommit hyresvärden tillhanda omedelbart vid betalningen, ger vid handen, att en kontohållare inte automatiskt är att betrakta som en kontohavarens uppdragstagare som tar emot inbetalningen på dennes vägnar. Om en sådan automatik förelåg, vore stadgandet obehövt.

Rodhe beskriver inbetalning ("på konto" i allmänhet) som "Gäldenären anskaffar ett tillgodohavande för borgenären hos tredje man"¹ och Holmbäck uttrycker saken på följande sätt: "Inbetalningskortet innebär en anmodan till postverket att insätta viss summa på ett angivet postgirokonto".² Självt vill jag karaktärisera giroinbetalning på följande sätt.

Giroinbetalning är ett uppdrag från en betalare till ett penninginstitut att föranstalta om att en tredje person (betalningsmottagaren) erhåller en med angivet belopp ökad fordran (alternativt minskad skuld) inom ramen för ett visst kontoförhållande mellan betalningsmottagaren och dennes kontohållare. Betalaren överlämnar samtidigt med uppdraget ett belopp som ersättning till uppdragstagaren, d.v.s. medlen utgör penninginstitutets egendom.

Har betalaren lämnat uppdraget till betalningsmottagarens kontohållare, innebär uppdraget att denne själv skall ta på sig gäldenärsansvaret gentemot betalningsmottagaren. Har betalaren lämnat uppdraget till ett penninginstitut som **inte** är betalningsmottagarens kontohållare, innebär uppdraget att penninginstitutet skall tillse att betalningsmottagarens kontohållare tar på sig gäldenärsansvaret. Därvid handlar penninginstitutet i eget namn och blir självt betalningsansvarigt gentemot betalningsmottagarens kontohållare för den skuldökning den senare ådrar sig.

De medel betalaren överlämnat till penninginstitutet utgör betalningen till detta för den tjänst detta utför. Ökningen av sal-

¹ Rodhe i Handbok i sakrätt s. 223.

² Holmbäck a.a. s. 129.

dot på betalningsmottagarens konto är en följd av att betalningsmottagarens kontohållare iklätt sig ett *nytt* gäldenärsansvar. Det är inte fråga om övertagande av betalarens skuld till betalningsmottagaren (gäldenärsbyte) eller att betalaren överlämnat konstanter för vidare befordran eller redovisning till betalningsmottagaren. Vad som förmedlas/överförs är inte betalningsmedel utan information, vilken tillsammans med det av informationen föranledda faktiska handlandet från de förmedlande institutens sida är rättsskapande.

4.2.2 Infrielsepunkten, befrielsepunkten, dröjsmålspunkten och förhållandet till betalarens borgenärer

Skillnaden mellan girering och giroinbetalning består enbart i hur uppdragstagaren får betalt för sitt uppdrag, d.v.s. berör endast rättsförhållandet mellan betalaren och det av honom anlitade penninginstitutet. I förhållandet mellan betalaren/betalarens borgenärer och betalningsmottagaren kan vad som tidigare sagts angående girering tillämpas även vid giroinbetalning.

VISSA FRÅGOR ANGÅENDE UPPDRAGSFÖRHÅLLANDET MELLAN BETALAREN OCH DET AV HONOM ANLITADE PENNINGINSTITUTET

5.1 Varför fokusera avtalsförhållandet mellan betalaren och dennes penninginstitut?

Enligt den av mig förespråkade förklaringsmodellen för betalning via gireringssystem agerar betalarens penninginstitut på uppdrag av betalaren och betalningsmottagarens institut på uppdrag av betalarens penninginstitut. Båda penninginstituterna agerar härvid som självständiga uppdragstagare och inte som fullmäktige. Detta innebär att det enskilda betalningsuppdraget inte skapar något avtalsförhållande mellan betalningsmottagaren och dennes institut, förrän institutet påtagit sig betalningsansvar gentemot betalningsmottagaren genom ett direkt till betalningsmottagaren riktat handlande. Vid girering och giroinbetalning sker detta normalt genom krediteringen av betalningsmottagarens konto, varvid beloppet ifråga blir en del av kontoförhållandet och den rättsliga relationen utgörs av det sedan tidigare existerande kontoavtalet. Vid giroutbetalning uppkommer överhuvud taget ingen rättslig relation mellan betalningsmottagaren och det utbetalande institutet. Betalarens penninginstitut är således ansvarigt mot betalaren för betalningstransaktionens hela förlopp. I vilken mån betalarens penninginstitut i sin tur kan vända sig mot betalningsmottagarens institut är en sak dem emellan och kommer ej betalaren vid. Betalaren å sin sida bär i normalfallet hela ansvaret i förhållande till betalningsmottagaren och kan ej hänvisa denne till att hålla sig till sitt penninginstitut.

Sammantaget betyder detta att det är avtalsförhållandet mellan betalaren och dennes penninginstitut som blir avgörande för de obligationsrättsliga frågor som är förbundna med betalningstransaktionen.

5.2 Varifrån får uppdragsavtalet sitt innehåll?

Avsikten med detta avsnitt är klarlägga från vilka källor avtalet hämtar sitt innehåll – däremot inte att redogöra för vad dessa källor innehåller. Med avtalsinnehåll menar jag allt "som ger avtalet dess slutliga rättsverkningar".¹

För närvarande (aug 1996) finns ingen lag som omfattar betaltjänster via gireringssystem, eftersom betaltjänstutredningens förslag ännu ej lett till någon proposition. Utredningens lagförslag innehåller vissa bestämmelser om förhållandet mellan "betaltjänstansvarig" och "betaltjänstkund".² Frågan är om det ändå finns någon lag som ger uttryck åt principer som är tillämpliga även på en immateriell tjänst av det slag som betalningsförmedling tillhör. Nu är immateriella tjänster en mycket brokig skara som knappast låter sig definieras annat än negativt på det sätt Hellner gör: "Uppdrag som inte är knutna till fysiska föremål, såsom uppdrag till advokater, revisorer, läkare, konsulter av olika slag men även uppdrag till banker, undervisnings- och utbildningsinstitut m. m. hör hit".³ De regler som finns tar i första hand sikte på personliga uppdrag, d.v.s. där uppdraget lämnas åt en bestämd person för att utföras av just honom. Uppdrag avseende girotjänster är typiska företagsuppdrag. Här är uppdraget lämnat åt företaget som sådant, som "förutsätts ha en större affärsmässig organisation för att kunna utföra uppdraget",⁴ tjänsten är standardiserad och erbjuds på standardvillkor. Läget är det att "det saknas allmänna regler som utan tvekan kan läggas till grund för bedömningen av företagsuppdragen när dessa klart skiljer sig från de personliga uppdragen eller när frågorna är sådana som inte uppstår vid per-

¹ Jan Ramberg: Allmän avtalsrätt, 3 u, s. 77.

² Se SOU 1995:69.

³ Jan Hellner: Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal, 2 u, s. 193.

⁴ Jan Hellner: Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal, 2 u, s. 195.

sonliga uppdrag" och "stor försiktighet synes vara på sin plats vid tillämpning av reglerna (*reglerna om syssломän*, i 18 kap. HB, *min anmärkning*) analogt på företagsuppdrag.⁵ Ett annat problem är huruvida man har skäl att räkna med särskilda konsumenthänsyn, när kontohavaren är en konsument, och om detta i så fall gäller oavsett om kontohavaren uppträder som betalare, betalningsmot-tagare eller som just kontohavare.⁶ Här anser jag att konsument-skyddssynpunkter måste beaktas när det gäller frågor som konto-havarens ansvar vid obehöriga betalningsuppdrag eller uttag respektive återbetalningsskyldighet vid felaktiga krediteringar. Å andra sidan kan man tänka sig att instituten har ett större ansvar för att ett betalningsuppdrag genomförs i rätt tid, när betalaren är en näringsidkare, eftersom en för sen betalning ofta får allvarli-gare följder för sådana än för konsumenter, men någon sådan åt-skillnad görs ej i betaltjänstutredningens förslag.

Också rättspraxis är mager. Utöver de rättsfall som redan dis-kuterats finns det endast några få ytterligare domar som dess-utom gäller kontoförhållandet och inte betalningsförmedling.⁷

Den primära källan är istället de skriftliga avtalsdokument som upprättats i det enskilda kundförhållandet. I fråga om postgiro är det grundläggande dokumentet "Kontobestämmelser för postgiro-konto", vilka gäller för "inrikes och i tillämpliga delar för utrikes betalningar".⁸ Vid bankgiro är det istället dels ett kontoavtal, dels det så kallade anslutningsavtalet – d.v.s. avtalet om att ansluta ett visst bankkonto till bankgirosystemet. Dessa bestämmelser är standardvillkor som inkorporeras i det enskilda avtalet genom en referensklausul i den skriftliga ansökan om att få öppna ett post-girokonto, respektive att få ansluta ett visst konto till bankgiro-systemet, som kunden har måst ge in. Vill kunden kunna utnyttja de olika specialtjänster giron systemen erbjuder eller utnyttja data-kommunikation regleras detta i speciella avtal.

5 Jan Hellner: Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal, 2 u, s. 218.

6 Jfr SOU 1995:69 s. 45, 2 kap. 2 § i lagförslaget.

7 Betalningssäkring i medel inestående på postgirokonto (NJA 1984 s. 595), ansvar för sen utbetalning till kontohavaren (NJA 1991 s. 217), ansvar för utbetalning till obehö-rig och preskription av sådant ansvar (Stockholms tingsrätt, Mål T 1193/81, DT 231) samt bedrägeri mot Postgirot genom betalningsuppdrag utan täckning (NJA 1984 B2, NJA 1988 s. 692).

8 Text på "titelsidan" av de tryckta kontobestämmelserna i deras lydelse av den 1 mars 1994.

Kunden skall alltid erhålla ett exemplar av de aktuella villkoren, tillsammans med broschyrer som beskriver girosystemets funktioner och ger närmare instruktioner om hur blanketterna skall fyllas i etc. Innehållet i dessa broschyrer måste anses utgöra ett komplement till själva kontobestämmelserna/anslutningsvillkoren och är således en del av avtalet.⁹ Postgirots kontobestämmelser innehåller också mycket riktigt ett påpekande om att kontots funktioner "kan komma att ändras från tid till annan" och ett åliggande för kontohavaren att "följa vid var tid gällande kontobestämmelser samt övriga för kontot gällande villkor".¹⁰ Det är dock tydligt att Postgirot har ett ansvar för att kontohavaren ges möjligheter att hålla sig à jour med alla förändringar. Brister Postgirot i detta avseende lär kunden kunna åberopa innehållet i kontobestämmelser etc i deras senaste av kunden kända lydelse.¹¹ I vilken utsträckning meddelanden om ändrade villkor kan lämnas genom annonsering istället för personliga meddelanden regleras i punkt 16 av kontobestämmelserna. Enligt betaltjänstutredningens förslag skall information om ändrade avtalsvillkor alltid ske skriftligen.

För det enskilda uppdraget tillkommer det avtalsinnehåll som kan utläsas ur de ifyllda blanketterna, liksom ur den via skilda typer av datakommunikation överförda informationen.

Utöver de ovan nämnda primära avtalsdokumenten kan det förekomma annat material som ger innehåll åt det enskilda avtalet. Hit hör vad penninginstitutet säger om sina olika tjänster – deras konstruktion, egenskaper, tillförlitlighet etc – i sin marknadsföring. Rent allmänt kan här sägas att det krävs dels ganska specifika påståenden från institutets sida, dels att kunden kan visa att dessa varit av betydelse för hans beslut att ingå avtalet med institutet, för att dylikt material skall kunna anses ge innehåll åt själva avtalet. En annan sekundärkälla är de överenskommelser som kunden och en handläggare inom institutet (eller någon samarbetspartner till institutet) kan ha träffat. Den stora frågan är då oftast om denna överenskommelse verkligen är bindande för institutet; var handläggaren verkligen behörig att ingå ett sådant av-

⁹ Jfr SOU 1995:69, s. 45, 2 kap. 3 § 1 st. i lagförslaget.

¹⁰ Punkt 7 st. 3 och punkt 4 st. 1.

¹¹ Jfr SOU 1995:69, s. 46, 2 kap. 5–8 §§ i lagförslaget.

tal? Även detta är dock en allmänt avtalsrättslig fråga, som inte på något sätt är speciell för betalningsförmedling, varför jag här lämnar den åt sitt öde.

Ett helt annat slags källa är Allmänna Poststadgan (AP). Denna utfärdades av Kungl. Generalpoststyrelsen och dess efterträdare Poststyrelsen med stöd av dess instruktion och hade ända till den 1 juli 1986 ställning som författning. Numera får stadgan närmast ses som ett internt inom Posten AB upprättat regelverk. Från november 1987 har heller inga ändringar införts. AP innehåller regler som direkt avser förhållandet mellan kunden och Postgirot, nämligen §§ 120–131. Av stort intresse är även reglerna om återtagande av postförsändelser och framställning av dupletter av utbetalningskort, § 103 och § 106. Tidigare var dessa regler delar av avtalet mellan Postgirot och kontohavaren helt enkelt därför att poststadgan hade samma ställning som en i SFS publicerad författning. När nu så inte längre är fallet, ligger det mycket nära till hands att anta att reglerna ändå utgör avtalsinnehåll, genom att de ger uttryck för vad som är en mycket väl etablerad praxis inom branschen i fråga (handelsbruk). Till stora delar återfinns dock motsvarande reglering i "Kontobestämmelser för postgirokonto" samt i "Postens allmänna kundvillkor (PAK 94)". Den senare upptar villkor "för viss betalningsförmedling som utförs av Posten, på uppdrag av Postgirot Bank".¹² Detta ger utrymme för en viss osäkerhet om APs ställning som rättskälla. Jag har inte kunnat finna någon fråga som uttryckligen fått en annan reglering i standardvillkoren än i AP, men det finns frågor där standardvillkoren är mindre preciserade än AP. Frågan är om detta är ett uttryck för att APs regel ansetts olämplig eller bara onödigt detaljrik. Min uppfattning är att skälet är det sistnämnda, och i så fall har AP fortsatt betydelse vid sidan av standardvillkoren.

Vidare finns omfattande interna instruktioner för hur förmedlingsuppdragen skall genomföras. Detta gäller såväl postgiro som bankgiro. En kund kan ha intresse av att åberopa interna instruktioner, ifall en handläggning i enlighet med instruktionerna skulle ha lett till ett för kunden mera gynnsamt resultat än vad den faktiska handläggningen gjorde. Institutet å sin sida kan vilja skydda sig mot ersättningsanspråk från kunden för en skada som upp-

¹² Punkt 1.1 st. 2 i PAK 94.

kommit genom att ett uppdrag inte handlagts som det brukar, men där denna avvikelse ändå håller sig inom ramen för vad de interna instruktionerna kräver. Instruktionerna i sig själva kan inte utgöra avtalsinnehåll. Men i den mån de efterlevts så länge och så konsekvent, att de kan påstås ge uttryck för vad som blivit ett handelsbruk, kan instruktionerna beaktas vid en rättslig tvist.¹³ I synnerhet lär detta gälla om avvikelsen varit till kundens nackdel. Däremot lär inte institutet kunna åberopa instruktionerna för att undgå att bli bundet av en avvikande praxis som utbildats mellan institutet och en specifik kund.¹⁴

5.3 Institutets rätt och skyldighet att avvisa uppdrag

5.3.1 *På vilka grunder har institutet rätt att avvisa ett uppdrag?*

Utgångspunkten måste vara, att i och med att institutet godkänt en person såsom girokund, har institutet en skyldighet att utföra de betalningsuppdrag (inhemska betalningar) som kontohavaren/den giroanslutne beordrar.¹⁵ Detta medför att institutet måste ha stöd i lag eller avtalsvillkor för att kunna avvisa ett uppdrag.

Postgirots kontobestämmelser anger mycket riktigt just detta: "Postgirot har ingen skyldighet att bokföra transaktion som innebär brott mot för kontot gällande villkor eller mot svensk lag" (2p 1 st). I fråga om svensk lag bör särskilt lagen (1993:768) om åtgärder mot penningtvätt nämnas. Aktuella brott mot kontovillkoren är att det inte finns täckning på kontot, att kontohavaren inte har sett till att Postgirot har behörighetshandlingar som utvisar att den som lämnat betalningsordern är behörig att teckna kontot, att kontohavare vid eget uttag saknar godkänd legitimationshandling, att blanketter som inte godkänts av Postgirot har använts, eller att blanketten har ändrats genom radering, överstrykning etc eller

¹³ Jfr SOU 1995:69, s. 45, 2 kap. 2 § i lagförslaget.

¹⁴ Se Dons Sitre a.a. s. 17–19.

¹⁵ Jfr Ds 1993:56 s. 149, där det även framgår att förhållandet sannolikt är det omvända vid internationella betalningar.

försetts med en klisteretikett. De bakomliggande skälen till varför Postgirot skall ha rätt att inte utföra dylika uppdrag synes framför allt vara, att de är av den arten, att de innebär en inte avtalad kreditrisk eller ökad risk för obehöriga transaktioner eller risk för allvarliga produktionsstörningar. Detta är skäl som helt klart legitimerar Postgirots rätt att vägra att utföra uppdraget.

Enligt det särskilda avtalet om "Autogiro" har Postgirot dessutom rätt att vägra utföra uppdrag, där det konto som skall debiteras "enligt Postgirots/bankens bedömning inte bör delta i automatisk debiteringsrutin" (§ 7). I den mån Postgirots vägran beror på att automatisk debitering av det aktuella kontot skulle leda till risker och problem av den art som nämnts här ovan, kan Postgirot otvivelaktigt åberopa avtalsklausulen. Postgirot bär dock bevisbördan för att dess prövning skett på ett omsorgsfullt sätt.

5.3.2 Hur skall institutet agera om kontobehållningen inte räcker för alla men för något/några av uppdragen?

Vad gäller om saldot på en betalares konto inte täcker samtliga beordrade betalningsuppdrag – skall/får institutet avvisa samtliga uppdrag eller skall ett urval ske och i så fall hur? Härvid aktualiseras också frågan om vad som konstituerar ett betalningsuppdrag. I den mån parterna inte avtalat något om detta torde följande gälla.

I fråga om betalningsuppdragets omfång kan jag inte finna skäl för annat än att varje gireringskort, utbetalningskort och inbetalningskort – och inte alla de betalningar som beordras vid ett och samma tillfälle – utgör ett uppdrag. I de fall informationen om uppdraget inte lämnats via blanketter utan via datamedia, får varje "delpost", d.v.s. varje belopp-/gironummerpar respektive belopp/mottagarnamn-par anses utgöra ett uppdrag. Om man antar att institutet inte skulle ha rätt att avvisa samtliga uppdrag, ifall tillgängligt saldo endast täcker något eller några uppdrag – hur skall då urvalet ske av vilka som skall utföras? Det är en nog så maktpåliggande uppgift. Det val som träffas är inte sällan av stor betydelse för antingen betalaren eller betalningsmottagarna (eller båda sidor!). Om något av uppdragen avser skatt kan utebliven betalning medföra avsevärda kostnader och i värsta fall personligt betalningsansvar/straffansvar för företrädarna för den skattskyldige om denne är en juridisk person. Det kan vara betydande

skillnader i dröjsmålsrantesatsen mellan skilda skulder, betalaren står inför en konkurs, samtidigt som en betalning inte skulle vara återvinningsbar. Till detta bör man lägga att de konkurrerande uppdragen inte behöver finnas med på samma betalningsorder – det kan finnas ett eller flera autogirouppdrag, skattegirouppdrag, uppdrag via specialrutiner och ett eller flera av kunden per post eller annat kommunikationssätt insända "vanliga" uppdrag. Ett eller flera av dessa uppdrag kan redan ha avancerat så långt att transaktionen är svår eller omöjliga att hejda, när det visar sig, att det finns ytterligare uppdrag, för vilka det återstående saldot på kontot inte är tillräckligt stort. I sådana fall kommer transaktionen att fullbordas, d.v.s. mottagarens konto kommer att krediteras. Med hänsyn till den begränsade rätt som kontohållaren har i fråga om att återta en redan verkställd kreditering (se Avd. II:, kapitel 4, avsnitt 4.3), framstår det som uteslutet att institutet skulle ha någon skyldighet att göra en prioritering mellan uppdragen. Det måste vara kundens sak att hålla reda på både hur stort saldot på hans girokonto är och summan av alla aktuella betalningar, som kan belasta kontot en viss dag, och därefter vid behov underrätta institutet om vilka uppdrag som skall fullgöras. En sådan underrättelse måste dessutom komma i sådan tid, att institutet kan hejda de utpekade uppdragen, utan att detta skapar produktionsstörningar, som leder till att andra betalningsuppdrag försenas och/eller föranleder stora kostnader. Det är ett viktigare intresse att betalningstrafiken kan flyta snabbt i de mångas intresse, än att enskilda uppdrag kan stoppas.¹⁶

5.3.3 Har institutet en skyldighet att avvisa ett betalningsuppdrag?

5.3.3.1 Uppdrag som skulle orsaka övertrassering

Enligt ovan har institutet rätt såväl att avvisa ett enskilt uppdrag som skulle leda till att betalarens konto övertrasseras som att avvisa alla aktuella uppdrag, om inte tillgängligt saldo täcker samtliga. Men kanske är det inte bara en rätt? Kan institutet måhända vara skyldigt att avvisa sådana uppdrag? En sådan skyldighet vore detsamma som en skyldighet att tillämpa ett heltäckande

¹⁶ Jfr Dons Sitre s. 80 och Ds 1993:56 s. 99.

system för löpande saldokontroll, d.v.s. ett system som beaktar effekten av inkommande och utgående betalningar, allteftersom de sker under arbetsdagen och inte först vid arbetsdagens slut.

Enligt standardvillkoren för girotjänster åligger det kontohavaren att se till att kontot inte övertrasseras och att erlægga övertrasseringsränta/avgifter om övertrassering ändå sker. Det förekommer också att villkoren för speciella tjänster – t.ex. postgirots "Fakturabetalningsservice" och "Utbetalningsservice" ger en uttrycklig rätt till institutet att belasta betalarens konto med totalbeloppet av alla beordrade betalningsuppdrag.

Jag kan inte finna något skäl till varför ansvaret för övertrassereringen inte skulle ligga på kontohavaren – så länge som övertrassereringen beror på betalningsuppdrag som givits av kontohavaren eller någon som är behörig att företräda honom. Detta ansvar medför skyldighet att täcka underskottet samt – om avtal därom träffats – löpande ränta (övertrasseringsränta) och inte bara dröjsmålsränta (som inte börjar löpa förrän 30 dagar efter det att betalningskrav skickats). Annorlunda ställer det sig om det är fråga om kontohavarens ansvar i anledning av en obehörig betalningsorder/obehörigt uttag. Vem bör i ett sådant fall stå för en förlust som uppkommit genom övertrassereringen, kontohavaren eller institutet? För en annan typ av tjänst – uttag via uttagsautomat – har en praxis till kontohavarens förmån utvecklats inom Finansinspektionen och Allmänna reklamationsnämnden.¹⁷ Betaltjänstutredningen föreslår att denna praxis lagfästs och utsträcks att gälla vid all slags kontobaserad betalningsförmedling.¹⁸

5.3.3.2 Kontohavaren har kommit på obestånd

A. Inledning

När man diskuterar vilken inverkan kontohavarens obestånd har på dennes betalningar via gireringssystem, måste man börja med att klargöra **vilket** rättsförhållande man har i tankarna, eftersom betalningstransaktionen berör flera sådana, varav kontohavaren är part i tre. Det första är förhållandet till betalningsmottagaren, och aktuella frågor är då i vad mån **betalningsrättshandlingen** är

¹⁷ Se Ds 1993:56 s. 123–124, Svensson m fl: Får banken göra så här?, s. 70 samt ARN:s avgöranden 91-R-3785, 92-2668, 92-5689 och 92-6720.

¹⁸ Se SOU 1995:69, s. 49, 2 kap. 18 § 1 st. 1 p i lagförslaget.

bindande och ifall den kan bringas att återgå med stöd av 3 kap. 2 § 1 st. konkurslagen eller återvinningsreglerna. Eftersom det inte handlar om förhållandet mellan betalaren och penninginstitutet, faller dylika frågor utanför ämnet för detta avsnitt. Det andra rättsförhållandet är **uppdragsavtalet**; såväl den del som kommer till uttryck i ramavtalet, d.v.s. kontoavtalet respektive anslutningsavtalet, som det enskilda betalningsuppdraget. Förfaller avtalet på grund av kontohavarens obestånd? Om svaret är ja, saknar institutet rätt att ta betalt för ett uppdrag som det ändå utfört, med andra ord: institutet saknar rätt att belasta kontot. Om svaret istället är nej, d.v.s. att uppdragsavtalet består och institutet har rätt att få betalt för ett utfört uppdrag, återstår dock frågan om institutet har rätt att få sin fordran infriad genom att belasta kontot. Denna fråga berör det tredje rättsförhållandet som är **kontoförhållandet**, d.v.s. in/utlåningsförhållandet, mellan kontohavaren och institutet. I fråga om detta väcker kontohavarens obestånd liv även i problemställningar som "vad för slags rättshandling emellan kontohavare och kontohållare är det fråga om när kontot krediteras i anledning av inkommande gireringar, giroinbetalningar och kontohavarens egna insättningar, är det betalning eller kvittning?", "kan en minskning av ett negativt saldo (dvs att kontohållarens fordran minskats) återvinnas?" och "utgör en ökning av ett positivt saldo en skuldsättning från kontohållarens sida av den arten att den är att jämställa med betalning med osedvanliga betalningsmedel och – om så är fallet – är detta en återvinningsbar betalning?".

Här är endast de frågor som uppkommer i anledning av girerings-/giroutbetalningsuppdrag som är av intresse. Dessa är följande.

- 1) Har institutet rätt att få betalt för ett utfört uppdrag, d.v.s. uppkommer en giltig fordran?
- 2) Om en giltig fordran uppkommer, har institutet rätt att använda denna för kvittning mot sin kontoskuld till betalaren? Situationen är i detta fall den att kontot uppvisade ett saldo **kontohavaren till godo**, som minst uppgick till det belopp uppdraget gällde, d.v.s. att huvudfordringen uppkommit före motfordringen. De inkommande gireringar och giroinbetalningar som givit upphov till det positiva saldot skall enligt

HD:s praxis betraktas såsom sådan skuldsättning (från kontohållarens sida) som är att jämställa med betalning med osedvanliga betalningsmedel.¹⁹

- 3) Kan återvinning ske om en giltig fordran uppkommit och föranlett att kontot debiterats och därvid givit upphov till ett ökat saldo **kontohållaren till godo** och detta negativa saldo därefter minskas genom inkommande gireringar och giroinbetalningar? Detta fall skall enligt stadgad HD-praxis behandlas som en betalning från kontohavaren till kontohållaren.²⁰

B. Kontohavaren har försatts i konkurs

Har penninginstituten en skyldighet att hålla sig underrättade om alla konkurser? En sådan skyldighet skulle innebära att instituten inte hade rätt att utföra betalningsuppdrag från en kontohavare som försatts i konkurs, vilket i sin tur innebure att – om ett institut utförde ett sådant uppdrag – institutet inte finge belasta kontohavarens konto med beloppet i fråga. Och gäller detta i så fall enbart betalningar som kontohavaren beordrat efter konkursutbrottet eller också sådana som beordrats före konkursen, men där uppdraget kommit institutet till handa först därefter, eller gäller det alla uppdrag som institutet inte hunnit verkställa före konkurstidpunkten?

Om man får tro Dons Sitre och Krüger är det konkursförvaltarens sak att se till att konkursgäldenärens eventuella konton spärmas snarast möjligt – kontohållarna skulle inte ha någon självständig skyldighet att följa konkurskungörelserna.²¹ Detta är knappast svensk rätts ståndpunkt. Mina skäl för det påståendet är följande.

Kontoavtalet/anslutningsavtalet – och det därav beroende enskilda betalningsuppdraget – är ett avtal om en immateriell tjänst. Vad gäller för sådana avtal i allmänhet när uppdragsgivaren blivit försatt i konkurs? Här finns flera direkta lagstadganden. Enligt 23 § avtalslagen förfaller uppdraget att vara fullmäktig i och med huvudmannens konkurs. Vid en s.k. § 18-fullmakt består dock uppdraget, så länge fullmäktigen varken kände till eller borde ha känt till konkursutbrottet. Med § 18-fullmakt förstås en

¹⁹ Se Gertrud Lennander: Återvinning i konkurs, 2 u, Stockholm 1994, s. 195.

²⁰ Se Gertrud Lennander: Återvinning i konkurs, 2 u, Stockholm 1994, s. 195.

²¹ Dons Sitre s. 86–87. Krüger s. 272.

fullmakt som enbart grundar sig på fullmaktsgivarens meddelande till fullmäktigen. Kommissionslagen "har länge ansetts ge uttryck för grundläggande principer för uppdragsförhållanden och även för andra varaktiga avtal".²² Uppdrag som kommissionär förfaller så snart huvudmannen försätts i konkurs, dock att kommissionären får göra uppdraget gällande "för tiden intill utgången av dagen efter den då kungörelse om konkursbeslutet var införd i Post- och Inrikes tidningar, om han ej tidigare ägde eller bort äga kännedom om konkursen" (47 § kommissionslagen). Exakt samma reglering gäller för handelsagenter (27 § lagen om handelsagentur). Betalningsförmedling via checkar står som uppdragstyp girering och giroutbetalning nära. Om trassatbanken efter konkursutbrottet löser in en check som konkursgäldenären ställt ut, innan han försattes i konkurs, har banken inte rätt att belasta checkkontot med beloppet men har dock rätt att bevaka beloppet i konkursen, i de fall checken avsåg betalning av en fordran som kunnat göras gällande i konkursen. Också i detta fall gäller dock godtrosregeln enligt ovan.²³

Enligt min mening är det utan tvekan så att uppdragsförhållandet mellan betalaren och det av denne anlitade penninginstitutet följer den regel som kommit till uttryck i ovan angivna lagstadganden. Detta betyder att institutet har skyldighet att avvisa uppdrag/låta bli att påbörja verkställandet av uppdrag, så snart institutet fått kännedom om kontohavarens/betalarens konkurs eller borde ha fått sådan kännedom och allra senast fr.o.m. den dag som infaller efter "utgången av dagen efter den dag då kungörelsen om konkursbeslutet var införd i Post- och Inrikes Tidningar". Detta gäller oavsett om betalaren beordrade uppdraget före eller efter det att konkursen inträffade och oavsett om uppdraget kommit institutet tillhanda före eller efter konkursutbrottet. Om institutet av något skäl ändå verkställer ett sådant uppdrag, har institutet inte rätt att belasta konkursgäldenärens girokonto med motsvarande belopp. Däremot bör institutet kunna bevaka beloppet i konkursen i den mån gireringen/utbetalningen befriat konkursboet från en bevakningsbar skuld. Fordringen är då en oprioriterad sådan. Har institutet någon form av *generell*

²² Jan Hellner: Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 1 häftet. Särskilda avtal, 2 u, s. 196.

²³ Se Rodhe: Checkrätt, s. 43–44, Tibergh-Lennhamner: Skuldebrev, växel och check, 7 u, s. 136.

säkerhet för sina fordringar gentemot kontohavaren, bör institutet inte få utnyttja denna för en fordran av detta slag, lika lite som en avtalad kvittningsrätt kan göras gällande för att erhålla betalt för en fordran som inte är bindande för konkursboet (5 kap. 15 § KL).

Jag anser det även vara osannolikt att institutet med framgång skulle kunna åberopa 3 kap. 2 § KL. Vid den tidpunkt som lagrummet refererar till, har institutet inte längre några andra förpliktelser mot konkursgäldenären än de som följer av kontoförhållandet (eftersom kontoavtalet/anslutningsavtalet förföll i och med konkursutbrottet). Förpliktelsen att utföra betalningsuppdrag ingår inte i kontoförhållandet; det gör bara förpliktelsen att infria kontoskulden. Samtidigt gäller att den debitering som institutet gör är **föranledd av betalningsuppdraget** och inte av att kontohavaren begärt att få en del av sin fordran mot institutet infriad. Den kvittningsförklaring som debiteringen är ett uttryck för, bör därför inte anses innebära att institutet "infriar en förpliktelse mot gäldenären", och följaktligen bör det nämnda stadgandet inte vara tillämpligt. Till detta kommer att det är osannolikt att institutet skulle kunna uppfylla beviskravet för sin goda tro – institutet lär anses ha en skyldighet att följa konkurskungörelserna.

C. Kontohavaren har inställt sina betalningar eller inlett företagsrekonstruktion²⁴

En betalningsinställelse eller inledandet av företagsrekonstruktion medför inte att kontohavaren förlorar rådigheten över sin egendom eller att avtal upphör att gälla. Girerings- och giroutbetalningsuppdrag som lämnas av kontohavaren får således verkställas av penninginstitutet, oavsett vid vilken tidpunkt uppdragen lämnats av kontohavaren eller kommit institutet till handa. Istället blir frågan huruvida institutet får använda den härigenom uppkomna fordringen mot kontohavaren till kvittning mot ett befintligt eller senare uppkommande saldo kontohavaren till godo.

Till en början kan framhållas att ett eventuellt kvittningsförbud endast kan avse motfordringar som uppkommit under sådan

²⁴ Det är inte helt korrekt att ta upp företagsrekonstruktion under huvudrubriken "Kontohavaren har kommit på obestånd", eftersom ett sådant förfarande visserligen förutsätter att kontohavaren har "betalningssvårigheter" men inte att dessa svårigheter är av sådan art att kontohavaren är på obestånd i konkurslagens mening.

tid att de skulle omfattas av en uppgörelse mellan kontohavaren och dennes borgenärer i anledning av kontohavarens betalningsoförmåga. Fordringar som *inte* skall ingå i en sådan uppgörelse, skall istället betalas till fullo, varför det saknas skäl för att hindra kvittning. Enligt den tidigare ackordslagen utgjorde tidpunkten för tingsrättens beslut om förhandling om offentligt ackord gränslinjen, och numera är det tidpunkten för ansökan om företagsrekonstruktion.²⁵ Frågan om penninginstituts kvittningsrätt är således aktuell endast för girerings-/giroutbetalningsuppdrag, vilka utförts **före** det att kontohavaren ansökt om företagsrekonstruktion, men där penninginstitutet begär kvittning först **efter** denna tidpunkt. Om kontot uppvisar ett saldo kontohavaren till godo, ställs rätten till kvittning på sin spets blott i de fall där kontohållarens institut blivit bundet mot betalningsmottagarens institut (tvåbanksgirering) respektive mot betalningsmottagaren (enbanksgirering) *före* den tidpunkt, då debitering sker av betalarens konto. Som framgått av rutinbeskrivningarna i Avd. III:, kapitel 2, avsnitt 2 är detta sällsynt. Vad som återstår är situationen att debitering skett före ansökan om företagsrekonstruktion och att saldot då blev, eller redan var, negativt, och att detta negativa saldo därefter minskats eller helt försvunnit genom inkommande gireningar, giroinbetalningar eller kontohavarens egna insättningar.

Enligt den per den 1 sept 1996 upphävda ackordslagen gällde inga speciella kvittningsregler under betalningsinställelsetiden, inte ens efter det att tingsrätten fattat beslut om att kontohavaren skulle få inleda ackordsförhandlingar. Först när ett offentligt ackord hade fastställts grep 20 § ackordslagen in.²⁶ Detta betydde att penninginstitutet i och för sig kunde fortsätta att debitera kontot på vanligt sätt även sedan kontohavaren inställt sina betalningar, men att återvinning kunde bli aktuell, när ett offentligt ackord blivit fastställt eller ackordsförhandlingarna misslyckats och kontohavaren blivit försatt i konkurs. Återvinningsregeln i 16 § ackordslagen medförde – om ackord fastställts – att kvittningstransaktioner som genomförts *antingen* under den del av betalningsinställelsetiden som sammanföll med återvinningsfristen *eller* under ackordsförhandlingstiden i efterhand blev jäm-

²⁵ 2 kap. 21 §, 3 kap. 3 § och 8 § lagen om företagsrekonstruktion.

²⁶ Se Ingrid Arnesdotter: Om konvertibla skuldebrev och kvittning vid ackord, vid not 25, Juridisk Tidskrift 1994–95 nr 1.

ställda med kvittningstransaktioner som genomförts efter det att ackordet fastställts.

Inte heller den nya lagen om företagsrekonstruktion upptar bestämmelser om vad som gäller under en betalningsinställelse som (ännu) inte lett fram till att en ansökan om företagsrekonstruktion blivit bifallen av tingsrätt. Tanken är sannolikt den att "fristående" betalningsinställelse kommer att höra till ovanligheterna, eftersom den inte medför det skydd för gäldenären som ett rekonstruktionsförfarande gör. I de fall sådan betalningsinställelse ändå kommer att genomföras, gäller vad som ovan sagts om rättsläget före den 1 sept 1996. Det innebär att återvinning kan ske enligt 3 kap. 5 § lagen om företagsrekonstruktion, ifall ett offentligt ackord fastställs. De kvittningstransaktioner det gäller är sådana som genomförts under de tre månaderna närmast före dagen för ansökan om företagsrekonstruktion samt mellan denna dag och dagen för beslut om rekonstruktion (återvinningsfristen). Som ovan visats är det i stort sett bara debiteringar som gjorts vid en tidpunkt, då täckning på kontot saknades, som kan träffas av kvittningsförbud. De inkommande gireringar etc, som lett till att kontots negativa saldo minskats, skall betraktas som betalning från kontohavarens sida. Sådan betalning är återvinningsbar, försävvitt den inte trots allt är att anse som ordinär. Giroinbetalning etc, som inte avviker från det för kontohavaren normala mönstret, är att anse som ordinär. Återvinning blir därför aktuell endast om speciella omständigheter föreligger.²⁷ Ett exempel på en icke ordinär transaktion är att kontohavaren under ganska lång tid har sett till att någon girering etc inte skett, men att han därefter tillåtit sådana strax före ansökan om företagsrekonstruktion.

Ett beslut om att företagsrekonstruktion beviljas, medför där-
emot att särskilda regler i 2 kap. 21 § blir tillämpliga vid kvittning
avseende motfordringar som uppkommit **före** ansökningsdagen.
Återigen blir det således huvudsakligen fråga om fall, där debite-
ring lett till övertrassering av kontot eller att en beviljad kredit
utnyttjats. Sådant underskott får inte täckas via **efter** ansöknings-
dagen inkommande gireringar, giroinbetalningar eller egna insätt-
ningar.

²⁷ Se Gertrud Lennander: Återvinning i konkurs, 2 u, Stockholm 1994, s. 259, Rodhe: Sakrätt s. 278 ang checkräkningskredit, Lindskog: Kvittning s. 734 och där anförd litteratur.

5.4 Vem skall bära förluster som orsakats av ett obehörigen givet uppdrag?

5.4.1 När har ett uppdrag givits obehörigen?

Det är fråga om tre olika typsituationer. Den första kännetecknas av att den som beordrar transaktionen uppträder under falskt namn. Betalningsordern är inte underskriven av den vars namn har tecknats eller är det fråga om en äkta namnteckning, men någon annan har ändrat belopp och/eller mottagare eller lagt till ytterligare uppdrag. När betalningsuppdragen översänds via datakommunikation, har manipulationer förekommit, som inneburit att uppdraget delvis eller helt har givits av någon annan än den som enligt (det skriftliga eller elektroniska) dokumentet självt är dess utställare.

I den andra situationen uppträder den som skrivit under betalningsordern etc under sitt eget namn. Felet ligger istället i att vederbörande saknar behörighet att företräda kontohavaren. Han/hon utger sig således för att ha fullmakt eller firmateckningsrätt eller att vara kontohavarens förvaltare enligt föräldrabalken.

Den tredje situationen är snarlik den andra, men den bristande behörigheten beror här på att kontohavaren är försatt i konkurs, och den som beordrar transaktionen är konkursgäldenären själv. Denna situation har redan behandlats i föregående avsnitt.

5.4.2 Den obehöriges ansvar

Givetvis är den obehörige ansvarig men blir ofta aldrig känd eller saknar han betalningsförmåga. Den praktiskt intressanta frågan blir istället, om det är kontohavaren eller institutet som får stå för beloppet.

5.4.3 Kontohavarens ansvar

Huvudregeln är självklart att institutet inte kan grunda ett betalningskrav mot kontohavaren på ett obehörigen givet uppdrag. Enligt avtalsrättsliga grundprinciper är inte betalningsordern/uttagsordern bindande för kontohavaren, när den är förfalskad eller avgiven av någon som saknade fullmakt, firmateckningsrätt etc.

Institutets goda eller onda tro har ingen betydelse i sammanhanget.

Frågan är om kontohavaren ändå kan göras ansvarig, om kontohavaren själv bidragit till att uppdraget kunnat ges av en obehörig. Det kan bero på att kontohavaren underlåtit att ingripa för att förhindra, att en obehörig kunde lämna uppdraget, trots att ett sådant ingripande var möjligt. Typexemplet är att kontohavaren inte meddelat institutet, att en viss person inte längre är behörig att företräda kontohavaren, eller att blanketter förkommit, eller att han fått anledning att misstänka att någon obehörig person fått tillgång till ett lösenord etc som används vid datakommunikationen mellan kontohavaren och institutet. Det kan även bero på kontohavarens egen oaksamhet vid ifyllandet av blanketter (lämnandet av motsvarande information via datamedia), vid förvaring eller användning av blanketter, koder, lösenord, sigillnycklar etc.

Idag innehåller avtalen mellan girokontohavaren och penninginstitutet regelmässigt bestämmelser som ålägger kontohavaren att väl förvara blanketter, koder och säkerhetsinstruktioner och att genast anmäla en förlust av någotdera liksom om en kod blivit känd av en obehörig person. Vidare brukar stadgas att kontohavaren är ansvarig för skada som uppkommer genom förlust av blanketter eller kod, **antingen** om vederbörande inte genast efter upptäckten av en förlust gjort en anmälan härom till institutet **eller** varit grovt vårdslös.

Betaltjänstutredningens förslag innehåller vissa bestämmelser angående en kontohavares ansvar för "obehörigt utnyttjande av kontot".²⁸ De ålägger kontohavaren en skyldighet att göra en s.k. spärranmälan, så snart han "upptäckt eller fått skälig anledning misstänka att han förlorat kontrollen" över legitimationsmedel som hör till kontot. Som exempel på legitimationsmedel nämns kontokort och personlig kod men troligen omfattas även förtryckta blanketter för betalningsordrar/uttagsordrar.²⁹ Kontohavaren föreslås vara betalningsskyldig "för belopp som debiterats kontot genom obehörigt utnyttjande", bara om kontohavaren förfarit svikligt mot institutet, frivilligt lämnat ut legitimationsmedel till

²⁸ 2 kap. 12 §–20 §

²⁹ Se SOU 1995:69 s. 273.

någon annan i andra fall än där utlämnandet var ett normalt led i användningen av aktuell betaltjänst, inte gjort spärnanmälan i rätt tid eller möjliggjort det obehöriga utnyttjandet genom grov oakt-samhet vid hanteringen av ett legitimationsmedel som hör till kontot.

Det är tydligt att bedömningen av vad som är ett aktsamt respektive oaktsamt beteende är av stor betydelse för institutens rätt att få betalt för verkställda men obehörigen beordrade betalningsuppdrag. Denna fråga – liksom överhuvud taget frågan om ansvaret vid obehöriga transaktioner – är utförligt behandlat av Pauline Koskelo i Ds 1993:56, s. 107–145 och där anmärkt litteratur liksom i betaltjänstutredningens betänkande. Jag avstår därför från att här ta upp dessa frågor till ytterligare behandling, utöver den anmärkningen att Finansinspektionen i sin praxis angående uttagkort och kontokort slagit fast, att ett institut inte har rätt att vidmakthålla en debitering under den tid tvist råder mellan institutet och kontohavaren. Det omtvistade beloppet skall således återföras till kontohavarens disposition, d.v.s. kreditering skall ske.

5.5 Institutets ansvar för hur uppdraget utförs

5.5.1 Vid vilka moment i betalningstransaktionen börjar respektive upphör institutets ansvar?

Det kan tyckas självklart att kontohavaren bär all risk intill dess att uppdraget kommit institutet tillhanda, eftersom det är en i svensk rätt vedertagen regel, att meddelanden normalt går på avsändarens risk. Men det finns trots allt skäl att se litet närmare på vad som kan anföras "pro et contra" det rimliga i att betalaren står all risk för vad som kan hända under distributionen av uppdraget.

Till en början har det betydelse att uppdragen lämnas inom ramen för ett redan bestående rättsförhållande. Institutet har åtagit sig att utföra alla betalningsuppdrag som berör kontohavaren. Ifråga om postgirot tillkommer att Postgirot Bank är nära lierat med Posten AB som kontohavaren i de allra flesta fall är hänvisad till anlita för befordran per post (av "bruna kuvert", disketter och magnetband). Vill kontohavaren kunna använda

datakommunikation är det institutet som anvisar vilka nät som kunden/uppdragsgivaren kan använda sig av. Detta är faktorer som talar för att institutet i vart fall inte borde vara helt utan ansvar för uppdraget under dess "överföringsfas".

Men det finns också tunga skäl som kan anföras till stöd för den traditionella riskfördelningen. Eftersom Posten AB har – om inte längre ett rättsligt så i vart fall näst intill ett faktiskt – monopol på postverksamheten, är det knappast tänkbart att göra någon vars verksamhet bygger på kommunikation per post, ansvarig för Posten AB:s sätt att utöva sin verksamhet.³⁰ Man kan inte heller begära att instituten skall ansluta sig till alla existerande nät för datakommunikation – det vore synnerligen oekonomiskt ur såväl samhällsekonomisk som företagsekonomisk synvinkel och skulle drabba alla användare av institutens tjänster i form av ökade kostnader. Vad som kan krävas av instituten är att de låter kunderna välja mellan några stora och väl etablerade nät, vars ägare och/eller innehavare är fristående i förhållande till instituten.

En sammanvägning av dessa skäl för och emot tillämpning av huvudregeln i det fall vi här har för ögonen, leder enligt min uppfattning till att huvudregeln skall användas. En annan sak är att ett institut, på grund av att det har tillhandahållit t.ex. den programvara som behövs för datakommunikationen, naturligtvis kan bli ansvarigt för vad som händer under distributionsfasen. Med det är då fråga om institutets ansvar som part i ett annat avtal än kontoavtalet.

Institutets ansvar för uppdrag uppkommer således i och med att uppdraget kommit institutet till handa. Nästa fråga blir: "När upphör ansvaret?". Här finns det orsak att skilja mellan ansvaret mot betalaren respektive ansvaret mot betalningsmottagaren. I förhållande till betalaren upphör institutets ansvar i och med att uppdraget har slutförts. Vid girering och inbetalning är uppdraget verkställt, när betalningsmottagarens institut har tagit på sig ett skuldansvar avseende rätt belopp och mot rätt betalningsmottagare. I de allra flesta fall betyder detta att uppdraget är verkställt i och med att rätt konto har krediterats med rätt belopp. Men **skulle** institutet i ett visst fall ha bundit sig mot betalningsmottagaren redan före krediteringen, är uppdraget slutfört

³⁰ Jfr Dons Sitre a.a. s. 53.

vid denna tidigare tidpunkt – t.o.m. om ingen kreditering alls sker! Förhållandet att krediteringen dröjt eller inte alls skett är istället ett brott mot betalningsmottagarens instituts förpliktelser som gäldenär i kontoförhållandet till betalningsmottagaren. Så länge kreditering inte skett, hindras betalningsmottagaren från att utöva sin rätt som institutets fordringsägare.

Vid giroutbetalning är situationen en annan. Uppdraget är inte fullföljt förrän mottagaren erhållit beloppet över disk i en post/bankkassa eller beloppet, på betalningsmottagarens begäran, har krediterats mottagarens konto. Men samtidigt gäller enligt ovan, att institutets ansvar för att utbetalningskortet når adressaten upphörde i och med att kortet överlämnats till Posten AB. Hur går detta ihop sig? Jo, det blir nödvändigt att skilja mellan ansvaret för att utbetalningskortet når adressaten och ansvaret för att adressaten – sedan kortet kommit honom till handa – får beloppet utbetalt på ett post/bankkontor. I den senare delen – utbetalningen över disk – agerar utbetalaren på betalarens instituts uppdrag. Det är här hela tiden fråga om betalarens instituts ansvar mot betalaren, eftersom utbetalningskortet inte är bärare av något betalningslöfte riktat till betalningsmottagaren.

5.5.2 Ansvaret för att rätt belopp krediteras rätt konto

Betalningsmottagarens institut kan göra fel genom att kreditera fel konto eller kreditera rätt konto med för högt respektive för lågt belopp.

Den första frågan är då vad som menas med fel konto och fel belopp. Uttryckt på annat sätt: Har betalarens institut något kontrollansvar eller är rätt konto/belopp alltid liktydigt med det konto/belopp betalaren har uppgivit?³¹ En uppdragstagare har alltid att visa omsorg vid utförandet av uppdraget och skall alltså reagera om uppdragsgivarens olika instruktioner inte går ihop sig – försåvitt parterna inte har avtalat om något annat. Härav följer att betalarens institut inte har ett ansvar för att det kontonummer betalaren har uppgivit verkligen tillhör den person som står som betalningsmottagare om det är så att det av avtalsvillkoren framgår att institutet inte kontrollerar om betalningsmottagarens namn och kontonummer överensstämmer. Detsamma gäller ansva-

³¹ Jfr Ds 1993:56 s. 153–155.

ret för att de belopp och kontonummer som framgår av betalningsordern stämmer överens med de belopp och kontonummer som har angivits på medföljande gireringskort och utbetalningskort.

Betalarens instituts ansvar för att rätt belopp krediteras rätt konto är strikt – d.v.s. helt oberoende av om felet berodde på rent slarv eller sällsynt olyckliga omständigheter. Detta beror på att ett (inhemskt) betalningsuppdrag innebär en förpliktelse att verkligen uppnå det avsedda resultatet och inte bara en förpliktelse att med omsorg eftersträva detta resultat.³² Således är uppdraget helt enkelt inte utfört, så länge som det av betalaren angivna beloppet inte har krediterats det av betalaren uppgivna kontot.

Enligt betaltjänstutredningens förslag är ansvaret dock något mildrat. Institutet är ej ansvarigt om det kan visa att felet "berodde på en omständighet som låg utanför hans kontroll och som han inte skäligen kunde förväntas ha räknat med när han åtog sig uppdraget samt vars följder han inte heller skäligen kunde ha undvikit eller övervunnit".³³

5.5.3 Ansvaret för att uppdraget slutförs i rätt tid

När skall uppdraget vara slutfört, d.v.s. när skall betalningsmottagarens institut senast ha tagit på sig ett skuldansvar (girering och inbetalning) respektive när skall betalarens institut senast ha avlämnat utbetalningskortet till Posten AB?³⁴ I första hand gäller de åtaganden som betalarens institut gjort i sitt avtal med betalaren. Saknas tidsbestämmelser i avtalet skall uppdraget ha slutförts med den skyndsamhet som följer av god sedvänja i branschen. Betaltjänstutredningen uttrycker detta med orden "inom den tid

³² Det kan förhålla sig annorlunda vid internationella betalningar om det saknas etablerade betalningssystem för betalningar av den art som avses. Men den som förmedlar betalningen har troligen en upplysningsskyldighet om att det inte är säkert att betalningen når rätt mottagare med rätt belopp, jfr Ds 1993:56 s. 149–153. Se även Dons Sitre s. 41 och Krüger s. 178–179.

³³ 2 kap. 10 § 1 st.

³⁴ Vid utbetalningskort har Postgirot Bank respektive betalarens bank i och för sig också ansvaret för att post-/bankkontoret betalar ut beloppet, så snart betalningsmottagaren kräver betalning (och har med sig utbetalningskort och godkänd legitimation) under förutsättning av att kortet inte har återkallats av betalaren.

som kunden med hänsyn till avtalet och övriga omständigheter hade anledning att räkna med”.³⁵

Betalarens institut är således i dröjsmål, om man överskrider de tider som angivits i avtalen eller produktbroschyrer etc. Detta gäller sannolikt även i de fall institutet inte direkt har förbundit sig att alltid klara de angivna tidsgränserna utan ”nöjt” sig med att ange att uppdraget ”normalt” är slutfört på viss angiven tid. ”Särskilt med hänsyn till betalningssystemen som är långt datoriserade och fungerar enligt ett fast och löpande schema kan man anse att det som kunderna har anledning att räkna med är just denna normala tidsram och att dröjsmål således borde föreligga om denna överskrids”.³⁶

I de fall tidsangivelser helt saknas i avtalet, så kan man räkna med att ”forsinkelse föreligger när den faktiske fremsendelsetid overstiger hva etter forholdene ville være rimelig å innrømme en omsorgsfull betalingsformidler”.³⁷ Så vitt jag kan förstå leder detta återigen till att de för institutet normala handläggningstiderna blir normerande.

Är Postgirots ansvar för dröjsmål ett strikt ansvar eller ett culpaansvar? Enligt t.ex. bestämmelserna för postgirokonto ansvarar Postgirot ”inte i något fall om Postgirot varit normalt aktsam”. Denna reglering innebär att Postgirot presumeras vara den som skall bära ansvaret för en försening, men att presumptionen kullkastas om Postgirot kan visa att man varit ”normalt aktsam”. Detta är ett strängare ansvar än ett rent culpaansvar men mildare än ett rent strikt ansvar, eftersom Postgirot givits möjligheten att exculpera sig.

Men jag är av den uppfattningen att instituten sannolikt har ett rent strikt ansvar för rent tekniska fel. Dons Sitre diskuterar denna fråga ganska ingående (sid 60–65) och kommer fram till att ett sådant ansvar i vart fall inte är uteslutet. Pauline Koskelo konstaterar att någon relevant rättspraxis inte finns men att ”särskilt med hänsyn till att betalningssystemen på ett avgörande sätt bygger på utnyttjande av datateknik skulle ett strikt ansvar vara motiverat. Det ter sig rimligt att banken även i skadeståndshän-

³⁵ 2 kap. 9 § 2 st.

³⁶ Ds 1993:56 s. 157.

³⁷ Dons Sirte a.a. s. 45.

seende fick bära ansvaret för att systemet av en eller annan anledning inte fungerar som det skall. Det är knappast heller uteslutet att banken i rättstillämpningen skulle åläggas ett sådant ansvar ifall frågan aktualiserades”.³⁸

Enligt betaltjänstutredningens förslag är betalarens institut alltid ansvarigt, så länge som det ej förmår visa att ”förseningen berodde på en omständighet som låg utanför hans kontroll och som han inte skäligen kunde förväntas ha räknat med när han åtog sig uppdraget samt vars följder han inte heller skäligen kunde ha undvikit eller övervunnit”.³⁹

Ifråga om vilka slags skador institutet är skyldigt att ersätta och hur ersättningsbeloppet beräknas är rättsläget föga klart. Då ämnet är omfattande, lämnar jag det här åt sidan med den anmärkningen att betaltjänstutredningens förslag innebär ett ansvar för direkta skador, som dock utvidgas till ett ansvar även för indirekta skador, för såvitt försummelse ligger institutet, eller någon som detta anlitas, till last. Vidare finns en jämningsmöjlighet när kontohavaren själv vårdslöst medverkat till skadan eller inte gjort vad som skäligen kunnat krävas för att begränsa skadan.⁴⁰

³⁸ Ds 1993:56 s. 158–159.

³⁹ 2 kap. 10 § 1 st.

⁴⁰ 2 kap. 10 § och 11 §.

LITTERATUR

1. Kommittébetänkanden och departementspromemorior

Förslag till Kungl. Förordning angående postchecksrörelsen; Utlåtande och förslag beträffande införande av postcheckrörelse avgivet av kommittéerade, tillsatta enligt Kungl. Maj:ts beslut den 9 oktober 1917

SOU 1935:14 Lagberedningens förslag till Lag om Skuldebrev m. m.

SOU 1986:22 Riksbanken och riksgäldskontoret

SOU 1994:66 Finansiella tjänster i förändring

SOU 1995:69 Betaltjänster. Slutbetänkande av Betaltjänstutredningen.

Ds Ju 1977:14 Reviderad preskriptionslagstiftning

2. Propositioner

Prop 1922:152 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående omorganisation av postsparbanken och införande av postgiorrörelse m. m.

Prop 1923:31 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående vissa bestämmelser avseende hyra

Prop 1924:209 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till förordning angående postgiorrörelse

Prop. 1928:191 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om ändrad lydelse av 8 § i lagen den 10 mars 1923 (nr 31) med vissa bestämmelser rörande hyra

Prop. 1939:166 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 14 juni 1907 (nr 36 s. 1) om nyttjanderätt till fast egendom, m. m.

Litteratur

- Prop. 1967:141 Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 14 juni 1907 (nr 36 s. 1) om nyttjanderätt till fast egendom, m. m.
Prop 1976/77:5 med förslag till ny preskriptionslag
Prop 1979/80:9 med förslag till konsumentförsäkringslag
Prop 1979/80:119 med förslag till preskriptionslag
Prop 1988/89:76 om ny köplag
Prop 1993/94:38 med förslag till postlag och en förändrad verksamhetsform för Postverket, m. m.

3. Stadgor, kundvillkor

- Allmänna Poststadgan (AP): 1932, 1941, 1942, 1964, 1978, 1979, 1982 och 1987 års versioner
Kontobestämmelser för postgirokonto i dess lydelse från den 1 mars 1994
Postens allmänna kundvillkor (PAK 94)

4. Övrig litteratur

- Adlercreutz, Axel Avtalsrätt I, 9 u, Lund 1989
Adlercreutz, Axel Avtalsrätt II, 3 u, Lund 1991
Andersson, Martin Kontroll av bankernas betalningssystem. Risk och effektivitet i betalningsflödet mellan banker, Lund 1995
Arnesdotter, Ingrid Postgirots betalningsförmedling och juridiken, opublicerad uppdragsrapport, aug 1994.
Arnesdotter, Ingrid Om konvertibla skuldebrev och kvittning vid ackord, Juridisk Tidskrift 1994–95 nr 1.
Dons Sitre, Inger Marie Bankgiro. Særlig om ansvar og tilbakekall. Institutt for privatrett. Universitetet i Oslo. Stensilserie. Nr. 48, Oslo 1976
Dornbusch, Ruiger – Fischer, Stanley Macroeconomics, 6 u International edition
Grönfors, Kurt Avtalsgrundande rättsfakta, Göteborg 1993
Hasselrot, Berndt Handelsbalken jämte dithörande författningar med förklarande anmärkningar och belysande prejudikat till praktiska juristers och affärsmäns tjänst, del IV, Deposition, Stockholm 1911
Hellner, Jan Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. 2 häftet. Allmänna ämnen. 2 u, Stockholm 1993

Litteratur

- Hellner, Jan – Ramberg, Jan Speciell avtalsrätt I, Köprätt, 2 u, Stockholm 1991
- Herre, Jonny & Karnell, Gunnar Check- och växelrätt, Stockholm 1992
- Hessler, Henrik Allmän sakrätt, Stockholm 1973
- Holmbäck, Åke Postala rättsförhållanden, Stockholm 1936
- Håstad, Torgny Sakrätt avseende lös egendom, 5 u, Stockholm 1994
- Janlert, Lars-Erik Hemma i cyberspace, Forskningens frontlinjer, FRN, Lund 1995
- Jonung, Lars Penningmängd och penningpolitik under efterkrigstiden, Svensk Ekonomi, red. Bo Södersten, 1982
- Karlsson, Göran M Betalningsförmedling. En översikt rörande ansvarsfrågor m. m. Uppsats i tillämpade studier i civilrätt. Uppsala HT 1982
- Löfstrand – Kellgren, Växel och checklära, Stockholm 1954
- Krüger, Kai Pengekrav, Bergen 1978
- Lejman, Fritjof Den nya hyresrätten. Efter hyresregleringens avskaffande. Lund 1976
- Lehrberg, Bert Moderna betalningsmetoder. Kompendium för undervisningsbruk, höstterminen 1994. Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet
- Lennander, Gertrud Återvinning i konkurs, 2 u, Stockholm 1994
- Lindskog, Stefan Kvittning. Om avräkning av privaträttsliga fordringar, 2:1 u, Göteborg 1993,
- Lipsey, Courant, Purvis, Steiner Economics, 10 u, Harper Collins College Publishers
- Marks von Würtemberg, E – Sterzel, F Lagen om skuldebrev, Stockholm 1937
- Olivecrona, Karl Om skillnaden mellan penningskuld och varuskuld. Festskrift tillägnad Birger Ekeberg, Stockholm 1950
- Olivecrona, Karl Penningen i civilrättens system, SvJT 1952 s. 675–684
- Olivecrona, Karl Penningenshetens problem, Lund 1953
- Patrikis, Ernest T. m. fl. Payment Systems of the World, edited by Robert C: Effros, Oceana Publications Inc. 1994
- Ramberg, Jan Allmän avtalsrätt, 3 u, Stockholm 1991
- Rodhe, Knut Anvisningar och kreditkort, Stockholm 1971
- Rodhe, Knut Obligationsrätt, Lund 1984

Litteratur

- Rodhe, Knut Handbok i sakrätt, Lund 1986
Rodhe, Knut Checkrätt, 3 u, 1991
Sevón, Leif Betalningstidpunkten vid betalning i penninginrättning, Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland, 1969
Svensson m.fl. Får banken göra så här? Helsingborg 1989
Tiberg, Hugo Fordringsrätt, 7 u, Stockholm 1996
Tiberg, Hugo – Lennhammer, Dan Fordringsrätt, 7 u, Stockholm 1996
Torvund, Olav Betalningsformidling i et rettslig perspektiv. Oslo 1993
Ussing, Henry Dansk Obligationsret, Speciel Del. 2. Enkelte Kontrakter. 2. Köpenhamn 1946
Walén, Gösta Lagen om skuldebrev, Lund 1977
Wennberg, Suzanne Den straffrättsliga bedömningen av felaktiga uttag hos penninginrättningar, Juridisk Tidskrift 1994–95 nr 3, s. 528–533

5. Rättsfall

- NJA 1982 s. 366
NJA 1984 s. 595
NJA 1984 B2
NJA 1987 s. 407
NJA 1988 s. 312
NJA 1988 s. 692
NJA 1990 s. 562
NJA 1991 s. 217
NJA 1995 s. 25
Hovrätten för Nedre Norrland den 7 maj 1981, DT 16
Stockholms tingsrätt, Mål T 1193/81, DT 231
Jönköpings tingsrätt, Mål T 877/93–6, Finansinspektionens yttrande 1993-03-18, Dnr 205-942/93
Momm v Barclays Bank International Ltd. (/1977/ QB 790, /1977/ 2 WLR 407), The Law Reports 1977 s. 790–803
Delbrueck & Co v Manufacturers Hanover trust Co (/1979/ 609 F 2d 1047, affg /1979/ 464 F Supp 989)

6. *ARN:s avgöranden*

91-R-3785

92-2668

92-5689

92-6720

SAKREGISTER

- abstrakt förmögenhetsmakt 30, 38
- ackord 126
- aktiekonto 113
- Allmänna Poststadgan 214
- anvisning 61, 138, 158, 159, 160, 201
- autogiro 118, 138, 141, 144, 216
- avgifter för bostadsrättslägenhet 44
- avtalsgrundande rättsfakta 61, 173, 190
- avvisa uppdrag 215, 221
- Bankgirocentralen (BGC) 139, 141
- befriande betalning 21, 25
- befrielsepunkt 25, 27, 50, 63, 68, 69, 73, 76, 78, 79, 81, 180, 203, 209
- befrielsetidpunkt 25
- betalning till tredje man 158, 201, 207
- betalningsdag 84, 86
- betalningsdröjsmål 24
- betalningsförmedling 20, 66, 74, 90, 168, 172, 221
- betalningsinstruktion 56, 71
- betalningsinstrument 26, 27, 43, 66, 69, 74, 81, 85, 87, 97, 132, 196
- betalningsinställelse 222, 224
- betalningsmedel 15, 24, 29, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 55, 56, 101, 124, 178
- betalningsorder 136, 150, 153, 177, 198, 217, 225
- betalningsplats 44, 45, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55
- betalningssätt 44, 49, 52, 54, 55
- betaltjänstansvarig 211
- betaltjänstkund 211
- bokbetalning 100, 102, 103, 107
- bokföringsåtgärd 31
- borgenärens vållande 70
- borgenärsbyte 61, 153, 178, 187, 201, 207
- bostadsrättsavgift 56, 73, 78, 208
- bytesmedel 37, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47
- check 27, 43, 46, 52, 66, 81, 83, 97, 132, 167, 181, 200, 201, 202, 221
- CHIPS 117
- detentionsrätt 64
- dröjsmål 72
- dröjsmålspunkt 25, 27, 50, 63, 68, 69, 73, 76, 77, 78, 81, 180, 188, 203, 209
- dröjsmålspåföljd 77, 81
- dröjsmålsrisk 64
- dröjsmålsränta 64, 72
- flerpartsavtal 61, 170
- fordringsöverlåtelse 191, 194, 207
- fullmakt 61, 208
- fullmäktig 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 166, 201, 202, 210, 220
- föravtal 148, 150, 154
- företagsrekonstruktion 126, 222
- förklaringsmisstag 121
- försäkringspremie 74, 78
- förtida betalning 85
- förutsättningsläran 122
- gireringskort 137, 144, 161
- giroinbetalning 205
- giROUTbetalning 196
- giROUTbetalningskort 161, 199
- gäldenärsbyte 61, 146, 157, 166, 178, 187, 191, 201, 207
- handelsagent 221
- hedersskuld 22
- hyra 44, 47, 50, 51, 56, 73, 77, 78, 189, 208
- hävning 72, 73
- immateriell tjänst 211, 220
- infriande betalning 21, 25
- infrielsepunkt 25, 27, 59, 68, 69, 113, 142, 149, 156, 180, 188, 203, 209
- infrielsetidpunkt 25, 159, 174
- inkasso 157
- inkassokostnad 73, 189
- inkassoåtgärd 64
- koder 226
- kombinerat borgenärs- och gäldenärsbyte 153
- kommissionär 221
- konkurs 126, 220
- konsumenthänsyn 212

Sakregister

- kontoavtal 105, 132
- kontoförhållande 105, 132, 222
- kontokort 27, 43, 66, 81, 97, 227
- kontokurantstransaktion 111
- kursförlust 64, 70, 72
- kvittning 39, 124, 126, 219, 222
- kvittningshinder 124
- kvittningsrätt 222
- köpeskilling 70
- köpkraftslegitimation 34, 38
- lagliga betalningsmedel 31, 32, 35, 36, 39
- lön 119, 120
- lösenord 226
- naturliga fordringar 22
- novation 61, 156, 162, 184, 187, 191, 201, 207
- obehörigen givet uppdrag 225
- obestånd 218
- obeståndspresumtion 65, 188
- offentligt ackord 223
- PAK 94 214
- penninggåva 184
- penningmängd 41
- personkonto 98
- point of no return 89, 181, 186, 187, 193
- postanvisning 44, 46, 47, 48, 51, 52, 66, 74, 81
- postväxel 132
- preskription 22, 107
- presumerad infrielse tidpunkt 175
- privatgiro 98
- påbud 150, 155, 177
- ramavtal 154
- realhandlande 147, 150, 155, 172
- RIX 131, 140, 142, 145, 151, 153, 163, 193, 198, 206
- rätttidig betalning 23, 25
- rättspositivism 15
- rättsrealist 16
- saldokontroll 135, 136
- skadestånd 64
- skatt 44, 51, 56, 73, 78, 79, 189, 191, 216
- skydd mot betalarens borgenärer 183
- sparbanksgiro 98
- stoppningsrätt 64
- stående accept 172
- stående anbud 148, 150, 154, 172
- ställningsfullmakt 159
- sysslomän 212
- tredjemansavtal 61, 154, 155, 157, 165, 167, 168, 187, 191, 201, 207
- trepartsavtal 61, 170
- UNICITRAL 168
- UNICITRAL Model Law 179
- UNICITRAL:s modell-lag 174
- Uniform Commercial Code 179
- uttagskort 227
- uttagsorder 143, 144 198, 225
- återkalla 167
- återkallelse 87, 181, 187, 192, 200, 202, 204
- återvinning 219, 220, 223
- återvinning av 112, 126
- övertrassering 217

INGRID ARNESDOTTER

Moderna betalningsmetoder

– betalning och girering

Den föga omfattande lagregleringen av rättshandlingen betalning utgår helt uppenbart ifrån att betalning sker med sedlar och mynt. Detta är betalningsmedel som har en rumslig befintlighet. Moderna betalningsmedel kännetecknas av att sakna sådan befintlighet. Enligt författarens mening är det därför inte särskilt meningsfullt att via tolkning av befintliga lagregler försöka få svar på de rättsliga frågor som är förbundna med girering och andra moderna betalningsmetoder.

I stället undersöker författaren vad betalning generellt sett är och bygger upp en modell för betalning som är oberoende av betalningssätt och betalningsmedel. Hon genomför därefter med hjälp av denna modell en rättslig analys av betalningsmetoden girering och dess varianter giroutbetalning och giroinbetalning. Därvid behandlas frågor som "när har betalning skett", "hur länge kan betalning återkallas", "när vinner mottagaren skydd mot betalarens borgenärer" liksom vissa frågor om betalarens och betalningsförmedlarens rättigheter och skyldigheter mot varandra.

Ingrid Arnesdotter är juris doktor, civilekonom och docent i affärsrätt vid Linköpings universitet. Hon har en omfattande praktisk erfarenhet av bokens ämnesområde från sin tid som chefsjurist i dåvarande regionsparbanken Alfa.

